



# **Telet? : bijdrage tot de kennis der religieuze terminologie in het Grieksch**

<https://hdl.handle.net/1874/319940>

1923 1927

# Τελετή

Bijdrage tot de kennis der zeligieuze  
terminologie in het Grieksch

with an English summary

C. Zijderveld Jr.

BIBLIOTHEEK DER  
RIJKSUNIVERSITEIT  
UTRECHT.

cht







Τελετή

BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER RELIGIEUZE  
TERMINOLOGIE IN HET GRIEKSCH

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT



1175 6479

*Diss. Utrecht 1934*

# Τελετή

Bijdrage tot de kennis der religieuze  
terminologie in het Grieksch

with an English summary

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN  
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN  
WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT  
TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR  
MAGNIFICUS DR. C. W. STARBUSMANN, HOOG-  
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTS-  
GELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN DEN  
SENAAT DER UNIVERSITEIT, TEGEN DE BE-  
DENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LET-  
TEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN  
OP VRIJDAG 25 MEI 1934 DES NAMIDDAGS TE  
4 UUR DOOR

Cornelis Zijderveld

GEBOREN TE ARNHEM

J. MUUSSES  
PURMEREND MCMXXXIV

BIBLIOTHEEK DER  
RIJKSUNIVERSITEIT  
UTRECHT.





*AAN MIJN OUDERS  
AAN MIJN VROUW*



Bij de officieele beëindiging mijner academische studie wil ik niet nalaten, mijn dank te brengen aan allen, die mijn leermeesters waren.

Allereerst wend ik mij dan tot U, Hooggeleerde BOLKESTEIN, Hooggeachte Promotor. Van het begin mijner studie af hebben Uw boeiende lessen, Uw levendige en bezielende kijk op het leven der Ouden, mijn bewondering gehad. Ook bij het bewerken van dit proefschrift waren Uw raad, Uw bemoediging en steun een niet genoeg te waardeeren stuwkracht. De uren, in Uw studeervertrek doorgebracht, Uw groote welwillendheid, mij steeds be-toond, zullen voor mij tot de aangenaamste herinneringen blijven behooren.

Ook U, Hooggeleerde DAMSTÉ, komt mijn dank toe voor het genoten onderwijs. Het was mij een vreugde, te bemerken dat Uw meesterschap over de Latijnsche taal ook over onze grenzen wijd en zijd vermaard is.

Hooggeleerde VOLLGRAFF, dat ik Uw leerling ben geweest zal ik steeds als een voorrecht blijven beschouwen. Uw groote kennis en scherp vernuft hebben mij steeds met bewondering vervuld.

Het doet mij innig leed, dat het mij niet meer vergund is, wijlen Professor W. CALAND te danken voor zijn helder onderwijs, waardoor hij bij mij een blijvende belangstelling voor de Linguïstiek wist te wekken.

Ook naar U gaat mijn dank uit, Hooggeleerde OVINK, SCHRIJNEN, Zeergeleerde VAN HOORN. Aan Uw belangwekkend onderwijs zal ik steeds met genoegen terugdenken.

Hooggeleerde WAGENVOORT, hoewel ik niet het voorrecht had, Uw colleges te volgen, toch waart Gij het mede, die door Uw onderwijs aan het Chr. Gymnasium te Arnhem mijn belangstelling voor de Oudheid wekte.

Voorts dank ik allen, die op eenigerlei wijze mij van dienst waren bij het tot stand komen van dit proefschrift.

Tenslotte is het mij een behoefte, hier ook mijn groote dankbaarheid uit te spreken jegens mijn Ouders, dat zij het mij mogelijk maakten, te studeeren, welk voorrecht ik steeds meer ga waardeeren.

## INHOUD

	Blz.
INLEIDING . . . . .	1
HOOFDSTUK I — Het gebruik van τελετή tot Alexander . .	6
HOOFDSTUK II — Het gebruik van τελετή na Alexander . .	39
HOOFDSTUK III — Τελετή bij Joodsche en Christelijke schrijvers	81
SUMMARY . . . . .	97
ADDENDUM . . . . .	104
INDEX DER AANGEHAALDE PLAATSEN WAAR τελετή VOORKOMT	105

## INLEIDING

Wat voor elk gebied der classieke philologie geldt, dat het vóór alles noodzakelijk is, vast te stellen, welk begrip de Ouden aan een bepaalden term hechtten, welke gedachtenassociaties zulk een term bij hen wekte, dit klemt inzonderheid voor de studie der Grieksche religie. Immers, geschriften van beroeps-theologen uit de oudheid zijn ons niet bewaard; zelfs heeft een systematische theologie in Griekenland nooit bestaan, wanneer wij afzien van de Orphiek en de philosophische scholen; definities of verklaringen van religieuze en sacrale termen door tijdgenooten hebben ons dan ook zoo goed als niet bereikt. De uitleggingen der scholiasten en lexicographen kunnen ons soms helpen, doch zijn meermalen of onjuist of gebaseerd op 't spraakgebruik van een enkele groep schrijvers. Hierdoor zijn wij gedwongen de beteekenis — en beteekenisontwikkeling — van religieuze termen af te leiden uit het gebruik hiervan door de schrijvers. Het „verba valent usu” is vooral in deze materie van kracht; door verkeerde, soms reeds door de Ouden zelf uitgesproken etymologieën ontstaan vaak zeer zinrijke, maar historisch niet verantwoorde theorieën over de beteekenis van bepaalde religieuze termen.

Indertijd heb ik op verzoek van Professor Bolkestein zooveel mogelijk plaatsen verzameld, waar de term *τελετή* voorkomt, tot ongeveer het begin van het Hellenisme, naar aanleiding van een passage in Theophrastus' *Deisidaimonia*<sup>1)</sup>. Het scheen belangrijk genoeg, dit onderzoek uit te breiden, daar uit het gevondene reeds bleek, dat de beteekenisontwikkeling van *τελετή* niet is zooals zij gewoonlijk wordt voorgesteld<sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Vgl. H. Bolkestein, *Theophrastus' Charakter der Deisidaimonia als religionsgeschichtliche Urkunde*, R. G. V. V. XXI, 2 (1929) bladz. 52.

<sup>2)</sup> Een monographie van dezen aard is ook: P. J. Koets, *Deisidaimonia*,

In het algemeen neemt men de volgende beteekenisontwikkeling aan <sup>1)</sup>:

- τελετή = 1° voltooiing, volmaking;  
 2° volmaking door de inwijding in de mysteriën;  
 3° de mysteriën zelf;  
 4° plechtigheid, godsdienstig feest.

Het wordt dus zóó voorgesteld, dat het woord oorspronkelijk in sacralen zin uitsluitend op de mysteriën betrekking had, en dat zich later de beteekenis heeft uitgebreid tot: religieus feest in het algemeen. Nu heeft inderdaad τελετή meermalen betrekking op de mysteriën; daar deze in de Grieksche religiositeit een zoo belangrijke rol spelen heeft men deze beteekenis op den voorgrond geplaatst, ten onrechte, naar ik meen. Van dit standpunt gaat b.v. Miss Harrison uit in haar artikel „The meaning of the word τελετή.” (Class. Rev. 1914, bldz. 36). Volgens haar is τελετή een voorbeeld van de over de geheele wereld verbreide ritus van het volwassen worden. Zie hierover bldz. 3 n. 2 en bldz. 100 n. 2.

Hoe moeilijk het is, het woord te vertalen, bewijst wel het feit, dat vele moderne geleerden in hun verhandelingen den term eenvoudig in het Grieksch laten staan <sup>2)</sup>. Of wel men vertaalt in het Duitsch met de weinig zeggende uitdrukking: Weihe.

De door mij verzamelde plaatsen werden voor een deel gevonden door middel der woord-indices; waar deze ontbraken heb ik zooveel mogelijk de auteurs geheel doorgelezen <sup>3)</sup>. Hoewel van volledigheid van het materiaal natuurlijk geen sprake is,

---

A contribution to the knowledge of the religious terminology in Greek. Diss. Utrecht 1929. Het nut van dergelijk werk wordt nog eens door Pfister aangeduid, naar aanleiding van Stengel's arbeid op dit gebied: „Es gibt noch eine grosse Anzahl von sakralen Termini, die zu untersuchen sich lohnen würde.” (Bursian's Jahresber. 1930, Supplementband: F. Pfister, Die Religion der Griechen und Römer, bldz. 183).

<sup>1)</sup> Vgl. de lexica.

<sup>2)</sup> A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, bldz. 232, 252 e. a.; Stengel, Gr. Kultusaltert. 162, 177; v. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen II, 195, 198.

<sup>3)</sup> Aan de welwillendheid van Dr. E. Locker, directeur van het Indo-Germaansch instituut te Weenen, dank ik een volledige opgave der betrokken plaatsen bij Diodorus. Daarvoor betuig ik hem gaarne ook hier mijn erkentelijkheid.

meen ik toch zooveel te hebben verzameld, dat hieruit veilig conclusies getrokken kunnen worden.

De gevonden plaatsen heb ik chronologisch gerangschikt, omdat bij systematische indeeling naar de verschillende beteekenissen de historische ontwikkelingsgang voor een goed deel uit het oog zou zijn verloren.

De Joodsche en Christelijke auteurs zijn in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld.

Alvorens het gebruik van den term in de literatuur na te gaan, stel ik hier eenige der verklaringen van het woord door grammatici en lexicographen bijeen.

Wellicht bedoelt reeds Plato, Phaedr. 249C, een etymologie van τελετή te geven als hij het in verband brengt met τέλειος. In elk geval kon door het gebruik van het woord bij Plato gemakkelijk de opvatting ontstaan dat τελετή was de ritus van het volmaakt worden. Mede hierdoor zal ook de meening over τέλος = huwelijksplechtigheid zijn ontstaan, die men b.v. bij Hesychius vindt s. v. προτέλεια: τέλος γὰρ ὁ γάμος ἀπὸ τοῦ εἰς τελειότητα ἄγειν <sup>1)</sup>. We vinden deze verklaring terug in de 7e eeuw bij Maximus Confessor, Ad. Dion. ep. VIII, 6: Τὰ μυστήρια . . . τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλουν ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. Zulk een opvatting is natuurlijk bevorderd doordat τελετή een geijkte term bij de mysteriën is geworden, en dáár deze verklaring voor de hand lag <sup>2)</sup>. Hoe zinrijk ook, toch geloof ik dat een aandachtige overweging van het gebruik van den term deze verklaring van de hand moet doen wijzen.

<sup>1)</sup> Het huwelijk heet ook τελετή: Menander orator, Περὶ ἐπιδεικτ., Spengel, Rhet. Gr. III, 404 e. v.: τελετή γάμου; τελεῖν τὰ ὄργια τοῦ γάμου; vgl. ook Eustathius bij Od. IV, 7, die zegt dat het huwelijk τελετή heet daar de goden γάμον ἐξετέλειον.

Zie verder: Bolkestein, Τέλος ὁ γάμος, Meded. der Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Letterk., deel 76, serie B, 2.

<sup>2)</sup> In modernen tijd, blijkbaar onafhankelijk van deze antieke uitspraken: Murray, Four Stages of Gr. Rel. 46; Jane Harrison, Class. Rev. 1914, 36; V. Magnien, Les mystères d'Eleusis, 26, n. 2: Télété, en grec, signifie „Perfection”, c'est à dire „cérémonie par laquelle on devient parfait”.



Chrysippus' verklaring: τελεταί: de wetenschap waartoe men het laatst komt (zie beneden, bldz. 39) staat, meen ik, als zoodanig alleen.

Diepzinniger is Plutarchus' uitlegging fragm. De anima 2, die τελετή met τελευτή, dood, en τελεῖσθαι met τελευτᾶν in verband brengt: deze termen willen de bevrijding der ziel uit den kerker van het lichaam doen uitkomen. (Vgl. beneden, blz. 55).

Zeer nuchter doet ons de afleiding aan die we 't eerst bij Athenaeus vinden: II, 40d. Na, naar aanleiding van een plaats bij Euripides (fragm. 327 N.<sup>o</sup>) te hebben opgemerkt, dat τέλος θυσίαν σημαίνει, zegt hij: τελετάς τε καλοῦμεν τὰς ἔτι μείζους καὶ μετὰ τινος μυστικῆς παραδόσεως ἑορτὰς τῶν εἰς αὐτὰς δαπανημάτων ἕνεκα· τελεῖν γὰρ τὸ δαπανᾶν, καὶ πολυτελεῖς οἱ πολλὰ ἀναλίσκοντες καὶ εὐτελεῖς οἱ ὀλίγα. Volgens hem gaat dus een τελετή gepaard met een mystieke overlevering, en staat de term in verband met τελεῖν, betalen, uitgaven doen, omdat zulk een plechtigheid zeer veel kosten met zich brengt.

Deze zelfde verklaring geeft het Etymologicum Magnum s. v., onder aanhaling van een zekeren Horus uit Thebe. Daarnaast wordt de verklaring van Chrysippus (zie boven) gegeven. Zie ook Suidas s. v.

Het Etymologicum Gudianum zegt s. v. Τελετή ἡ θυσία, παρὰ τὸ τελεῖν καὶ μσεῖν, ἤγουν τελεῖσθαι καὶ μσεῖσθαι.

In de Anecdota van Bachmann, bldz. 383, wordt kortweg gezegd: τελετή· θυσία.

Hesychius s. v. τελεταί· ἑορταί, θυσίαι, μυστήρια.

Uit al deze citaten volgt dat τελετή naast offer, religieuze handeling van eenvoudigen aard, ook de handeling der mysteriën aanduidt volgens deze lexicographen.

In het Onomasticum van Pollux, I, 35, vinden wij, onder het hoofd Περὶ μυστηρίων τελούντων καὶ τελουμένων: „Over hen, die bij de mysteriën de handelingen voltrekken, en hen, die zich aan de handelingen onderwerpen”, velerlei termen uit de mysteriën, waarbij μυστήρια, τελεταί, ὄργια blijkbaar als synoniemen worden opgesomd.

In het lexicon van Photius wordt τελετή uitsluitend op de mysteriën betrokken: s. v. Τελετή· θυσία μυστηριώδης; s. v. Μυστήρια· τελεταί.

Suidas <sup>1)</sup> geeft s. v. Λύσιοι τελεταί' αἱ Διονύσου. Dan laat hij twee aetiologieën volgen, die zeker onjuist zijn <sup>2)</sup>.

Hesychius noemt s. v. ἀρκτεία deze plechtigheid ('t tot Artemis-priesteres wijden te Brauron) τελετή <sup>3)</sup>.

Tot op welke hoogte nu deze mededeelingen, die nogal uitéénloopen, juist of onjuist zijn, dit leert ons alleen een aandachtige overweging van het gebruik van den term in de literatuur.

---

<sup>1)</sup> Ook Photius heeft deze verklaring.

<sup>2)</sup> Vgl. Nilsson, Griech. Feste bldz. 302, n. 2.

<sup>3)</sup> Vgl. Deubner, Att. Feste bldz. 207, n. 2, waar men meer plaatsen vindt, waar ἀρκτεύειν voorkomt.

## HOOFDSTUK I

### HET GEBRUIK VAN τελετή TOT ALEXANDER.

De samenhang van τελετή met de woorden τελεῖν, τέλος, en τελευτή is duidelijk. In de drie substantiva τέλος, τελετή en τελευτή hebben we wel drie op verschillende wijze gevormde, doch oorspronkelijk in beteekenis gelijke nomina actionis te zien, waarvan de beteekenis is: voltrekking, uitvoering. De beteekenis dezer drie heeft zich echter in den loop der tijden gedifferentieerd, in dien zin dat men met τελευτή het ophouden, het slot van een handeling is gaan aanduiden, met τελετή echter de handeling zelf, die volbracht wordt; τέλος is dikwijls = τελευτή, heeft echter ook meermalen een veel verder ontwikkelde beteekenis; is o. a. op vele plaatsen synoniem met τελετή<sup>1)</sup>.

Bij HOMERUS vinden we τελετή niet. Τελεῖν, volbrengen, wordt van allerlei handelingen gezegd, ook wel van plechtigheden, b.v. Il. XXIV, 660: τάφον τελεῖν; Od. IV, 7: ἐκτελεῖν γάμον. Voor het uitvoeren van godsdienstige handelingen, offers e. d. wordt echter veel meer gebruikt 't werkwoord ῥέζειν, ἔρδειν (dat daarnaast ook voor de meest verschillende bezigheden gebruikt kan worden). De hieraan ten grondslag liggende wortel Φεργ heeft ook gevormd het woord ὄργια, dat een soortgelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt als τελετή.

Het slot van de ps. Homerische Βατραχομυομαχία luidt:

(305) καὶ πολέμου τελετὴ μονοήμερος ἐξετελέσθη.

„en de uitvoering van den oorlog, die maar één dag geduurd had, nam een einde.”

<sup>1)</sup> Zie over dergelijke beteekenis-differentiaties: Bréal, Essai de sémantique, bldz. 26.

Τελετή is hier: het voeren van den strijd, en heeft dus een zeer algemeene beteekenis. Dit is de eenige plaats, zoover ik weet, waar het woord geen betrekking heeft op een religieuze handeling <sup>1)</sup>. Helaas staat niets minder vast dan de dateering van dit gedicht <sup>2)</sup>. Indien het gedicht zelf van betrekkelijk jongen datum is, zou het kunnen zijn, dat de parodist hier spreekt in termen, ontleend aan een oud epos; waarschijnlijk is wel, dat zulk een algemeene beteekenis aan 't begin der ontwikkeling heeft gestaan.

Bij PINDARUS vinden we den term: Ol. III 41. Het geslacht der Emmeniden werd beroemd door de gunst der Dioscuren

ὅτι πλείσταισι βροτῶν

ξεινίαις αὐτοῦς ἐποίχονται τραπέζαις,

εὐσεβεῖ γνώμα φυλάσσοντες μακάρων τελετάς.

„omdat zij 't meest van alle stervelingen hen verzorgen met gastvrije tafels, en met vromen zin in stand houden de handelingen ter eere der gelukzaligen.”

Dit heeft betrekking op de theoxenia, die te Agrigentum voor de Dioscuren werden gehouden <sup>3)</sup>. Deze behooren dus tot de τελεταί. <sup>4)</sup>

Ol. XI (X), 53. Wanneer de dichter verhaald heeft, hoe Heracles de Olympische spelen stichtte, zegt hij:

ταύτᾳ δ' ἐν πρωτογόνῳ τελετᾷ

παρέσταν μὲν ἄρα Μοῦραι σχεδὸν

ὅ τ' ἐλέγχων μόνος

ἀλάθειαν ἐτήτυμον

Χρόνος.

„En bij deze eerste uitvoering waren de Moiren aanwezig en Chronos, die alleen de zuivere waarheid toetst.”

De term τελετά ziet hier dus op het uitvoeren der spelen. Het werkwoord τελεῖν wordt meermalen gebruikt in dit verband,

<sup>1)</sup> De vertaling van Ludwich: „die eintägige Geheimfeier” acht ik onhoudbaar. Vgl. A. Ludwich, Die Hom. Batrachomachia, bldz. 424.

<sup>2)</sup> Wackernagel, Sprachl. Unters. zu Hom. bldz. 189 plaatst het in den Alexandrijnschen tijd, evenals v. Herwerden, Mnem. X (1882), bldz. 163. Ludwich denkt aan 't begin der 5e eeuw (Die Hom. Batr. bldz. 25.). Vgl. verder Schmid-Stählin, Griech. Litteraturgesch. I, 1, 228 e. v.

<sup>3)</sup> Vgl. Nilsson, Griech. Feste, bladz. 419.

<sup>4)</sup> Vgl. den scholiast: τελετάς νῦν τὰς ἑορτάς, οὐ γὰρ τὰ ἔργια.

b.v. Pyth. IV, 165, vgl. ook Strabo III, 3, 7: τελοῦσι . . . ἀγῶνας γυμνικοῦς; Athenaeus XIII, 90 (Nicias, F. H. G. Müller IV, 463): ἐπιτελεῖται . . . ὁ ἀγών; Dittenb. Syll.<sup>3</sup> II, 738, 5; Diod. III, 64, 7.

Wij dienen in het oog te houden dat de Olymp. spelen, zooals vrijwel alle openbare wedstrijden, aan de goden gewijd zijn<sup>1)</sup>. Het zijn dus religieuze plechtigheden, doch voor vrijwel iedereen toegankelijk, dus wel zeer verschillend van wat men later, b.v. in Hellenistischen tijd, onder τελετή verstaat<sup>2)</sup>.

Weer andere godsdienstige feesten, doch ook van een zeer algemeen karakter, duidt Pindarus met τελεταί aan: Pyth. IX, 97, waar hij van Telesicrates zingt:

πλεῖστα νικάσαντά σε καὶ τελεταῖς  
ὥραιοις ἐν Παλλάδος εἶδον.

„Zeer dikwijls ook zag ik U als overwinnaar  
op de jaarlijksche feesten van Pallas.”

Zooals bekend is werden bij het Panathenaeën feest wedstrijden gehouden ter eere der godin. Deze zouden τελεταί, uitvoeringen, genoemd kunnen zijn, doch evenzeer is het mogelijk dat de dichter hier het geheele feest in zijn gedachten heeft.

Evenzoo: Nem. X, 34:

ὑπατον δ' ἔσχεν Πίσα  
Ἡρακλέος τεθμόν ἀδεῖαί γε μὲν ἀμβολάδαν  
ἐν τελεταῖς δις Ἀθηναίων νιν ὄμφαι  
κώμασαν.

„Weliswaar bezit Pisa de hoogste onderscheiding, van Heracles, maar tenminste hebben, als voorspel hiervoor, bij de feesten der Atheners zoete stemmen hem tweemaal gevierd<sup>3)</sup>.” Ook hier zal wel sprake zijn van een overwinning die Theaeus, aan wien de ode gewijd is, te Athene bij de Panathenaeën behaalde.

In de fragmenten van Pindarus' Dithyramben, ons in

<sup>1)</sup> Vgl. Stengel, Griech. Kultusaltertümer<sup>2</sup>, 191 e. v.

<sup>2)</sup> De meening dat alle wedstrijden hun oorsprong hebben in grafwedstrijden, en den strijd tusschen leven en dood symboliseeren, vindt men b.v. bij W. Brede Kristensen, Het leven uit den dood, bldz. 238. Toch meen ik dat, althans bij de Olympische spelen, dit niet meer bewust wordt gevoeld. Deze plaats is m.i., evenmin als Pyth. IX, 97 (τελεταί = de Panathenaeën) een voorbeeld van τελετή in de beteekenis van: symbolische handeling.

<sup>3)</sup> Ik volg hier Donaldson in de verklaring van ἀμβολάδαν. Vgl. Farnell, Works of Pindar II, bldz. 320.

de papyri bewaard, vinden we enkele malen τελετα(ι), waar we echter van het verband niets weten; doch fragm. 79 is ons thans gedeeltelijk aangevuld door Ox. Pap. XIII, 1604<sup>1)</sup>). Het gedicht, getiteld: Θρασύς Ἡρακλῆς ἢ Κέρβερος Θεβάραις, begint met enkele regels over de nieuwe techniek der dithyramben; na een lacune volgen de woorden:

[λαχεῖτ']<sup>2)</sup> εἰδότες

οἶαν Βρομίου τελετὰν  
καὶ παρὰ σκᾶπτον Διὸς Οὐρανίδαί  
ἐν μεγάροις ἴσταντι.

„(Juicht) daar gij weet welk een feest van Bromios ook de hemelsche goden aanrichten bij Zeus' scepter, in zijn paleis.” Dan volgt een beschrijving van het extatisch ritueel, waaraan tal van Olympische goden deelnemen, onder den klank van cymbalen en castagnetten. Dezelfde plechtigheden dus, die Euripides in de Bacchae herhaaldelijk τελεταί noemt (vgl. bldz. 12), riten van opvallend wild karakter, indruischende tegen het Grieksche gevoel voor gematigdheid en rust.

Het gebruik van τελετή door Pindarus wijst dus op een vrij algemeene beteekenis: cultushandeling, plechtigheid van elken aard: Panathenaeën, Olympische spelen, theoxenia, ook extatische Dionysusriten.

Bij de tragici AESCHYLUS en SOPHOCLES vinden we τελετή geen enkele maal gebruikt. Geenszins valt daar natuurlijk uit af te leiden, dat zij het vermeden zouden hebben; het is zeer goed mogelijk, dat in één of meer van de talrijke verloren tragedies het woord voorkwam.

Dit geldt te meer als we zien hoe τέλος wel gebruikt wordt in sacrale beteekenis: Aesch. Suppl. 121 laat het koor der Danaïden aan de goden beloven, voor het geval dat zij gered worden:

θεοῖς δ' ἐναγέα τέλεα πελομένων καλῶς  
ἐπίδρομ', ὅπῃθι θάνατος ἀπῆ.

„Den goden zullen heilige dankoffers toekomen, als het goed afloopt —”

<sup>1)</sup> Farnell, Works of Pind. I, bldz. 171; II bldz. 421.

<sup>2)</sup> Suppl. Maas.

en Suppl. 810:

τέλεα δέ πως πελόμενά μοι  
λύσιμά τ' ἄχιμα τ' ἔπιθε, πάτερ.

„Zie toe, vader (Zeus) dat mijn gebeden en offers (τέλεα) voor mij verlossend en rustbrengend worden.”

In fragm. 387 N.<sup>2</sup> ἔφριξ' ἔρωσ δὲ τοῦδε μυστικοῦ τέλους schijnt τέλος wel op de mysteriën te slaan. Het vers wordt geciteerd door den scholiast op Sophocles Oed. Col. 1050 als voorbeeld voor zijn bewering: τέλη δὲ τὰς τελετάς. Zie beneden.

Bij Sophocles lezen we Trach. 238 van τέλη ἔγκαρπα, offers, bestaande uit vruchten, die Heracles zich gereed maakt aan Zeus te brengen, terwijl Ant. 143 sprake is van πάγχαλκα τέλη, offers van wapenen, door de belegeraars van Thebe gebracht aan Zeus Τροπαῖος.

In al deze gevallen ligt m. i. aan τέλος ten grondslag het werkwoord τελεῖν = offeren, aan de godheid wijden.

Het lijkt mij onnoodig, hier τέλος door schatting, belasting te interpreteeren, zooals v. Wilamowitz doet bij Aesch. Suppl. 121: ἐναγέα τέλεα: „die heiligen Steuer” (Interpr. p. 32) en Jebb, Soph. Ant. 143: πάγχαλκα τέλη: „tributes of panoplies”.

Als men aan schatting denkt, gebruikt men m. i. een beeldspraak die de dichter niet bedoeld heeft.

Eveneens een heilige handeling wordt door τέλος op een paar andere plaatsen bij Soph. aangeduid, maar nu van anderen aard dan op de reeds aangehaalde.

Oed. Col. 1050 wenscht het koor tegenwoordig te zijn bij de zekere overwinning die de Attische troepen op de Thebaansche ontvoerders van Ismene zullen behalen. Dit zal mogelijk plaats vinden bij het strand van Eleusis:

οὐ πότνιαι σεμνά τιθηνοῦνται τέλη  
θνατοῖσιν, ὧν καὶ χρυσέα  
κλῆς ἐπὶ γλώσσα βέβακε προσπόλων Εὐμόλπιδᾶν

d. i.: „Waar de heilige godinnen de plechtigheden bewaren voor de menschen; aangaande welke (plechtigh.) een gouden sleutel op den mond is gedrukt door de priesters uit Eumolpus' geslacht.”

De τέλη die hier geschieden, zijn de παννουχίδες, nachtelijke fakkeloptochten, ter herinnering aan het zoeken van Demeter naar haar dochter Persephone, vgl. Eur. Ion 1074, en ook Aristoph.

Ranae 342, waar het hier bedoelde feest τελετή wordt genoemd. Hier duidt τέλος dus een religieuze handeling aan van bij z o n d e r e n a a r d; een deel van de alleen voor de ingewijden toegankelijke plechtigheden der Eleusinische mysteriën.

Hetzelfde is het geval Soph. fragm. 753 Nauck<sup>2</sup> (Pearson 837):

ὡς τρισόλβιοι  
κεῖνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη  
μόλωσ' ἐς "Αἴδου.

Uit deze voorbeelden blijkt hoe τέλος, en dus naar alle waarschijnlijkheid ook τελετή, voor Aeschylus en Sophocles verschillende heilige handelingen kan aanduiden.

EURIPIDES gebruikt het woord in twee zijner drama's, nl. in de Iph. Taur. en, verscheidene malen, in de Bacchae.

Iph. Taur. 957 verhaalt Orestes aan zijn zuster Iphigenia wat hem, nadat hij zijn moeder gedood had om zijn vader te wreken, op zijn vlucht voor de Erinyen te Athene is overkomen: géén van zijn gastvrienden wilde hem ontvangen, daar hij door de goden gehaat werd. Toch schaamden sommigen zich, en gaven hem een maaltijd aan een aparte tafel, doch zij spraken niet met hem, en ieder kreeg een afzonderlijken beker.

957. κλύω δ' Ἀθηναίοισι τὰμὰ δυστυχῆ  
τελετήν γενέσθαι κάτι τὸν νόμον μένειν  
χοῆρες ἄγγος Παλλάδος τιμᾶν λεών.

„En ik hoor dat mijn rampspoed werd tot een τελετή, een heilige handeling, voor de Atheners, en dat voor Pallas' volk het gebruik bleef, den drinkbeker te vereeren.”

Ieder Athener heeft bij deze verzen direct begrepen dat op den wedstrijd in het drinken bedoeld werd, die op den tweeden dag der Anthesteriën, bij het Choënfest, werd gehouden<sup>1)</sup>. Τελετή duidt hier dus een voor alle burgers toegankelijk feest aan, waarbij echter op voor den Athener opvallende wijze werd afgeweken van 't gangbare gebruik<sup>2)</sup>. Het zal later

<sup>1)</sup> Vgl. A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, bldz. 395; L. Deubner, Att. Feste, bldz. 98.

<sup>2)</sup> Stengel, Gr. Kultusalt.<sup>3</sup> 239: Jeder erhielt eine eigene Kanne (χοῦς) die nicht, wie es sonst üblich war, aus einem gemeinsamen Mischkrug gefüllt wurde.



blijken, dat juist voor afwijkende gebruiken en ingewikkeld ritueel de term *τελετή* bij voorkeur wordt gebezigd.

In de Bacchae komt het woord verscheidene malen voor, en het duidt hier, evenals bij Pindarus, Dith. Heracles 5, (boven, bldz. 9) een wel zeer bijzonder soort heilige handelingen aan, nl. de wilde Dionysusfeesten, die bij Pentheus op zoo fel verzet stuiten. Hier volgen de passages:

Bacch. 22. Proloog van Dionysus, die de door hem bezochte landen noemt:

(20) ἔσ τήνδε πρῶτον ἦλθον Ἑλλήνων πόλιν,  
τακεῖ χορεύσας καὶ καταστήσας ἑμὰς  
τελετάς, ἵν' εἶην ἐμφανῆς δαίμων βροτοῖς.

„In deze stad der Grieken kwam ik 't eerst, nadat ik ginds mijn reidansen had gehouden, en er de riten te mijner eere had gevestigd; opdat mijn godschap voor de menschen duidelijk zou zijn.”

De *τελεταί* zijn hier de extatische Bacchische riten; opgemerkt kan worden, dat het woord hier overgaat in: steeds weer terugkeerende heilige handeling, officieel heilig feest. Dit was trouwens ook reeds bij Pind. het geval als Olymp. spelen en Panathenaeën zoo genoemd worden (bldz. 7 en 8) en het komt ook later dikwijls voor.

Deze zelfde beteekenis heeft *τελετή* Bacch. 260, waar Pentheus tot Tiresias zegt: „als uw grijze ouderdom u niet beschermde, zoudt ge nu met uw Bacchanten in den kerker zitten, *τελετάς πονηράς εἰσαγαγών*; eveneens v. 465, als Pentheus aan Dionysus vraagt: *πόθεν δὲ τελετάς τάσδ' ἄγεις ἐς Ἑλλάδα*;

Hierbij zij nog opgemerkt, dat deze onstuimige riten, van niet-Griekschen oorsprong, bij voorkeur *τελεταί* of *ὄργια*, of ook *ὄργιασμοί* heeten, uiterst zelden *ἑορταί* <sup>1)</sup>.

Bacch. 72 brengt bovendien nog een andere eigenschap dezer cultushandelingen naar voren:

ὦ μάκαρ ὅστις εὐδαίμων,  
τελετάς θεῶν εἰδώς,  
βιοτὰν ἀγιστεύει,  
καὶ διασεύεται ψυχάν

<sup>1)</sup> Diod. I, 22, 6 zijn de *Διονυσιακαὶ ἑορταί*, phallische optochten, gesteld tegenover de onstuimige *ὄργιασμοί*.

ἐν ὄρεσσι βακχεύων  
 ὁσίοις καθαρμοῖσιν,  
 τὰ τε ματρὸς μεγάλας ὄρ-  
 για Κυβέλας θεμιτεύων.

Het kennen, d. i. het medegevierd hebben dezer riten, brengt dus met zich een reiner levenswandel<sup>1)</sup>. We zien hoe eenige regels verder de term καθαρμοί gebruikt wordt, die hier als nadere aanduiding van den aard der τελεταί te beschouwen is: reinigende ritueele handelingen. Deze reinigingen zijn blijkbaar ook zedelijk op te vatten, gezien de uitdrukking βιοτὰν ἀγιστεύειν. Duidelijk spreekt de moreel-verheffende kracht der Dionysische plechtigheden uit de geciteerde plaats bij Aristophanes.

In v. 238 van dit drama wordt nog een andere karaktertrek dezer feesten aangeduid: daar heeten ze εὖιοι τελεταί, juichende feesten van Bacchus.

We zien dus dat bij Euripides τελετή gebruikt wordt in de beteekenis van: b i j z o n d e r e d.w.z. van het gewone min of meer a f w i j k e n d e rite. Ook τέλος schijnt hij in dezen zin te bezigen. Medea verklaart nl. Med. 1381:

γῆ δὲ τῆδε Σισύφου  
 σεμνήν ἑορτὴν καὶ τέλη προσάψομαι  
 τὸ λοιπὸν ἀντὶ τοῦδε δυσσεβοῦς φόνου.

Nu weten wij dat te Corinthe een zeer bijzondere ritus bestond, ter verzoening van den dood van Medea's kinderen, naar men zeide. Vgl. Philostratus, Heroic. 20, 24: . . . ὁπόσα οἱ αὐτοὶ (sc. Κορίνθιοι) δρῶσιν ἐπὶ τοῖς τῆς Μηδείας παισίν . . . θρήνων εἰκασταὶ τελεστικῶ τε καὶ ἐνθέω. Er werden door Corinthische kinderen, in rouwgewaad en met afgeschoren haar, klaagliederen gezongen voor Medea's kinderen, bij gelegenheid van een Hera-feest. Dit laatste schijnt Euripides met ἑορτὴ aan te duiden, de bijzondere riten met τέλη<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Vgl. Eur. fragm. 472, 9 (N.) en vooral Aristoph. Ranac 454:

μόνοις γὰρ ἡμῖν ἥλιος  
 καὶ φέγγος ἰακρόν ἐστιν,  
 ὅσοι μεμυήμεθ' εὐ-  
 σεβῆ τε διήγομεν  
 βίον περὶ τοὺς ξένους  
 καὶ τοὺς ἰδιώτας.

<sup>2)</sup> Vgl. Nilsson, Griech. Feste, bldz. 57 e. v.; bld. 60: „Vielleicht hatten die

En als van Hippolytus wordt gezegd, dat hij gaat *σεμνῶν ἐς ὄψιν καὶ τέλη μυστηρίων* (Hipp. 25) zijn τέλη, evenals Sophocle. Oed. Col. 1050 de handelingen der Eleusinische mysteriën.

Daarnaast beteekent τέλος bij Eur. offer: fragm. 327, 4 (Nauck<sup>2</sup>) (Stob. V, 801 Hense 14)

ἐγὼ δὲ πολλάκις σοφωτέρους  
πένητας ἄνδρας εἰσορῶ τῶν πλουσίων  
καὶ θεοῖσι μικρὰ χειρὶ θύοντας τέλη  
τῶν βουθυτούντων ὄντας εὐσεβεστέρους

waarbij Athenaeus (II, 40d) opmerkt: *σημαίνει ὧδε τὸ τέλος τῆν θυσίαν.*

Vgl. ook fragm. 773, 51 (Nauck<sup>2</sup>):

ὀρίζεται δὲ τόδε φάος γάμων τέλος.

waar τέλος huwelijksplechtigheid beteekent.

Bij ARISTOPHANES wordt de term τελετή in verschillend verband gebezigd. Lettende-op het reeds gevondene wil ik de verschillende plaatsen verdeelen in twee groepen, nl. die waar τελετή beteekent, respectievelijk

A. religieuze plechtigheid van algemeenen aard.

B. religieuze handeling of plechtigheid van bijzonderen, symbolischen of geheimzinnigen aard.

Natuurlijk is de grens niet steeds scherp te trekken, en ik ben mij bewust van de gebrekkigheid dezer methode, die evenwel niet te vermijden is als men het levende taalgebruik wil vastleggen in een schema.

A. Religieuze plechtigheid van algemeenen aard.

Vespae 875. ᾠ δέσποτ' ἄναξ, γεῖτον, ἀγυιῦ, τοῦμοῦ

προθύρου προπύλαιε,

δέξαι τελετὴν καινὴν, ὄναξ, ἣν τῷ πατρὶ καινοτομοῦμεν.

Er is hier sprake van het offer dat Bdelycleon brengt, vóór de geïmproviseerde gerechtszitting begint, in navolging van de

Korinthischen Kinder wie die Arrephoren Geheimriten aus zu führen. Eur. Med. 1382 nennt das Fest τέλη; darauf ist weniger Wert zu legen, weil das Wort bei einem Tragiker einfach Opfer bedeuten kann, mehr darauf, dasz Philostratos a. a. O. den Threnos τελεστικός τε καὶ ἔνθεος nennt. Mehr als eine Vermutung lässt aber auch diese Stelle nicht zu."

werkelijke heliaea, die steeds voorafgegaan werd door een reuk-offer en een gebed <sup>1)</sup>).

Eveneens offer beteekent τελετή Pax 412 waar Trygaeus aan Hermes uitlegt, waarom de zon en de maan er op uit zijn, Griekenland te verraden aan de Perzen:

‘EPM. ἵνα τί δὲ τοῦτο δρᾶτον; ΤΡΥΓ. ὅτι ἡ νῆ Δία  
 ἡμεῖς μὲν ὑμῖν θύομεν, τούτοισι δὲ  
 οἱ βάρβαροι θύουσι. διὰ τοῦτ’ εἰκότως  
 βούλονται ἂν ὑμᾶς πάντας ἐξολωλέναι  
 ἵνα τὰς τελετὰς λάβοιεν αὐτοὶ τῶν θεῶν.

Uit den samenhang blijkt, dat hier gedacht wordt aan cultus-handelingen, waarvan de goden profijt hebben; dat kunnen niet anders dan de offers zijn, zooals trouwens ook uit 't voorafgaande θύομεν blijkt.

Wellicht algemeener nog is de beteekenis van τελετή in deze comedie vs. 417. Als Hermes Irene uitlevert aan de Grieken, dan belooft Trygaeus hem veel eerbetoon:

καὶ σοὶ τὰ μεγάλ’ ἡμεῖς Παναθήναι’ ἄζομεν  
 πάσας τε τὰς ἄλλας τελετὰς τὰς τῶν θεῶν  
 Μυστήρι’ Ἐρμῆ, Διπόλει’, Ἀδώνια.

Een leerzame plaats voor ons onderzoek! Als τελεταί gelden voor Aristophanes: de Panathenaeën; (vgl. Pindarus Pyth. IX, 97, boven, bldz. 8), de Eleusinische mysteriën (waaraan men wel steeds heeft te denken als in Athene van μυστήρια zonder nadere aanduiding wordt gesproken); de Dipolia (zie: Deubner, Attische Feste 158 e. v.) en de Adonia (Nilsson, Gr. F. 384; Deubner, Att. F. 220). Feesten dus van zeer verschillend karakter, d.w.z. waarbij de handeling ter eere van de godheid van zeer uiteenloopenden aard is.

De handeling der Panathenaeën is van rationeel karakter, de geheele bevolking nam eraan deel <sup>2)</sup>).

De Eleusinische mysteriën zijn door een eerbiedige geheimhouding omhuld; hun beteekenis is zeker niet ieder duidelijk geweest.

De Dipolia (of Buphonia) onderscheidten zich door het bekende

<sup>1)</sup> Vgl. Lipsius-Meyer, Attisches Recht und Rechtsverfahren III, 904.

<sup>2)</sup> Vgl. Stengel, Gr. Kultusalts. <sup>3</sup> bldz. 223.

proces tegen de bijl, waarmee het offerrund was gedood <sup>1)</sup>). Deze plechtigheid trok de aandacht door haar van hoogen ouderdom getuigend ritueel.

De Adonia waren gekenmerkt door vertoon van groote vreugde, gevolgd door diepen rouw. Nilsson zegt er dit van: „Sie sind einer von den vielen Gebräuchen, die die Phasen der Vegetation begleiten und durch magische Mittel einen Einfluss auf sie einzuüben suchen.“ <sup>2)</sup>)

Deze plaats is dus een voorbeeld hoe τελετή dient om religieuze plechtigheden van verschillend karakter tegelijkertijd aan te duiden, zoowel zulke als ik onder A. aanduidde, als die ik met B. aangaf.

Ranae 368 duidt de term τελεταὶ Διονύσου de Dionysia aan, jaarlijks te Athene gevierd met muzische wedstrijden der dramatische dichters:

εὐφημεῖν χρὴ καξίστασθαι τοῖς ἡμετέροισι χοροῖσι . . .  
ὅς . . . τοὺς μισθοὺς τῶν ποιητῶν ῥήτωρ ὢν εἴτ' ἀποτρώγει  
κωμωδηθεὶς ἐν ταῖς πατρίοις τελεταῖς ταῖς τοῦ Διονύσου κ.τ.έ.

Uitgesloten wordt hier dus: „hij die als spreker (in de volksvergadering) beknibbelt op de prijzen der dichters, omdat hij tevoren gehoond is op de vaderlandsche feesten van Dionysus.”

Dit gebruik van τελεταὶ voor een zoo algemeen gevierd feest als de Dionysia, is te vergelijken met het gebruik voor de Panathenaeën.

Hoewel het op zichzelf heel goed mogelijk schijnt, dat opvoeringen van drama's τελετή genoemd worden, (alles wat met eenige plechtigheid wordt volvoerd, kan zoo heeten), geloof ik toch dat hier het geheele feest wordt bedoeld, en niet alleen de opvoeringen. B. Religieuze plechtigheden van bijzondere, symbolischen of geheimen aard.

Ar. Nub. 300 zingt het koor der Wolken:

Παρθένοι ὄμβροφόροι,  
ἔλωμεν λιπαρὰν χθόνα Παλλάδος, εὐάνδρον γᾶν

<sup>1)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 158 e. v.; Stengel, Gr. Kultusalt.<sup>2</sup>, bldz. 249. Blijkens Aristoph. Nub. 984: ἀρχαῖά γε καὶ Διπολιώδη etc., werd deze plechtigheid reeds in de 5e eeuw als bizar, typisch ouderwetsch gevoeld. Διπολιώδης wordt daar gebruikt in den zin van: ouderwetsch.

<sup>2)</sup> Nilsson, t. a. p.; Stengel, Gr. Kultusalt.<sup>2</sup>, bldz. 251.

Κέκροπος ὀψόμεναι πολυήρατον,  
 οὐ σέβας ἄρρητων ἱερῶν, ἵνα  
 μυστοδόκος δόμος  
 ἐν τελεταῖς ἀγίαις ἀναδείκνυται.

„Regen bringende maagden,  
 Laat ons gaan naar 't schitterend land van Pallas,  
 Dat flinke mannen kweekt, om te zien het lieflijk land  
 van Cecrops, waar eerbied is voor de geheime plechtigheden,  
 Waar het huis, dat de mysten ontvangt, bij de heilige feesten zich  
 opent.”

De dichter spreekt natuurlijk van de Eleusinische mysteriën.  
 Hij noemt deze:

1°. ἄρρητα ἱερά geheime religieuze feesten.

2°. ἅγαι τελεταί heilige handelingen.

Ἱερά en τελεταί zijn hier synoniemen: religieuze handelingen.  
 Het bijzondere karakter dezer handelingen wordt aangeduid met  
 de adjectiva ἄρρητος en ἅγιος. Ἁγιος heeft hier, als zoo dikwijls,  
 de beteekenis: wat men slechts met grooten eerbied nadert, heilig <sup>1)</sup>).

In de sfeer der Eleusinische mysteriën worden we eveneens  
 gebracht: Ranae 340. Daar zingt het koor:

Ἐγειρε φλογέας λαμπάδας ἐν χερσὶ τινάσσω

Ἰακχ' ὦ Ἰακχε,

νυκτέρου τελετῆς φωσφόρος ἀστήρ.

Τελετή is hier hetzelfde als τέλος, Soph. Oed. Col. 1050: de  
 nachtelijke fakkeloptocht, onderdeel der Eleusinische mysteriën.  
 (Vgl. boven bldz. 10).

In deze zelfde comédie komt de uitdrukking τελετή ook voor,  
 waar van de Orphische leer gesproken wordt: Ran. 1030 betoogt  
 Aeschylus aan Dionysos het groote nut der dichters:

σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς

ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγένηται.

ἽΟρφεὺς μὲν γὰρ τελετὰς θ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι.

„Zie maar eens hoe nuttig van 't begin af de echte dichters voor

<sup>1)</sup> Over de beteekenis van ἅγιος: E. Williger: Hagios R. G. V. V. XIX, 1,  
 bldz. 72: „Dagegen wird Nub. 302 ff. wo die Weißen ἅγαι genannt werden,  
 die Annahme nahe gelegt, dass bei dem Wort an die in den Mysterien beson-  
 ders lebendige S c h e u gedacht ist.” Zeker is wel, dat door het praedicaat  
 ἅγιος deze τελεταί worden onderscheiden van andere.

ons waren, want Orpheus leerde ons de „handelingen”, en de onthouding van gedood voedsel.”

In verband met een mededeeling bij Suidas: Τελεταί: ὁμοίως δὲ φασὶ καὶ ταύτας Ὀνομακρίτου heeft Abel gemeend, dat er een Orphisch gedicht is geweest, Τελεταί genaamd. Hoewel hij deze plaats niet noemt, zou men ook hier aan dat Orphisch leerdicht kunnen denken. Kern, Orphicorum fragmenta 315, betwijfelt evenwel het bestaan van zulk een gedicht, evenals vóór hem reeds Gruppe, Gr. Culte u. Mythen I, bldz. 639. (Toch geeft Kern drie fragmenten onder het hoofd Τελεταί (fragm. 301—303). Hoe dit zij, wij behoeven op deze plaats niet aan een schriftelijke nalatenschap van Orpheus en de zijnen te denken. Hier worden met τελεταί m. i. bedoeld de handelingen, door de Orphische priesters verricht, die een beter lot in 't hiernamaals in uitzicht stelden <sup>1)</sup>. Waarin deze bestaan hebben, zij nu daargelaten; wel kunnen we aannemen, dat ze steeds op dezelfde wijze, volgens een vast ritueel zijn verricht. Ik geloof dat Aristophanes hier bedoelt te zeggen, dat de aard en juiste volgorde enz., dezer handelingen door Orpheus zijn geopenbaard <sup>2)</sup> — die dan later zullen zijn te boek gesteld. Dergelijke beschrijvingen van de Orphische handelingen zullen de boeken bevat hebben, die de Orphische priesters volgens Plato <sup>3)</sup> in menigte aanvoeren, καθ' ἃς θρησκευοῦσιν. Het is zeer wel mogelijk, dat deze boeken Τελεταί werden genoemd.

Dat de gang der riten bij eenigszins gecompliceerde plechtigheden werd te boek gesteld, ligt in de rede. Bij de mysteriën van Andania b.v. werd gebruik gemaakt van een schriftelijk reglement <sup>4)</sup>. Vooral echter bij magische riten, wat die der Orphische

<sup>1)</sup> Vgl. b.v. Plutarchus, Apophthegm. Lac. 224e; Kern, Orph. fragm. 203. Later geldt Orpheus voor stichter en kenner van mysteriën in 't algemeen, vgl. Diod. I, 23, 6: Ὀρφέα μεγάλην ἔχοντα δόξαν . . . ἐπὶ μελωδίᾳ καὶ τελεταῖς καὶ θεολογίαις.

<sup>2)</sup> Vgl. beneden, bldz. 45, n. 1, en bldz. 100.

<sup>3)</sup> Respubl. 364E; Demosth., De corona 259, waar Dem. aan Aeschines verwijt: τῇ μητρὶ τελοῦση τὰς βίβλους ἀνεγίγνωσκες. v. Wilamowitz, Glaube der H. II, 193: „τελεταί gab es, die von Orpheus stammen sollten, also A n w e i s u n g e n, sich durch besondere Weihungen zu reinigen und gegen Unheil zu schützen.”

<sup>4)</sup> Pausanias IV 26, 8: er was een metalen plaat: ἐνταῦθα τῶν μεγάλων

bedelpriesters ongetwijfeld geweest zijn, waarbij het succes geheel afhangt van de nauwgezetheid waarmee de handelingen worden uitgevoerd, is schriftelijke fixeering noodzakelijk geweest.

Zonder twijfel ook met magische practijken hebben we te doen in het volgende geval. Vespae 119 vertelt Xanthias van de heliastenziekte waardoor Philocleon is aangetast. Zijn zoon Bdelycleon heeft reeds van alles geprobeerd om hem te genezen:

Μετὰ ταῦτ' ἐκορυβάντιζε. ὁ δ' αὐτῷ τυμπάνῳ  
ἄζαζ ἐδίκαζεν, εἰς τὸ Καινὸν ἐμπροσάν.  
ὅτε δῆτα ταύταις ταῖς τελεταῖς οὐκ ὠφέλει  
διέπλευσεν εἰς Αἴγινα.

„Daarna bracht hij hem bij de Corybanten, maar hij was met tympanon en al in een oogenblik weer aan 't rechtspreken op de Nieuwe markt. Toen hij nu ook geen baat vond bij deze handelingen (ὄf: b e handeling?) stak hij over naar Aegina.”

Met τελεταί worden hier dus de handelingen aangeduid die door de Corybanten verricht werden. Wij weten dat deze zich onderscheidden door een zeer indrukwekkend en fascineerend karakter; behalve het dof geluid der tympana en de extatische dansen vormde de z.g. θρόνωσις of θρονησμός een belangrijk onderdeel van het ritueel; aan dit alles werd, zooals ook uit deze plaats blijkt, wonderdadige geneskracht toegeschreven, vooral bij geestesziekten <sup>1)</sup>.

Het is misschien niet overbodig, erop te wijzen dat in het aan onze passage voorafgaande wordt verteld hoe Bdelycleon eerst getracht heeft, zijn vader te genezen langs rationeelen weg: αὐτὸν ἀπέλου καὶ ἐκάθαιρε, wat v. Leeuwen vertaalt: „aqua frigida et purgatione alvi patrem sanare conatus est.” Dat waren beproefde middelen om iemand het hoofd op te frisschen! Als dat niet helpt, probeert de zoon het bij de Corybanten, die den patient door zekere handelingen (τελεταί!) waarvan de zin den leek ontgaat, trachten te genezen. Geheel zooals in onzen tijd lieden, die door

θεῶν ἐγγράπτο ἢ τελετή. — Op vastgelegde bepalingen wordt klaarblijkelijk ook gedoeld als er gesproken wordt van den νόμος τελετῆς (Aelianus, fragm. 10); Suidas, s. v. μέγαρον (Adl. I, 344).

<sup>1)</sup> Zie over Coryb.: Preller-Robert, Gr. Myth. 655, en Immisch, bij Roscher, Myth. lex. II 1587 e. v. en over hun genezend vermogen: Rohde, Psyche II, 48, noot 1.



den dokter niet meer geholpen kunnen worden, naar magnetiseurs e. d. gaan, die hen door geheimzinnige gebaren van hun ziekte trachten te verlossen. Zelfs hypnose schijnt bij de Corybanten te zijn toegepast. Vgl. Vespae 8 en v. Leeuwen daarbij.

Het is opmerkenswaardig, dat Aristophanes zoover ik weet τέλος niet gebruikt in sacralen zin. Wel doet hij dit met het verbum τελεῖν, doch steeds duidt dit, meen ik, een bijzonder soort cultushandeling aan, overeenkomende met τελετή in beteekenis B.

B.v. Nubes 258. Dit is in de passage waar men Strepsiades, die ingewijd zal worden in de filosofie, een krans op het hoofd heeft gezet. Deze vreest dan, dat hij geofferd zal worden. Socrates stelt hem aldus gerust:

οὐκ, ἀλλὰ πάντας ταῦτα τοὺς τελουμένους  
ἡμεῖς ποιοῦμεν.

„Nee (je zult niet geofferd worden), maar wij doen dit met allen, die aan onze inwijdingsplechtigheden worden onderworpen.”

Ik meen, met Dieterich <sup>1)</sup>, dat wij in deze scène een parodie op de plechtigheden der Corybanten, of der Orphici, of van Eleusis hebben te zien.

Τελεῖν is hier: bijzondere, steeds op dezelfde wijze uitgevoerde heilige handelingen voltrekken, en wel die, waardoor iemand deelgenoot wordt in een tot nog toe voor hem gesloten gemeenschap, dus: *i n w i j d e n*.

Hetzelfde is τελεῖν Ranae 357. Daar wordt van de mysteriën buitengesloten, joci causa, ὅστις . . . μηδὲ Κρατίνου τοῦ ταυροφάγου γλώττης βακχεῖ' ἐτελέσθη.

Uit deze plaatsen blijkt dat men, met een dubbelen accusativus, aldus construeerde: τελεῖν τινα τὰ βακχεῖα (τὰς τελετάς, τὰ ὄργια enz.): aan iemand bepaalde (ev. inwijdings-)plechtigheden voltrekken, en vandaar: τελεῖν τινα, dat dus onder andere de beteekenis kan hebben van: iemand inwijden.

HERODOTUS heeft in Aegypte den godsdienst van dat land met groote belangstelling bestudeerd. Hij is geneigd, tal van Aegyp-

<sup>1)</sup> A. Dieterich, Über eine Szene der Aristophanischen Wolken. (Rhein. Mus. XLVIII 1893, bldz. 275, = Kl. Schriften, bldz. 119).

tische goden met Grieksche te identificeren, en ziet in bepaalde godsdienstige feesten de prototypen van sommige Grieksche. Zoo spreekt hij II, 171 over een meer in de buurt van de koningsgraven te Saïs. Ἐν δὲ τῇ λίμνῃ ταύτῃ τὰ δεικνύμενα τῶν παθῶν αὐτοῦ (sc. τοῦ Ὀσίριδος) νυκτὸς ποιεῖσι, τὰ καλέουσι μυστήρια Αἰγύπτου. Περὶ μὲν νυν τούτων εἰδότε μοι ἐπὶ πλέον ὡς ἕκαστα αὐτῶν ἔχει, εὐστομα κείσθω. Καὶ τῆς Δήμητρος τελετῆς πέρι, τὴν οἱ Ἕλληνας Θεσμοφόρια καλέουσι, καὶ ταύτης μοι πέρι εὐστομα κείσθω, πλὴν ὅσον αὐτῆς ὁσίη ἐστὶ λέγειν. Αἱ Δαναοῦ θυγατέρες ἦσαν αἱ τὴν τελετὴν ταύτην ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγοῦσαι καὶ διδάξασαι τὰς Πελοποννησίδας γυναῖκας. Μετὰ δὲ ἐξαναστάσης πάσης Πελοποννήσου ὑπὸ Δωριέων ἐξαπώλετο ἡ τελετή, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες Πελοποννησίων καὶ οὐκ ἐξαναστάντες Ἀρκάδες διέσφζον αὐτὴν μῦνοι.

Bij dit Osirisfeest zullen de lotgevallen van Osiris, het zoeken naar hem door Isis, voorgesteld zijn. Hierdoor wordt Her. herinnerd aan Eleusis, en gebruikt hij het woord μυστήρια. Waarschijnlijk echter kent de Aeg. godsdienst geen mysteriën in den zin dien de Grieken daaraan hechten: een trapsgewijs leeren kennen van bepaalde handelingen met symbolische beteekenis. Deze Aegyptische plechtigheid was voor ieder toegankelijk, maar had ongetwijfeld symbolische beteekenis <sup>1)</sup>.

De Thesmophoriën noemt Herodotus τελεταὶ Δήμητρος, omdat ook deze een symbolische beteekenis hebben, die intusschen ook den Grieken zelf niet meer in allen deele duidelijk was, zooals ze voor de moderne wetenschap nog groote moeilijkheden opleveren <sup>2)</sup>. Zij munten uit door een opvallend ritueel <sup>3)</sup>.

Herod. IV, 79 lezen we van den Griekschgezinden Scythischen koning Scylas het volgende: ἐπεὶ δὲ ἔδεέ οἱ κακῶς γενέσθαι, ἐγένετο ἀπὸ προφάσιος τοιῆσδε. Ἐπεθύμησε Διονύσω Βακχείῳ τελεσθῆναι, μέλλοντι δὲ οἱ ἐς χεῖρας ἄγεσθαι τὴν τελετὴν ἐγένετο φάσμα μέγιστον. Ζijn schitterend paleis te Borysthenes wordt nl. door den bliksem getroffen en brandt geheel af. Σκύλης δὲ οὐδὲν τούτου εἶνεκα ἤσσαν ἐπέτελεσε τὴν τελετὴν.

<sup>1)</sup> Vgl. Wiedemann, Herodot's Zweites Buch, ad locum; over Herodotus' zienswijze der mysteriën: C. Sourdille, Hérodote et la religion de l'Égypte, chap. VII.

<sup>2)</sup> Vgl. b.v. J. E. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion, bldz. 120 e. v.

<sup>3)</sup> Vgl. Stengel, Gr. Kultusalt<sup>2</sup>, bldz. 231 e. v.

„Daar het nu eenmaal vast stond dat het hem slecht zou vergaan, gebeurde dat door de volgende aanleiding. Hij wenschte zich aan de ceremoniën voor Dionysus te onderwerpen. Juist toen hij op het punt was de handeling te beginnen, gebeurde een groot wonderteeken (de brand). Desniettemin voerde Scylas de plechtigheid uit.” Het gaat hier over den wilden, extatischen Bacchusdienst. (Vgl. iets verder: βακχεύειν). Deze wordt bij Euripides herhaaldelijk τελετή genoemd. Opmerkenswaardig is hier het passivum τελεσθῆναι naast 't actieve ἐπετέλεσε τελετήν, en ook ἐς χειρας ἄγεσθαι τὴν τελετήν. Daaruit blijkt dat de deelnemers aan handelingen werden onderworpen, maar ook zelf bepaalde ritën uitvoerden.

ANDOCIDES vertelt in zijn rede „De mysteriën” (399 v. Chr.) hoe het voorval zich toegedragen heeft, waarom hij aangeklaagd is: hij zou nl. zonder daartoe gerechtigd te zijn, aan de mysteriën hebben deelgenomen, en zijn ἱκετηρία (met wol omwonden olijftak) neergelegd hebben, welk vergrijp met den dood gestraft kon worden. Na afloop werd hij aangeklaagd: And. de myst. XV (I, 111) Ἐπειδὴ γὰρ ἤλθομεν Ἐλευσινόθεν καὶ ἡ ἔνδειξις ἐγγένητο, προσήει ὁ βασιλεύς περὶ τῶν γεγενημένων Ἐλευσῖνι κατὰ τὴν τελετήν, ὡσπερ ἔθος ἐστίν, οἱ δὲ πρυτάνεις προσάξουν ἔφασαν αὐτὸν πρὸς τὴν βουλήν, ἐπαγγεῖλαι τ' ἐκέλευον ἐμοὶ τε καὶ Κηφισίῳ παρεῖναι εἰς τὸ Ἐλευσίνιον.

„Want toen wij uit Eleusis kwamen en de aanklacht tegen mij had plaats gehad, ging de „basileus” (naar de prytanen) om te spreken over wat er te Eleusis gebeurd was gedurende de uitvoering (der mysteriën), zooals de gewoonte is; en de prytanen zeiden toe, hem naar den raad te brengen, en bevalen, mij en Cephisius te verzoeken in het Eleusinium aanwezig te zijn.”

Het schijnt dus gewoonte te zijn geweest dat na afloop van het feest in Eleusis de „basileus”, die met het toezicht belast was, bij de prytanen verslag uitbracht van de gebeurtenissen tijdens het feest<sup>1)</sup>.

Het zal blijken dat ook bij andere redenaars gesproken wordt

<sup>1)</sup> Vgl. A. D. J. Makkink, Andokides' eerste rede, diss. Utr. 1932, bldz. 286; A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, bldz. 248.

van τελετή μυστηρίων: uitvoering der mysteriën. Wanneer door het verband, zooals in deze passage van Andocides, volkomen duidelijk is welke „uitvoering” wordt bedoeld, laat men de bepaling μυστηρίων weg.

Evenzoo doet ISOCRATES, Panegyricus XXVIII (46a), daar ook hier geen twijfel kan bestaan, welke τελ. bedoeld is. Δημήτρος γὰρ ἀφικομένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ οἴοντ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττὰς αἴπερ μέγισται τυγχάνουσιν οὔσαι· τοὺς τε καρπούς, οἱ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γεγόνασι, καὶ τὴν τελετήν, ἧς οἱ μετασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν.

Demeter schonk aan de stad dus koren en: „de handeling” waardoor zij, die eraan deel nemen, niet alleen betere verwachtingen mogen koesteren aangaande het einde huns levens, maar ook in 't algemeen voor hun heele leven.”

Deze handeling wordt in de Homerische Demeterhymne ὄργια genoemd. Daar heet het (Hymn. Dem. 274) uit den mond van de godin:

”Ὀργια δ' αὐτὴ ἐγὼν ὑποθήσομαι ὡς ἂν ἔπειτα  
εὐαγέως ἔρδοντες ἐμὸν νόον ἰλάσκεισθε<sup>1)</sup>).

Zooals ἔρδειν en ὄργια hier ritueele handelingen aanduiden, evenzoo spreekt men van τελεῖν en τελετή.

Hoewel ook bij Isocr. Paneg. CLVII (73d.) over de vraag, welke plechtigheid bedoeld is, geen twijfel zou kunnen rijzen, heeft de redenaar hier toch ten overvloede μυστηρίων toegevoegd. Het gaat over den eeuwigen haat der Atheners tegen de Perzen: Εὐμολπίδαι δὲ καὶ Κήρυκες ἐν τῇ τελετῇ τῶν μυστηρίων διὰ τὸ τούτων μῖσος καὶ τοῖς ἄλλοις βαρβάροις εἰργεσθαι τῶν ἱερῶν ὥσπερ τοῖς ἀνδροφόνους προαγορεύουσιν.

„De Eumolpiden en de Keryken verkondigen ook om dienzelfden haat bij de uitvoering der mysteriën, dat de vreemdelingen (niet-Grieken) geweerd worden van de heilige feesten, evenals de moordenaars.”

<sup>1)</sup> Vgl. ook v. 473 e. v.: ἡ (Δημήτηρ) δὲ κιοῦσα θεμιστοπόλοις βασιλεῦσιν δεῖξε . . . δρησμοσύνην θ' ἱερῶν, καὶ ἐπέφραδεν ὄργια πᾶσιν.

Τὰ μυστήρια, τὰ ἱερά zijn hier de heilige instellingen; τελετή is de uitvoering daarvan.

DEMOSTHENES, In Aristogitonem I, 11 (R. 772) schetst het staatsgevaarlijk optreden van Aristogiton en zijn metgezellen, en dringt er bij de rechters opaan, een rechtvaardig doch streng oordeel te vellen en daarbij *Εὐνομία*, die de rechtvaardigheid bemint, in eere te houden, en niet minder τὴν ἀπαραίτητον καὶ σεμνὴν Δίκην, ἣν ὁ τὰς ἀγιωτάτας ἡμῖν τελετὰς καταδείξας Ὀρφεὺς παρὰ τὸν τοῦ Διὸς θρόνον φησὶ καθημένῃν πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορᾶν.

Weer de τελεταί die Orpheus toonde (openbaarde). Vgl. boven bij Aristoph. Ranae 1030, (bldz. 17 en 18). Bovendien worden hier de door Orpheus geopenbaarde handelingen als ἀγιώταται gekwalificeerd. Er bestaan religieuze handelingen van velerlei aard, die van Orpheus echter zijn volgens den schrijver de heiligste.

In de rede In Neacram van ps. Demosthenes komt 't woord voor in een verband, dat ook bij kan dragen tot 't begrijpen van wat de Grieken der 5e en 4e eeuw zich erbij dachten, nl. 104, (R. 1380) waar een volksbesluit der Atheners over de inwoners van Plataeae wordt geciteerd; aan deze wordt het Atheensch burgerrecht verleend: μετεῖναι αὐτοῖς ὄνπερ Ἀθηναίοις μέτεστι πάντων, καὶ ἱερῶν καὶ ὀσίων, πλὴν εἴ τις ἱερωσύνη ἢ τελετὴ ἐστὶν ἐκ γένους. Er wordt dus een uitzondering gemaakt voor priesterschap of eeredienst, uitgeoefend krachtens geboorte; ἱερωσύνη betreft het leiden van zulke eerediensten als priester, τελετὴ het deelnemen eraan (als „gemeentelid” zou men haast zeggen). Het gaat over een z.g. gentiel-cultus, zooals ook prof. Bolkestein <sup>1)</sup> opmerkt, en daarbij citeert Photius s. v. ὀργεῶνες· πρῶτοι ὀργίων καὶ τελετῶν συγγενικῶν. We merken op dat τελετὴ hier een cultus-handeling (als instelling) van exclusieven aard aanduidt. Er mag hier ook aan herinnerd worden dat de Eleusinische mysteriën, die herhaalde malen τελετὴ (-ταί) heeten, oorspronkelijk gentiel-cultus waren <sup>2)</sup>. Doch het karakteristieke van zulk een gentiel-cultus is niet het geheimzinnige, wel de beperking der deelname tot de leden van het geslacht.

<sup>1)</sup> Theophrastus' Char. der Deis., bldz. 54.

<sup>2)</sup> Vgl. Stengel, Gr. Kultusaltertümer<sup>8</sup> bldz. 170 e. v.

Hoe bij Demosthenes het werkwoord τελεῖν zonder verdere toevoeging de beteekenis kan hebben van: een ritueele handeling verrichten, blijkt duidelijk uit De Corona 259 (R. 313) waar Aeschines gesmaad wordt. „Want”, zegt Dem.: „ἀνὴρ δὲ γενόμενος τῇ μητρὶ τελοῦσθαι τὰς βίβλους ἀνεγίγνωσκας καὶ τᾶλλα συνεσκευωροῦ, τὴν μὲν νύκτα νεβρίζων καὶ κρατηρίζων, καὶ καθαίρων τοὺς τελοῦμένους ἀπομάττων τῷ πηλῷ καὶ τοῖς πιτύροις, καὶ ἀνιστάς ἀπὸ τοῦ καθαρμοῦ κελεύων λέγειν ἔφυγον κακὸν, εὖρον ἄμεινον,” enz.

De hier opgesomde bezigheden van Aeschines als helper van zijn moeder, de Sabazius-priesteres, zijn alle τελεταί: zij aan wie ze voltrokken worden heeten: τελοῦμενοι. Dat τελεῖν hier niet vertaald moet worden door: inwijden, is duidelijk aangetoond door Prof. Bolkestein<sup>1)</sup>, naar aanl. van Theophr. Deis. § 12: De δεισιδαίμων gaat maandelijks naar de Orpheuspriesters, τελεσθησόμενος. In deze zelfde boutade tegen Aeschines zegt Dem. 265: ἐδίδασκας, ἐγὼ δ' ἐφοίτων ἔτελεῖς, ἐγὼ δ' ἐτελούμην: „Gij vervuldet het (verachte) beroep van schoolmeester, ik ging school. Gij voltrokt de heilige handelingen, ik liet mij die (door u en uw soortgenooten) toedienen.”

Zoo moet het woord Ὀρφεοτελεστής verklaard worden als: hij die de handelingen, door Orpheus overgeleverd, uitvoert. Evenzoo τελεστήρ<sup>2)</sup>, τελεστής<sup>3)</sup>: hij die de plechtigheden uitvoert. Het τελεστήριον is het gebouw waar de heilige handeling plaats vindt.

Bij PLATO wordt het woord herhaalde malen gebruikt, steeds in de beteekenis van: bijzondere religieuze handeling, meermalen in min of meer overdrachtelijken zin, om de werking der Platonische Ideeën aan te duiden. Een classificatie der gevonden plaatsen lijkt mij niet noodig<sup>4)</sup>.

Prot. 316 D laat Plato Protagoras spreken van de σοφιστικὴ τέχνη. De beoefenaars dezer kunst zijn altijd blootgesteld geweest

<sup>1)</sup> Theophrastus' Char. der Deis. bldz. 50.

<sup>2)</sup> b.v. I. G. IV, 757.

<sup>3)</sup> b.v. Origenes, Contra Cels. VIII, 48. Vergelijk ook Poland, Das Griech. Vereinswesen, bldz. 41.

<sup>4)</sup> Ik rangschik de citaten chronologisch, naar Zeller-Nestle, Grundriss der Gesch. der Griech. Philosophie<sup>12</sup> bldz. 140.

aan den nijd en de vijandschap van velen; daarom hebben zij hun streven achter allerlei vormen verborgen: (ἐγὼ δὲ . . . . φημι) τοὺς μεταχειριζομένους αὐτὴν (sc. τὴν σοφιστικὴν τέχνην) . . . . πρόσχημα ποιεῖσθαι καὶ προκαλύπτεσθαι, τοὺς μὲν ποιήσιν, οἷον Ὅμηρον τε καὶ Ἡσίοδον καὶ Σιμωνίδην, τοὺς δὲ αὖ τελετάς τε καὶ χρησμοδίας, τοὺς ἀμφὶ τε Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον ἐπίους δὲ τινὰς ἥσθηται καὶ γυμναστικήν . . . . μουσικήν δὲ Ἀγαθοκλῆς τε ὁ ὑμέτερος πρόσχημα ἐποίησατο.

Protagoras beweert hier dus, dat de Orphici ook niets anders zijn dan verkapte sophisten. In de onbegrepen handelingen (τελεταί) en de duistere orakelspreuken der Orphici lag dus volgens Protagoras een geheime bedoeling verborgen: dezelfde die de sophisten najagen: practisch nut voor den mensch. Dat alleen daarom, en niet uit diep religieuze behoefte zeer velen de Orphische priesters opzochten, kunnen we wel aannemen, vooral daar het voordeel zich hier nog na dit leven voortzet <sup>1)</sup>. En zeer natuurlijk is het, dat een sofist als Protagoras dezen kijk heeft op de handelingen (τελεταί) der Orphici, die anders immers geen zin zouden hebben. Hij stelt ze dan ook op één lijn met de muziek en de gymnastiek.

Euthydemus 277 D vertelt Socrates, hoe twee sophisten, bij wie ook Euthydemus is, hun best doen een leergierigen jongeling met strikvragen in de war te brengen. Als Socrates bemerkt dat de jongeling zijn bezinning dreigt te verliezen, troost hij hem met de woorden: ὦ Κλεινία, μὴ θαύμαζε εἴ σοι φαίνονται ἀήθεις οἱ λόγοι, ἴσως γὰρ οὐκ αἰσθάνη οἷον ποιεῖτον τῷ ξένῳ περὶ σέ. Ποιεῖτον δὲ ταῦτόν ὅπερ οἱ ἐν τῇ τελετῇ τῶν Κορυβάντων, ὅταν τὴν θρόνωσιν ποιῶσι περὶ τοῦτον ὃν ἂν μέλλωσι τελεῖν.

De verwarrende vragen der sophistische paedagogen worden dus vergeleken met de handeling (τ.) waaraan men bij de Corybanten wordt onderworpen; het blijkt uit deze door Plato gemaakte vergelijking, dat deze handeling door dengeen, die ze ondergaat, niet begrepen wordt, ja zelfs dat hij er door in de war kan worden gebracht, wat wel zal duiden op de doffe, fascineerende klanken der τύπανα en κύμβαλα die de om den betrokkene heen dansende Corybanten deden hooren. Ook schijnen zij een wapendans te hebben uitgevoerd. Hierover zegt Dio Chrysostomos Or.

<sup>1)</sup> Vgl. Respubl. 364E.

XII, 33 εἰώθασιν ἐν τῷ καλουμένῳ θρονισμῷ καθίσαντες τοὺς μουμένους οἱ τελοῦντες κύκλῳ περιχορεύειν<sup>1)</sup>.

Hier is de door τελετή aangeduide religieuze handeling er dus weer een van bijzonderen, onbegrepen aard.

Symposium 202 E leert ons, zooals Bolkestein (Theophr. Deis. blz. 57, n. 2) betoogt heeft, dat Plato niet, zooals wij modernen, een principieel onderscheid ziet tusschen godsdienst en magie. Het δαιμόνιον, zoo wordt hier gezegd, speelt een belangrijke rol als middelaar tusschen de wereld der menschen en die der goden: διὰ τούτου καὶ ἡ μαντικὴ πᾶσα χωρεῖ καὶ ἡ τῶν ἱερέων τέχνη τῶν τε περὶ τὰς θυσίας καὶ τελετὰς καὶ τὰς ἐπωδὰς καὶ τὴν μαντείαν πᾶσαν καὶ γοητεῖαν.

„Door middel daarvan gaat ook de geheele kunst der profetie, en het priesterberoep in z'n werk, en 't beroep van hen die zich bezighouden met de offers, de heilige handelingen (τελ.), de bezweringen, en in 't algemeen met de geheele kunst van waarzeggen, en de tooverij.”

Hier worden met τελεταί aangeduid die religieuze handelingen, waarvan de zin niet meer, of nog slechts gedeeltelijk duidelijk was, in tegenstelling met de θυσίαι, de offers. De ἐπωδαί, bezweringen, behooren, volgens onze begrippen, reeds tot het gebied der magie. Ik meen een zekere climax te hooren in de opsomming: θυσίαι, τελεταί, ἐπωδαί, en men zou kunnen zeggen dat de plaatsing van τελεταί tusschen θυσίαι en ἐπωδαί hier in zekeren zin symbolisch is voor de beteekenisontwikkeling van het woord: op de oudste plaatsen is het de algemeene aanduiding voor cultushandeling, en is meermalen in beteekenis gelijk aan θυσία, later wordt het meer en meer de gewoonte er onbegrepen handelingen bij den cultus mee aan te duiden en wij zullen zien, dat het, althans in lateren tijd, ook bezwering kan beteekenen.

Symp. 215 C wordt Socrates door Alcibiades bij den fluitspeler Olympus vergeleken, die door zijn spel, dat hij van Marsyas geleerd heeft, de menschen betoovert: τὰ οὖν ἐκείνου . . . μόνα κατέχεσθαι ποιεῖ καὶ δηλοῖ τοὺς τῶν θεῶν τε καὶ τελετῶν δεομένους διὰ τὸ θεῖα εἶναι.

<sup>1)</sup> Een afbeelding dezer plechtigheid op een ivoren kist uit de Sammlung Palagi, bij Roscher, Myth. lexicon II, 1618, afb. 4.



„Alleen zijn liederen bewerken dat men (door de godheid) bezeten wordt, en wijzen hen aan, die vragen om de goden en de heilige handelingen, omdat het liederen zijn van goddelijken oorsprong.”

Met Rohde<sup>1)</sup> hebben we in deze θεῶν καὶ τελετῶν δεόμενοι dezelfde te zien, die in 215 E κορυβαντιῶντες worden genoemd, en zijn dus de hier bedoelde handelingen die der Corybanten, waarover zoeven (bldz. 26) gesproken is.

Phaedo 69 C heeft Socrates zijn vermoeden uitgesproken dat de deugden, en ook de φρόνησις, niets anders zijn dan een καθαρμοίς, een loutering der ἡδοναί en φόβοι<sup>2)</sup>. Deze uitdrukking καθαρμοίς schijnt hem te herinneren aan bepaalde ritueele, gebruiken, die reiniging tot stand brengen: καὶ κινδυνεύουσι καὶ οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν οὗτοι καταστήσαντες οὐ φαῦλοί τινες εἶναι ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλα αἰνίττεσθαι ὅτι ὅς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς Ἄιδου ἀφίκεται ἐν βορβόρῳ κείσεται, ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει. Εἰσὶν γὰρ δὴ, ὥς φασιν οἱ περὶ τὰς τελετὰς, „ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δὲ τε παῦροι”. οὗτοι δ' εἰσὶν κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηρότεσ ὄρθῳς.

„En het is waarschijnlijk, dat ook zij, die ons de „τελεταί” hebben ingesteld, geen dwazen zijn, maar al oudtijds naar waarheid hebben willen aanduiden, dat hij, die oningewijd, en zonder dat aan hem de reinigende riten voltrokken zijn, in den Hades komt, daar „in het slijk zal liggen”, maar dat degene die daar komt na de reinigingsriten en andere plechtigheden te hebben ondergaan, bij de goden zal wonen. Want er zijn, zooals zij die zich met de τελεταί bezighouden, zeggen, veel narthexdraggers, maar weinig „bacchen.”” Welke τελεταί worden nu bedoeld? Ik geloof dat Plato bij het eerste τελεταί denkt aan alle τελεταί, in den zin van ritueele handelingen, die een bijzonder effect hebben (boven zagen we dat het woord neiging heeft zich in die richting te ontwikkelen), dus ook aan den Eleusinischen cultus e. d.

<sup>1)</sup> Psyche II, bldz. 48, noot 1.

<sup>2)</sup> Dat de Orphiek e. d. niets anders was dan een in mystieken vorm gekleede filosofie, wordt ook door Protagoras beweerd. (Plato Prot. 316D, zie boven bl. 26).

Zie ook Leisegang, Gr. Philosophie als Mysterion. Phil. Woch. Aug. 1932 (= Festschrift Poland), 245.

Voortgaande noemt hij eenige termen (ἐν βορβ. κρίσεται en den geciteerden versregel) die in de richting van de Orphiek wijzen (Kern, Orph. fragm. 5). Hoe dit zij, het is duidelijk dat τελεταί hier zijn: reinigingsceremoniën.

Respublica 364 E. De dichters worden gelaakt, omdat zij een wonderlijke opvatting schijnen te hebben over de gerechtigheid der goden, die volgens hen aan vele goede menschen een moeilijk leven geven, en omgekeerd. Op zulke dichters beroepen zich ook de ἀγύρται και μάντιες ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες, die ons wijs maken, dat zij van de goden de macht hebben gekregen, door middel van θυσιαι en ἐπώδαί een misdaad van ons, of zelfs van één onzer voorvaderen, te genezen (ἀκεῖσθαι) μεθ' ἡδονῶν τε και ἑορτῶν: bij vroolijke feesten. Daarvoor halen zij b.v. aan Ilias IX 493 στρεπτοὶ δέ τε και θεοὶ αὐτοὶ enz. Verder: βίβλων δὲ ὄμαδον παρέχονται Μουσαίου και Ὀρφέως, Σελήνης τε και Μουσῶν ἐκγόνων, ὡς φασι, καθ' ἃς θυηπολοῦσιν, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ και πόλεις, ὡς ἄρα λύσεις τε και καθαρμοὶ ἀδικημάτων δια θυσιῶν και παιδιᾶς ἡδονῶν εἰσι μὲν ἐπὶ ζῶσιν, εἰσὶ δὲ και τελευτήσασιν, ἃς δὴ τελευτὰς καλοῦσιν, αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένει.

„En zij komen aan met een massa boeken van Musaeus en Orpheus, die volgens hen van Selene en de Muzen afstammen, volgens welke boeken zij offerplechtigheden verrichten, terwijl ze zodoende niet alleen particulieren, maar ook staten overtuigen, dat er verlossing en loutering van misdaad bestaat door middel van offers en vroolijke feesten, zoowel voor de levenden als voor hen die reeds gestorven zijn, welke zij τελεταί noemen; deze verlossen ons van de kwellingen in het hiernamaals, maar als wij deze offers niet brengen, wacht ons een vreeselijk lot.” De θυσιαι en ἡδοναὶ παιδιῶν, die den aflaat der zonde bewerken, noemen de Orphici zelf dus τελεταί. Het zijn ingewikkelde offerritten geweest, zoo ingewikkeld, dat men er schriftelijke handleidingen bij gebruikte. De scholiast teekent bij βίβλων aan: βίβλ. περὶ ἐπώδων και καταδέσμων και καθαρσιῶν και μειλιγματων. Weer een voorbeeld dus van τελευτή in de beteekenis van religieuze handeling van bijzonder, onbegrepen karakter, die een zeer bepaald effect beoogt, i. c. reiniging van misdaad <sup>1)</sup>. Over deze boe-

<sup>1)</sup> Gruppe (Culte und Mythen I 639) schijnt uit deze plaats te concluderen dat de boeken τελεταί heetten. Doch vgl. Rohde, Psyche II 112 n. 3.

ken, die de reglementen der offers en andere ceremoniën bevatten. Zie boven, blz. 18.

Het betoog over de onhoudbaarheid van deze meening over de goden zet zich voort ongeveer in dezen zin: Als de goden werkelijk door zulke middelen te vermurwen zijn, zou men het meest kunnen genieten als men eerst zijn zondige neigingen botvierde, en later door gebeden en andere ritueele handelingen de goden overreedde om er straffeloos af te komen. Resp. II 366 A: ἀλλὰ γὰρ ἐν Ἄιδου δίκην δώσομεν ὧν ἂν ἐνθάδε ἀδικήσωμεν, ἢ αὐτοὶ ἢ παῖδες παιδῶν. Ἄλλ' ὃ φίλε, φήσει λογιζόμενος, αἱ τελεταὶ αὐτῶν δύνανται καὶ οἱ λύσιοι θεοί, ὡς αἱ μέγιστα πόλεις λέγουσι καὶ οἱ θεῶν παῖδες ποιηταὶ καὶ προφηταὶ τῶν θεῶν γενόμενοι, οἱ ταῦτα οὕτως ἔχειν μηνύουσιν.

„Maar we zullen toch in den Hades boete doen voor de vergrijpen die we hier gepleegd hebben, 't zij wijzelf, 't zij onze kindskinderen. Maar, zoo zal hij spreken, die logisch redeneert, de „τελεταί” hebben aan den anderen kant weer veel invloed, en de goden die bevrijding (van schuld) brengen, zooals de grootste staten zeggen, en ook de godenzonen, die dichters en profeten der goden zijn geworden, zeggen dat dit zoo is.”

Na het voorgaande is het duidelijk, dat hier met τελεταί weer de reinigende Orphische (en soortgelijke) ceremoniën bedoeld worden. Bij de woorden ὡς αἱ μέγιστα πόλεις λέγουσι denkt de schrijver aan de in Athene zoo hoog aangeschreven Eleusinische mysteriën, die ook groote voorrechten beloofden voor 't hierna maals. De dichter-profeten van goddelijke afkomst zijn figuren als Orpheus, de zoon van Apollo, Eumolpus, de zoon van Poseidon <sup>1)</sup>.

Phaedrus 244 E wordt door Socrates het woord *μανία* in verband gebracht met *μαντική*, en wordt deze *μανία*, waanzin, als een groote zegen, die we den goden danken, geprezen; deze *μανία* weet ook in benarde tijden en bij door de godheid gezonden ziekten de rechte afweermiddelen te vinden: ἀλλὰ μὴν νόσων γε καὶ πόνων τῶν μεγίστων, ἃ δὴ παλαιῶν ἐκ μηνιμάτων ποθὲν ἐν τισὶ τῶν γενῶν ἢ μανία ἐγγενομένη καὶ προφητεύσασα, οἷς ἔδει ἀπαλλαγὴν ἠῦρετο, καταφυγοῦσα πρὸς θεῶν εὐχάς τε καὶ λατρείας, ὅθεν δὴ κα-

<sup>1)</sup> Vgl. Apollodorus, Bibl. 3, 15, 4.

θαρμῶν τε καὶ τελετῶν τυχοῦσα ἐξάντη ἐποίησε τὸν ἑαυτῆς ἔχοντα πρὸς  
 τε τὸν παρόντα καὶ τὸν ἔπειτα χρόνον, λύσιν τῷ ὀρθῶς μανέντι καὶ  
 κατασχομένῳ τῶν παρόντων κακῶν εὐρομένη.

„Maar voorwaar heeft bij de grootste rampen en ziekten, die als gevolg van ouden toorn om een of andere oorzaak zich in sommige der geslachten openbaarden, de waanzin, die ontstond en profeteerde, verlossing gebracht aan hen die zulks noodig hadden, doordat die waanzin toevlucht zocht in gebeden tot de goden en hun dienst, en daaruit louteringen putte en andere (verlossing brengende) handelingen (τελεταί), en hij maakte veilig voor 't tegenwoordige en voor de toekomst hem die daaraan deel had, aldus verlossing uit de dreigende rampen brengende aan hem, die op de rechte wijze in vervoering en beziel was.”

Het schijnt dat Socrates hier toespelingen maakt op de in de sagen zoo veelvuldige gevallen van bezoedeling van een geslacht ten gevolge eener misdaad, welke bezoedeling dan op aanwijzing van een ziener gedelgd moet worden, zooals het geval is in het geslacht van Laius (vgl. Stallbaum bij deze plaats). Doch ook in historischen tijd weten we van bevlekkingen, die weggenomen moeten worden, b.v. Thuc. V, 1, waar sprake is van de bezoedeling der Deliërs, die te vroeg, nl. voor ze van een oude schuld (παλαιὰ αἰτία) gereinigd waren, gewijd zijn. Daarom worden ze door de Atheners verdreven. Ook Thuc. III, 104 is sprake van een reiniging door de Atheners van Delos κατὰ χρησμόν τινα. De maatregelen, op aanraden van een orakel nauwgezet uitgevoerd, heeten καθαρμοὶ καὶ τελεταί. In het woord τελεταί ligt weer het plechtige, nauwgezette karakter van zulke handelingen opgesloten, en ook het berekend zijn op een zeer bepaald effect.

Bij zijn prachtige gedicht in proza over de lotgevallen van de ziel in de wereld der Ideeën en op aarde, zegt Plato (Phaedr. 249 C) dat de ziel van den wijze vleugels krijgt, omdat zij, door de herinnering getrokken, voortdurend terugverlangt naar de wereld der goden, en daardoor regelmatig in betrekking staat met de wereld der goddelijke Ideeën: τοῖς δὲ δὴ τοιούτοις ἀνήρ ὑπομνήμασιν ὀρθῶς χρώμενος, τελέους ἀεὶ τελετὰς τελοῦμενος, τέλειος ὄντως μόνος γίγνεται.

„Slechts als iemand zulke herinneringen op de juiste wijze weet te gebruiken, wordt hij werkelijk volmaakt, daar aan hem

voortdurend volmaakte „heilige handelingen” worden voltrokken.”

Τελετάς is hier het z.g. inwendig object bij τελεῖν, en wordt gebruikt om het adjectief τέλειος er aan toe te kunnen voegen: τελέους τελετάς τελεῖσθαι is een sterkere uitdrukking dan τελέως τελεῖσθαι. Τελεῖν is hier, als zoo vaak: een ritueele handeling aan iemand voltrekken en τελετή het z.g. nomen actionis daarbij: de ritueele handeling, en wel alweer één van bijzonderen aard en met bijzonder effect: de ziel, die haar ondergaat wordt gevleufeld, d.w.z. wordt gelouterd van de bezwarende stof en omhoog geheven. — Het is duidelijk dat Plato, wanneer hij zoo spreekt, aan de Eleusinische mysteriën denkt, waarbij van het aanschouwen — ἐποπτεία — een krachtige werking op de deelnemers uitging. Het aanschouwen der Ideeën, nu, heeft eveneens een machtige uitwerking op de menschelijke ziel, en heet dus τελετή.

Dat Plato hier blijkbaar als zijn meening te kennen geeft dat τελετή volmaakt-wording beteekent (τελέους τελετάς τελούμενος τέλειος γίγνεται) behoeft voor ons geen reden te zijn, hem daarin te volgen.

In dezelfde passage, Phaedr. 250 B, zet Socrates uiteen, hoe de gerechtigheid en de wijsheid hier op aarde slechts een zwakke afschaduwing zijn van de Idee dezer deugden daar boven. „Toen waren ze schitterend van uiterlijk, toen de zielen, met een gelukzalige schare, met Zeus of andere goden, zich verheugden in dezen zaligmakenden aanblik (μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν) der Ideeën: καὶ ἐτελοῦντο τῶν τέλειων ἣν θέμις λέγειν μακαριωτάτην — d.i.: „en aan hen de ritueele handeling voltrokken werd, die men met recht de meest gelukkigmakende van alle mag noemen.”

Τελετή is hier weer hetzelfde als boven: de handeling, bestaande in ὄψις καὶ θέα, waarvan het gevolg is dat men μακάριος wordt. μακάριος is hier dus: zaligmakend, en geeft de uitwerking te kennen, waaraan, zooals we zagen, zoo dikwijls bij τελετή gedacht wordt.

Zoo ook weer 253 C, waar betoogd is, hoe door ἔρωσ, het verlangen, de groei der zielevleugels wordt te voorschijn geroepen bij hem, die door liefde is aangegrepen: προθυμία μὲν οὖν τῶν ὡς ἀληθῶς ἐρώντων καὶ τελετή, ἐάν γε διαπράξωνται ὁ προθυμοῦνται, ἧ λέγω, καλή τε καὶ εὐδαιμονική, ὑπὸ τοῦ δι' ἔρωτα μανέντος φίλου τῷ φιληθέντι γίγνεται, ἐάν ἀίρεθῆ.

„Het verlangen echter der in waarheid liefhebbenden, en de (louterende, verheffende) werking, indien zij althans bereiken, waar zij naar verlangen, op de door mij beschreven wijze, die werking, die zoo schoon en gelukkig maakt, wordt door toedoen van den uit liefde razenden geliefde, ook het deel van den ander, als hij zich gewonnen geeft.”

Heel sterk is hier de nadruk die bij τελετή op het effect ervan valt, dat aangegeven wordt door de woorden καλή τε και εὐδαιμονική.

Door liederen, zoo wordt door den Athener in de Leges 664 e. v. aanbevolen, moet men aan de burgers de waarheid ἐπέδειν; hoe ouder echter de menschen worden, des te minder neiging hebben zij om te zingen; en toch zouden juist de oudere menschen, daar zij immers de anderen aan inzicht en overredingskracht overtreffen, door hun gezang de heilzaamste resultaten kunnen bereiken. Daarom wordt nu voorgesteld dat de jongeling zich tot zijn 18e jaar onthoude van wijn; van zijn 18e tot zijn 30e jaar is matig gebruik van wijn hem geoorloofd; 666 B: τετταράκοντα δὲ ἐπιβαίνοντα ἐτῶν ἐν τοῖς ξυσιτίοις εὐωχθῆντα καλεῖν τοὺς τε ἄλλους θεοὺς και δὴ και Διόνυσον παρακαλεῖν εἰς τὴν τῶν πρεσβυτέρων τελετὴν ἅμα και παιδιάν, ἣν τοῖς ἀνθρώποις ἐπίκουρον τῆς τοῦ γήρωος αὐστηρότητος ἐδωρήσατο τὸν οἶνον φάρμακον, ὥστε ἀνηβᾶν ἡμᾶς, κ.τ.έ.

„Wanneer hij echter de veertig heeft bereikt, dan moet hij, feestvierende met zijn feestgenooten, niet alleen de andere goden aanroepen, maar vooral Dionysus roepen tot wat tegelijk de (jonger en vrijer makende) plechtigheid én de ontspanning der oudere mannen is, want als zoodanig heeft hij (Dionysus) aan de menschen den wijn geschonken, als een hulpmiddel tegen de starheid van den ouderdom, een toovermiddel, waardoor wij weer jong worden”, enz.

Andermaal 'n voorbeeld hoe bij Plato de term τελετή vooral op het effect wijst der handeling. — Plato kan hier gedacht hebben aan den orgiastischen Dionysusdienst, waarbij de god werd aangeroepen, bij het feest te verschijnen <sup>1)</sup>; wellicht ook aan de Orphische plechtigheden. De ons bewaarde hymnen eindigen dikwijls met dergelijke woorden: βαῖνε γεγηθώς

ἐς τελετὴν ἀγίην πολυποίκιλον ὀργιοφάνταις <sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Vgl. Eur. Bacchae 583: μόλε νυν ἡμέτερον ἐς θίασον, ὦ Βρόμιε.

<sup>2)</sup> Hymn. Orph. VI, 10. Zie bldz. 78, beneden.

Leges 738 C zegt Plato dat de stichter van een staat aan de reeds bestaande religieuze instellingen niets moet veranderen; deze kunnen op verschillende wijze zijn ontstaan: soms voerden παλαιοὶ λόγοι tot hun stichting: τινες ἔπεισαν παλαιοὶ λόγοι, ὀπρηδὴ τινὰς πείσαντες, φασμάτων γενομένων ἢ ἐπιπνοίας λεχθείσης θεῶν, πείσαντες δὲ θυσίας τελεταῖς συμμείκτους κατεστήσαντο. „Oude sagen, hoe dan ook de menschen overredend, hetzij doordat men vertelde van verschijningen, die plaats hadden gehad, of van goddelijke inspiratie; maar ze overreedden hen en leidden tot het stichten van offerplechtigheden, gepaard met ritueele handelingen.” Het onderscheid tusschen θυσίαι en τελεταὶ schijnt mij gelegen te zijn in het onbegrepen en daarom misschien geheimzinnige van sommige handelingen die gebeurden bij de offers. Vgl. bijvoorbeeld de Βουφόνια te Athene, die door Aristophanes dan ook τελετή genoemd worden (bldz. 16).

Leges VII, 815 wordt over de verschillende soorten van dansen gesproken. Tusschen de krijgsdansen en de vredes-dansen in staat een soort van dans, die bij geen van beide hoort, nl. die waarbij men Bacchanten, Nymphen, Pans, e. d. nabootst περι καθαροῦς τε καὶ τελετάς τινὰς ἀποτελούντων „terwijl zij dien dans volvoeren bij reinigingen en (andere) ritueele handelingen.” Dit gebruik van τελετή vonden we reeds dikwijls, in de Bacchae van Euripides b.v.; het zijn de extatische handelingen der volgelingen van Dionysus <sup>1)</sup>.

Leges X, 908 D gaat het over verschillende soorten van ἀσέβεια. Er bestaat een soort van godloochenaars die hun goddeloosheid openlijk bekennen, en deze ook in hun leven doen uitkomen, maar die toch rechtschapen van aard zijn. Deze soort is de minst gevaarlijke. Maar zij die bij de andere soort hooren, houden er dezelfde overtuiging op na, doch verbergen die zorgvuldig; zij genieten dikwijls een zeer goede reputatie, maar zitten vol arglistigheid; uit deze soort komen vele waarzeggers (μάντιες) voort en lieden die de tooverkunst beoefenen; soms worden uit hen ook τύραννοι καὶ δημηγόροι καὶ στρατηγοὶ καὶ τελεταῖς δὲ ἰδίαις ἐπιβεβουλευκότες κ.τ.έ.

<sup>1)</sup> Zie boven, bldz. 12.

„tyrannen, volksmenners, veldheeren, en zulken die het voorzien hebben op aparte religieuze gebruiken” <sup>1)</sup>.

Een klasse dus van lieden, wien het er om te doen is, invloed te krijgen op hun medeburgers, en wel op allerlei sluwe manieren. Er zijn zwendelaars bij op staatkundig gebied, tyrannen en demagogogen; op militair gebied, strategen; en op 't terrein van den godsdienst, zij die er op uit zijn aparte godsdienstige kringetjes te scheppen, en zoo een aantal menschen aan zich te binden: sectariërs dus. Met dit gebruik van *τελετή* kunnen we vergelijken (Dem.) In Neeram 104, R. 1380 (boven blz. 24).

Terugziende op het gebruik van onzen term bij Plato valt het ons op, dat er steeds een bijzondere religieuze handeling mee wordt aangeduid. Meermalen constateeren we, dat Plato er een handeling of plechtigheid mee bedoelt die een bepaalde uitwerking heeft; ook deze uitwerking zelf schijnt *τελετή* te beteekenen. (Phaedr. 253 C (bldz. 32 en 33).).

In het op naam van HIPPOCRATES overgeleverde geschrift *De sacro morbo* <sup>2)</sup> wordt cap. IV gesproken over zekere lieden, die voorgeven, in staat te zijn de maan omlaag te halen, de zon te verduisteren, het weer te beïnvloeden, en dergelijke wonderen. Hetzij zij beweren dit te doen *ἐκ τελετέων, εἴτε καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς γνώμης καὶ μελέτης*, in elk geval schijnen zij den schrijver toe, godloochenaars te zijn. Immers, als zij dit alles doen, zijn zij machtiger dan de goden zelf. — Mij dunkt dat *τελεταί* hier magische handelingen aanduiden, wat ook blijkt uit het volgende: *εἰ γὰρ ἄνθρωπος μαγεύων καὶ θύων σελήνην καθαιρήσει κ.τ.έ.* <sup>3)</sup>.

ARCHYTAS B 1. (Diels, Vorsokr. bldz. 260) sprekend over de harmonie, zegt dat de snelle beweging een hoogen toon, de langzame een lagen teweegbrengt.

<sup>1)</sup> Deze waarschuwing tegen afzonderlijke cultus-gemeenschappen (*ἰδία ἑπά*) vindt men ook in Aristoteles' *Politica* VI, 4 (1319B).

<sup>2)</sup> Door Leonard, R. E. VIII, 1826 wordt het geschrift in het einde van de 5e eeuw geplaatst.

<sup>3)</sup> Hieruit blijkt dat ook offers van magischen aard konden zijn. Vgl. Preisendanz, *Pap. gr. mag.* XIII, 17 e. v.



ἀλλὰ μὲν καὶ τοῖς ῥόμβοις τοῖς ἐν ταῖς τελεταῖς κινουμένοις τὸ αὐτὸ συμβαίνει. ἀσυχᾶ μὲν κινούμενοι βαρὺν ἀφίεντι ἄχρον, ἰσχυρῶς δὲ ὀξύν.

Welke zijn nu de plechtigheden waarbij men den rhombos gebruikt? Deze kunnen van verschillenden aard zijn. Dit instrument <sup>1)</sup>, een ovaal plankje, dat aan een touwtje rond geslingerd wordt, werd gebruikt door de Orphici (vgl. Clemens Al. Protr. bldz. 5 St.), maar ook wordt het door de toovenares gebruikt, die bij Theocr. Id. II haar weggelooopen minnaar door magische handelingen tracht terug te halen.

Als ARISTOTELES, Rhet. II 24, 2 (1401 A 5) zegt: τὰ γὰρ μυστήρια πασῶν τιμιωτάτη τελετή zou men dit op kunnen vatten als een voorbeeld hoe het woord ook in dezen tijd nog steeds zijn algemeener beteekenis: religieuze plechtigheid, heeft: „want de mysteriën zijn de meest geëerde van alle religieuze plechtigheden”.

Rhet. III, 18 (1419 A 3) heeft τελετή betrekking op den eeredienst voor Soteira, die wel geheim is geweest, zooals hier uit het verband blijkt.

I. G. II<sup>a</sup>, 1234, volgens Koehler niet ouder dan de tweede helft der IVe eeuw, is een zwaar verminkt fragment van een cultusvoorschrift, gevonden in het z.g. Theseum te Athene.

- 2 [τοὺς αἶρε]θέντας ὑπὸ —
- 3 — εἰν κατὰ τὰ π[άτρια —]
- 4 [— τὴν τελε]τὴν ποιεῖν ἐν τ—
- 5 — τὸ διαγεγραμ[μένον — enz. . . . .]
- 9 — [ἐὰν δ]ὲ τὴν τελετὴν μ[ὴ ποιήσωσι . . . .  
ἀπο]τεισάτ[ω] ἕκασ[τος αὐτῶν . . . . δραχμάς]

Koehler denkt aan een besluit van een „pagus” of een „gens”; dan zouden we hier dus te doen hebben met een gentielcultus. De speciale ritueele handeling van een aparten stam heet inderdaad τελετή; vgl. ps. Demosth., In Neaeram 104 (R. 1380), zie boven, blz. 24.

<sup>1)</sup> Over den rhombos vgl. A. Lang, in *Encycl. of Religion and Ethics*, s. v. *bull-roarer* (vooral ethnologische gegevens); R. Pettazoni; I misteri, I. Vgl. ook Ovidius, *Fasti* II 575; Preisend. *Pap. gr. mag.* IV, 2295. Een afbeelding van den rhombos: Daremberg-Saglio, *Dictionnaire* IV, 863.

## SAMENVATTING.

Wanneer wij nu trachten ons een beeld te vormen van de beteekenis van *τελετή* vóór den tijd van Alexander, dan is dit ongeveer als volgt.

De oorspronkelijke, algemeene beteekenis: uitvoering, voltrekking, zonder sacrale bijbeteekenis, schijnt alleen bewaard te zijn Batrachom. 305.

Uitvoering eener religieuze handeling, in welken vorm ook, is het bij Pindarus: b.v. *theoxenia* (Ol. III, 41), ook regelmatig terugkeerende plechtigheden voor de goden: godsdienstige feesten (*Panathenaeën*, *Olympische spelen*).

Ook een z.g. orgiastische cultushandeling heet *τελετή*, blijkens het dithyramben-fragment uit *Oxyrhynchus* getiteld *Heracles* (fragm. 79 A).

Bij de tragici vinden we *τέλος* voor offer en andere ritueele handelingen, ook voor mysteriënhandeling (*Soph. fragm. 753 N<sup>2</sup>*); wellicht is reeds een lichte tendenz waar te nemen om het woord *τελετή* speciaal voor religieuze handelingen van bijzonderen aard te bezigen, d.w.z. zulke, die aan streng in acht genomen voorschriften zijn gebonden, en die symbolische beteekenis hebben. Zoo bij Euripides voor het Choënfest met z'n afwijkend ritueel, en voor de wilde bacchische feesten.

Ditzelfde geldt voor Aristophanes. Daar is het: offer (*Pax 412*, *Vespae 875*); de *Dipolia*, *Adonia* e. a., worden er mee aangeduid (*Pax 417*) en ook geheime plechtigheden als de door de Orphici volvoerde en die der Eleusinische mysteriën. (*Nub. 304*, *Vespae 121*, *Ranae 1032*).

Een aan zeer bepaalde voorschriften gebonden ritueel is zeker geweest dat, wat bij de mysteriën werd toegepast. Deze heeten dus begrijpelijkerwijs ook *τελετή* (*τελεται*). Bij de rede-naars ontmoeten we de uitdrukking *τελετή τῶν μυστηρίων* (*Isocr., Paneg. CLVII (73 d)*), maar ook kan *τελετή* zonder nadere aanduiding in Athene de mysteriën aanduiden, d.w.z. die van Eleusis (*Isocr. Pan. XXVIII (46 a)*).

Bij ps. Demosthenes, in een volksbesluit der Atheners beteekent *τελετή*: genticultus (bldz. 24).

Uit het gebruik bij Plato blijkt, dat bij *τελετή* in zijn tijd vooral gedacht wordt aan zulk een cultushandeling, waarvan op hem die haar ondergaat (*τελείται*) een krachtige werking uitgaat, meestal een reinigende werking. Zoo wordt het woord soms in één adem genoemd met *καθαρός* (b.v. Leges VII, 815). De Orphische practijken die iemand van schuld bevrijden, ook na den dood, (Resp. II 366 A) noemt hij ook zoo. Deze *τελεταί* zijn zuiver magische handelingen, d.i. zulke, waardoor de goden gedwongen worden een bepaalde gunst te verleen. Vgl. ook Hippocrates, De sacro morbo IV (bldz. 35). Daarnaast noemt hij de verheffende werking van de wereld der Ideeën op de menschelijke ziel *τέλους τελετάς* (Phaedr. 249 C).

Een plaats bij Archytas (fragm. B. 1 Diels) schijnt eveneens *τελετή* te geven in de beteekenis van: magische handeling, en tenslotte leert Aristoteles ons misschien, dat daarnaast toch nog steeds de algemeenere beteekenis: religieuze plechtigheid, in neutralen zin, gangbaar is. (Rhet. II, 24, 2 (1401A 5)).

## HOOFDSTUK II

### HET GEBRUIK VAN τελετή NA ALEXANDER.

CHRYSIPPUS geeft (fragm. 42 v. Arnim = Plutarchus de Stoic. repugn. 9, 1035a) een indeeling der philosophie, die volgens hem in drie deelen gesplitst dient te worden: de logica, de physica en de ethica. Hij voegt hier aan toe: τῶν δὲ φυσικῶν ἔσχατος εἶναι ὁ περὶ τῶν θεῶν λόγος (sc. δοκεῖ μοι), διὸ καὶ τὰς τελετάς ἡγόρευσαν τὰς τούτου παραδόσεις.

Een nieuwe en merkwaardige verklaring van het woord τελετή, door de vertaling „eind-leer” misschien eenigszins benaderd. Men vergelijkte de bekende ontstaansgeschiedenis van den term metaphysica: τὰ μετὰ τὰ φυσικά, wat na de physica komt <sup>1)</sup>. Overigens ziet men hieruit hoezeer in dit verband bij den term aan zekere dogma's gedacht is. De inhoud der τελεταί zijn, zooals we zien, voor Chrysippus mythologisch-philosophische uiteenzettingen over de goden, d.w.z. niets anders dan de bekende stoïsche allegoriseering van den volksgodsdienst <sup>2)</sup>. Dat τελεταί bij de wijsbegeerte worden ingedeeld is niet nieuw, zooals we boven <sup>3)</sup> zagen (Plato Prot. 316 D), waar gezegd werd, dat Musaeus en Orpheus, en zij die zich met τελεταί bezighouden, eigenlijk sophisten zijn. Chrysippus gebruikt hier den term geheel = l e e r, een gebruik dat we later meermalen zullen aantreffen.

In het Etymologicum Magnum wordt, s. v. τελετή deze zelfde plaats van Chrysippus geciteerd, doch niet woordelijk (= fragm. 1008, v. Arnim): Χρύσιππος δὲ φησι τοὺς περὶ τῶν θεῶν λόγους εἰκότως καλεῖσθαι τελετάς· χρῆναι γὰρ τούτους τελευταίους καὶ ἐπι

<sup>1)</sup> Vgl. Vorländer, Gesch. der gr. Phil. I<sup>o</sup> bldz. 122; Windelband, Gesch. der abendl. Phil. im Altert.<sup>4</sup> bldz. 174.

<sup>2)</sup> Vgl. Zeller, Grundriss der Gesch. der Gr. Phil.<sup>12</sup> bldz. 275.

<sup>3)</sup> Bldz. 26.

πᾶσι διδάσκεισθαι, τῆς ψυχῆς ἐχούσης ἔρμα καὶ κεκρατημένης καὶ πρὸς τοὺς ἀμύητους σιωπᾶν δυναμένης. Uit de laatste opmerking over de ἀμύητοι blijkt dat deze Stoïsche godenleer niet voor iedereen bestemd was. Vandaar dat naast de godsdienstleer der filosofen, dus de τελεταί, er één voor staatslieden, en één voor dichters bestaat.

Een tijdgenoot van Chrysippus, NEANTHES, schijnt in navolging van Stesimbrotos<sup>1)</sup>, een werk te hebben samengesteld, getiteld Περὶ τελετῶν. Evenals het gelijknamige werk van Stesimbrotus heeft het, zooals uit de fragmenten blijkt, gehandeld over de aan de verschillende cultushandelingen der mysteriën ten grondslag liggende mythen, en wellicht ook over hun beteekenis, hun symboliek. Hier volgen die fragmenten.

In het Etymologicum Magnum vinden we s. v. Ἰδαῖοι een mythologische verklaring van den naam Ἰδαῖοι Δάκτυλοι, onder aanhaling van Stesimbrotus' Περὶ τελετῶν.

In hetzelfde lexicon, s. v. Βριτόμαρτις<sup>2)</sup> staat: . . . . Νεάνθης ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τελετῶν φησὶ. . . . Dan volgt een verklaring van den naam Βριτόμαρτις.

Athenaeus IX, 18, 376 A, vertelt waarom op Creta het zwijn wordt vereerd, en verwijst eveneens naar Neanthes' Περὶ τελετῶν<sup>3)</sup>.

Aan hetzelfde werk ontleent Athenaeus, zooals hijzelf zegt, XIII, 78, 602 D, het verhaal van de edele daad van een zekeren Cratinus uit Athene<sup>4)</sup>. Deze zou nl. als jongen, toen de καθαρῆς Epimenides menschenbloed noodig had voor de ritueele reiniging der stad van een oude smet, zichzelf daarvoor beschikbaar hebben gesteld.

Blijkens het laatste citaat schijnen in dit werk van Neanthes dus ook ritueele reinigingen van steden en volken te zijn behandeld, die zooals we reeds bij Plato (Phaedrus 244 E, boven, bldz. 31) zagen, ook τελεταί waren.

Of Aristoteles een werk Τελεταί geschreven heeft (genoemd

<sup>1)</sup> Vgl. over Stesimbrotus en Neanthes, en andere auteurs van dien aard: Alois Tresp, *Fragm. der gr. Kultschrift.* bldz. 15.

<sup>2)</sup> *Fr. Gr. Hist.* II, 84, Fr. 14 (Jacoby).

<sup>3)</sup> *Fr. Gr. H.* II, 84, 15.

<sup>4)</sup> *Fr. Gr. H.* II, 84, 16.

Schol. Ap. Rhod. IV 973 (bldz. 511, 21 Keil)) moet betwijfeld worden <sup>1)</sup>. Vgl. Tresp, *Fragm. d. gr. Kultschr.* 173.

Verder wordt nog bij Suidas s. v. Ἀριγνώτη een boek Τελεταὶ Διονύσου genoemd <sup>2)</sup>. Dergelijke geschriften zullen van soortgelijke inhoud zijn geweest als dat van Neanthes, evenals die, onder den titel Περὶ μυστηρίων <sup>3)</sup>.

Ook aan Athenaeus (XI, 56, 478 C, = fragm. 88 Pr.) danken we een passage van POLEMON, den omstreeks 200 v. Chr. levenden geleerde, waarin de term τελετή voorkomt. Als Athenaeus allerlei bijzondere soorten vaatwerk bespreekt, komt hij ook op den κότυλος, een bij ritueele handelingen gebruikten beker. Polemon zegt, volgens hem, in zijn verhandeling Περὶ τοῦ Δίου κωδίου: Μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τελετὴν ποιεῖ καὶ αἶρεῖ τὰ ἐκ τῆς θαλάμης καὶ νέμει ὅσοι ἄνω τὸ κέρνος περιενηνοχότες: „Daarna voert hij de heilige handeling uit, en neemt de voorwerpen uit de heilige schrijn, en deelt ze uit aan hen die het „kernos” hoog rondgedragen hebben”.

Dit kernos is een uit vele kleine bekertjes samengesteld vaatwerk; het bevatte volgens Polemon niet minder dan 17 verschillende ingrediënten, die alle met name genoemd worden. Wij weten dat bij de kleine Mysteriën te Agrae de κερνοφορία één der plechtigheden was <sup>4)</sup>, die mogelijk symbolische beteekenis had.

Hier volgen eenige inscripties uit dezen tijd.

Ditt. Syll.<sup>3</sup> 547 (= I. G.<sup>2</sup> 1304) is een eeredecreet voor Demaenetus, gevonden te Eleusis, dateerende van kort na 211 v. Chr.. Demaenetus wordt o. a. ook geprezen omdat hij in de jaren, toen hij strateeg was, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς . . . ὅπως μετὰ πάσης ἀσφαλεῖ[ας] συντελεσθεῖ. De beteekenis „plechtigtige uitvoering” is hier duidelijk. Vgl. Isocr., *Paneg.* CLVII

<sup>1)</sup> Fragm. 10 Rose, die echter Ἀριστοκλῆς wil lezen voor Ἀριστοτέλης.

<sup>2)</sup> Zie ook: Harpocraton, s. v. νεβρίζων.

<sup>3)</sup> Vgl. Alois Tresp, *Fragm. der gr. Kultschr.* bldz. 15.

<sup>4)</sup> Vgl. Scholia ad Plat. *Gorg.* 497C: ἐν οἷς (sc. τοῖς μικροῖς μυστηρίοις). πολλὰ μὲν ἐπράττετο αἰσχρά, ἐλέγετο δὲ πρὸς τῶν μουμένων ταῦτα ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα . . . Zie verder over het κέρνος: Harrison, *Prolegomena* 158 e. v., waar men ook een afbeelding ervan vindt. — Volgens Foucart, *Les myst. d'E.* bldz. 383 verwacht de scholiast hier Eleusis met den cultus van Cybele.

(73 D.). Ook Alcibiades stelde er in zijn tijd een eer in, aan de τελετή der mysteriën, speciaal den tocht naar Eleusis, den ouden luister te hergeven (Plut. Alc. XXXIV).

Ditt., Or. gr. inscr. sel. 764 is een eeredecreet uit de jaren 139—133, voor een gymnasiarch uit Pergamum, gevonden in een gymnasium aldaar. Deze gymnasiarch schijnt ook belast te zijn geweest met de uitvoering van mysteriën voor de μεγάλοι θεοὶ Κάβειροι. We lezen r. 9 dat hij altijd stipt op tijd ἐπετέλεσε τὴν μύησιν (sc. τῶν ἐφήβων), verder liet hij niet toe dat de epheben zelf de kosten bijeenbrachten: τὰ πρὸς τὴν τελετὴν ἀνήκοντα πάντα συνεβε[γκεῖν. Verder vindt men συντελεῖν in deze inscriptie voor: uitvoeren van een heilige handeling r. 15, 26, 50 (misschien).

Ditt. Syll.<sup>3</sup> 1047 (I. G. XII, 7, 237) is een verordening voor den cultus der Magna Mater, door Samische kolonisten op Amorgus in stand gehouden, van ± 100 v. Chr.. Hierin wordt onder meer het volgende bepaald: ἐπὶ δὲ τελετῆν ποιῆ ἡ ἱέρεια, ὁ πελαν[ός] ὁ διδόμενος ὑπὸ τῶν τελουμένων ἐ[ρ]ο[ς] ἔστω. Πελανός moet hier worden opgevat als een bepaalde som geld. „Wanneer de priesteres de heilige (en hier ook wel geheime) handeling voltrekt, vervalt het door degenen, die de handeling ondergaan, gegeven geld aan de godin.”

Van DIONYSIUS SCYTOBRACHIO's werk over de Amazonen en over de Argonauten zijn ons belangrijke gedeelten bewaard bij Diodorus.

Aan zijn Geschiedenis der Amazonen is ontleend Diod. III, 55, 9 (Fr. Gr. Hist. I, 32, fr. 7 Jac.). De moeder der goden zou haar zoons, de Corybanten, op Samothrace hebben doen wonen, zoo luidt de voorstelling van sommige schrijvers; ἐξ οὗ δ' εἰς πατρός ἐν ἀπορρήτῳ κατὰ τὴν τελετὴν παραδίδοσθαι: „uit welken vader zij gesproken zijn, zou in een geheimen ritus bij de heilige handeling (der Sam. mysteriën) worden overgeleverd.”

Ook Diod. IV, 43, 1 (Fr. Gr. H. I 32, 10 Jac.) is volgens Jacoby afkomstig uit het werk van Dionysius Scytobrachio, doch schijnt eenigermate door Diodorus te zijn bewerkt <sup>1)</sup>. Als de Argonauten door storm geteisterd worden en de leiders aan redding wanhopen,

<sup>1)</sup> Vgl. Jacoby, Fr. Gr. Hist. I, bldz. 515.

heet het: Ὀρφεία, τῆς τελετῆς μόνον τῶν συμπλεόντων μετεσχηκότα, ποιήσασθαι τοῖς Σαμόθραξι τὰς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας εὐχάς.

De Samothracische goden werden vooral aangeroepen bij ge-  
vaar op zee<sup>1)</sup>; dat Orpheus hier de gebeden verricht, omdat  
alleen hij deel had aan de τελετή van Samothrace, zou er op kun-  
nen wijzen, dat er alleen aan de ingewijden bekende gebedsfor-  
mules bestonden, die van de hulp dezer goden verzekerden. Van  
de Samothracische ritën weten wij weinig; wel dat er aan Hecate  
en de Cabiren een hond werd geofferd, hetgeen zeker wijst op  
een afwijkenden ritus<sup>2)</sup>.

Ook bij het citeeren van andere plaatsen uit DIODORUS,  
dienen wij ons voortdurend bewust te zijn, dat zijn werk slechts  
een compilatie is van oudere bronnen<sup>3)</sup>, zoodat de citaten uit  
verschillenden tijd kunnen zijn. Τελετή komt in verschillende  
nuances bij Diodorus voor.

Ten eerste: τελετή = cultushandeling van b i j z o n d e r  
karakter.

I, 22, 6 lezen we hoe Isis de phallus-vereering instelde κατὰ  
τὰς τελετάς καὶ τὰς θυσίας τὰς τῷ θεῷ τούτῳ γινομένηας (d. i. voor  
Osiris-Dionysos). Het komt mij voor dat τελετή hier niet op te  
vatten is als geheim feest; even later immers volgt de uitdruk-  
king: Διονυσιακαὶ ἑορταί. 't Woord ἑορτή heeft bijna nooit de  
beteekenis exclusieve plechtigheid; 't is het gewone woord voor:  
openbaar religieus feest. Het lijkt mij heel goed mogelijk dat hier  
bij 't woord τελετή door den schrijver is gedacht aan den phallus-  
optocht, zooals die ter eere van Dionysus in Athene gehouden  
werd (vgl. Stengel, Gr. Kultusaltertümer<sup>3</sup> 235 e. v.).

In een soortgelijk verband wordt onze term gebruikt I, 88, 2,  
waar gezegd wordt, dat niet alleen Aegypte, maar ook vele andere  
volkeren τὸ αἰδοῖον καθιερωκένοι κατὰ τὰς τελετάς.

Evenzoo IV, 6, 4 waar men leest dat Priapus niet alleen bij de  
Διονυσιακαὶ τελεταί wordt vereerd, maar ook bij bijna alle andere;  
en dat hij met lach en scherts bij de offers wordt meegebracht.  
Nu is Priapus in de derde eeuw overal bekend geworden, en hij  
wordt veelvuldig met andere ithyphallische goden geïdentificeerd.

<sup>1)</sup> Vgl. Theophrastus Char. XXV, 2.

<sup>2)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. Feste 399.

<sup>3)</sup> Over Diodorus en zijn bronnen: Ed. Schwarz, R. E. V, 669 e. v.



Zulke goden zag men b.v. bij de Dionysia <sup>1)</sup>, de Haloa <sup>2)</sup>, den Artemisdienst <sup>3)</sup>.

Aan dergelijke plechtigheden kan de schrijver dus bij τελεταί gedacht hebben. Zeker hebben ithyphallische riten bij de Grieken zelf niet zulk een opzien gebaard als ze bij ons zouden doen; toch werden ze wel als afwijkend van het gewone ceremonieel gevoeld, en heeten dus τελεταί <sup>4)</sup>, wellicht ook omdat zij als symbolische handelingen voor de vruchtbaarheid golden.

V, 77, 3. Naar aanleiding van de meening, dat sommige goden op Creta zouden zijn geboren, zeggen de Cretensers: τὰς δὲ τιμὰς καὶ θυσίας καὶ τὰς περὶ τὰ μυστήρια τελετὰς ἐν Κρήτης εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους παραδεδόσθαι. Hiervoor voeren ze als sterkste bewijs aan dat de τελετή te Eleusis, evenals die op Samothrace en in Thracie bij de Ciconen in 't geheim pleegt te worden overgeleverd (μυστικῶς παραδίδοσθαι), maar dat het te Cnossos, op Creta, van ouds de gewoonte is, om openlijk deze τελεταί aan allen over te leveren: φανερώς πᾶσι παραδίδοσθαι. — Wat van deze bewering der Cretensers waar is, zij daargelaten; duidelijk blijkt evenwel uit deze plaats, dat voor een τελετή, althans in dezen tijd het geheime niet essentieel is, want of deze in 't geheim (μυστικῶς) dan wel openlijk (φανερώς) gevierd wordt, in beide gevallen heet ze τελετή <sup>5)</sup>.

T e n t w e e d e kan men bij Diodorus een aantal plaatsen aanwijzen waar τελετή reeds duidelijk de verengde beteekenis heeft van: g e h e i m e religieuze handeling. Doch de grens is niet altijd scherp te trekken.

I, 20, 6. Na Osiris' apotheose begonnen Isis en Hermes (Thot)

<sup>1)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 135 e. v.

<sup>2)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 64 e. v.

<sup>3)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 133, noot 2.

<sup>4)</sup> Over verschillende vereering van Priapus zie v. Wilamowitz, Der Glaube der Hell. II, 323 e. v.; H. Herter, De Priapo 8 en passim. Ook in de drie verzen, die ons uit de Priapea van Euphronius over zijn (Diehl, Anthol. Lyr. Gr. II, 294) is sprake van τελεταί. Vgl. ook Philostr. Vita Apoll. VI, 20

<sup>5)</sup> Door hier τελετή te vertalen door „mysteries” komt miss Harrison, Prolegomena bldz. 154, tot de merkwaardige uitspraak: „In Crete . . . the mysteries . . . were not mysterious.” Door dezelfde misvatting zegt Farnell (Cults of the Gr. St. III, 130a) van deze plaats: „the odd statement of Diod. Sic. V, 77 . . . is selfcontradictory.”

aan hem te offeren: τούτους δὲ καὶ τελετὰς καταδειῖλαι καὶ πολλὰ μυστικῶς εἰσηγήσασθαι <sup>1)</sup>).

I, 23 komt τελετή verschillende malen voor in het verhaal, hoe Orpheus de geheime ritën uit Aegypte naar Griekenland (Thebe) bracht. Tweemaal zien we de verbinding τελετή (-ταί) καὶ μυστήρια. Het woord slaat hier op de te Thebe inheemsche Dionysische nachtelijke feesten, die wel een zeer bijzonder karakter dragen, vgl. Euripides Bacchae (zie boven blz. 12 e. v.). In § 6 is sprake van de groote reputatie, die Orpheus later bij de Grieken kreeg ἐπὶ μελωδίᾳ καὶ τελεταῖς καὶ θεολογίαις. Dat hier speciale, geheime cultushandelingen worden bedoeld is wel duidelijk. De θεολογίαi moeten dan de door hem daarbij gegeven voorschriften en verklaringen zijn, die zelf ook wel τελεταί worden genoemd (vgl. bldz. 18, boven). Dezelfde woorden in 't zelfde verband ook IV, 25, 3.

Evenzoo wordt I, 29, 2 en 3, de combinatie τὰς τελετὰς . . . καὶ τὰ μυστήρια gebruikt van de Eleusinische mysteriën.

In I, 96, 4 wordt gezegd, dat Orpheus de μυστικαὶ τελεταί uit Aegypte heeft medegebracht. De toevoeging van het adjectief μυστικός behoeft niet te impliceeren, dat τελετή hier nog in z'n algemeene beteekenis, ritueele handeling van elken aard, wordt gebruikt, te minder omdat τελεταί in § 5 zonder meer gebruikt wordt om de Dionysus-Osiris-mysteriën aan te duiden en die van Demeter-Isis. — Wel moet in het oog gehouden worden, dat reeds Herodotus begonnen is in bepaalde Aegyptische plechtigheden het prototype te zien der Grieksche mysteriën <sup>2)</sup> en we deze opvatting bij Diodorus en Plutarchus terugvinden. Zeer waarschijnlijk echter hebben Aegyptische mysteriën in den zin der Grieksche niet bestaan <sup>3)</sup>; wel werden alle Aeg. religieuze handelingen met groote nauwgezetheid uitgevoerd, en lag er veelal een bepaald dogma aan ten grondslag. Dit nu is ook bij de Grieksche mysteriën het geval geweest. Ook het magisch effect is voor beide ken-

<sup>1)</sup> Of het werkwoord καταδεικνυμι dat in dergelijk verband zoo vaak voorkomt „instellen” beteekent, zooals Gonda wil (Δείκνυμι, Diss. Utr. 1929, bldz. 111) meen ik te moeten betwijfelen. Ik meen dat het „openbaren” is, daadwerkelijk demonstreeren. Vgl. Hymn. Dem. 474 en beneden, bldz. 100.

<sup>2)</sup> Vgl. boven, bldz. 21, bij Herod. II, 171.

<sup>3)</sup> Vgl. C. Sourdille, Hérodote et la religion de l'Égypte, chap. VII.

merkend <sup>1)</sup>. Zoo verwondert het ons niet als beide herhaaldelijk τελεταί genoemd worden.

III 63, 2 spreekt van Dionysus als εισηγησάμενον τὰ μυστήρια καὶ τελετὰς καὶ βακχείας. Ongeveer in denzelfden zin komt het woord nog voor: III, 64, 7; 65, 2; 74, 1, 2; IV, 25, 1. De uitvoering der mysteriën van Samothrace heet τελετή: V, 48, 4; sommigen zeggen, dat Zeus aan zijn zoon Jasion παραδειῖξαι τὴν τῶν μυστηρίων τελετήν. Vgl. V 49, 5 en 6.

XX, 110, 1 heet het van Demetrius: ἔσπευδε μνηθῆναι καὶ καταλαβεῖν τὴν ἐν Ἐλευσίῃ τελετήν.

Op verschillende plaatsen wordt het woord in één adem met ὄργια gebezigd. Het is moeilijk, een verschil in beteekenis aan te wijzen. Dit komt duidelijk aan den dag III, 65, 6. Sommigen vertellen van Dionysus dat hij διδάξει (τὸν Χάροπα) τὰ κατὰ τὰς τελετὰς ὄργια, dat verder diens zoon Oeager παραλαβεῖν . . . τὰς ἐν τοῖς μυστηρίοις τελετὰς. De zoon van dezen was Orpheus. Men zegt dat hij μαθόντα (τὰς τελετὰς) παρὰ τοῦ πατρός . . . πολλὰ μεταδειναι ἐν τοῖς ὄργοις· διὸ καὶ τὰς ὑπὸ Διονύσου γενομένας τελετὰς Ὀρφικὰς προσαγορευθῆναι. Zeker is dat τελεταί en ὄργια beide de heilige handelingen aanduiden, en beide ook gebruikt worden om het instituut van den cultus aan te duiden, dus = μυστήρια.

Verg. ook V, 75, 4. (Διονύσου) Ὀρφεὺς κατὰ τὰς τελετὰς παρέδωκε διασπόμενον ὑπὸ τῶν Τιτάνων. „Bij (door) de heilige handelingen verhaalde Orpheus hoe D. door de Titanen werd verscheurd.”

Ten derde neigt op een tweetal plaatsen de beteekenis van τ. naar: magische handeling.

V, 64, 4. Sommigen, waaronder ook Ephorus, zeggen, dat de z.g. Ἰδαῖοι Δάκτυλοι uit Phrygië afkomstig zijn; met een zekeren Mygdon zouden zij naar Europa zijn gekomen. Daar zouden zij in het begin als γόητες beoefend hebben τὰς τε ἐπιβάδας καὶ τελετὰς καὶ μυστήρια; vooral in de buurt van Samothrace zouden zij op de bevolking grooten indruk gemaakt hebben. Te dien tijde zou ook Orpheus hun leerling geweest zijn en voor het eerst de τελεταί naar Griekenland hebben gebracht.

De hier bedoelde τελεταί van Orpheus zijn wel dezelfde geweest als waarover Plato, Resp. 364 E spreekt (zie boven, blz. 29).

<sup>1)</sup> Vgl. K. H. E. de Jong, Das Antike Mysterienwesen<sup>2</sup>, bldz. 90.

Daarop wijst hier duidelijk de term ἐπωδαί: de begeleidende spreuken bij de handelingen die iemand van een smet kunnen zuiveren, ja zelfs zijn voorouders.

V, 64, 7. Tot deze Δάκτυλοι behoorde ook Heracles, die evenwel niet dezelfde is als de zoon van Alcmene. Ten bewijze hiervan wordt aangevoerd dat tot heden vele vrouwen ἐπωδαί aan dezen god ontleenen en daarvan περιάμματα (amuletten) maken, ὡς γεγονότος αὐτοῦ γόητος καὶ τὰ περὶ τῆς τελετῆς ἐπιτηδευκότος. Dit nu is geheel vreemd aan het karakter van den zoon van Alcmene.

STRABO, die, zooals bekend is, tegenover religieuze gebruiken van bijzonderen aard tamelijk sceptisch stond <sup>1)</sup>, spreekt IV, 4, 6 over een eiland, liggende in den Oceaan, voor de monding van den Liger, waarop in afzondering Samnietische vrouwen wonen, naar Posidonius verhaalt. Deze vrouwen noemt de schrijver Διονύσω κατεχομένας καὶ Ἰλασκομένας τὸν θεὸν τοῦτον τελεταῖς τε καὶ ἄλλαις ἱεροποιαῖς ἐξηλλαγμέναις. Mannen worden op het eiland niet toegelaten. Een der heilige handelingen wordt vervolgens beschreven: ééns per jaar breken de vrouwen het dak van den tempel af en bouwen het weer op voor zonsondergang. Iedere vrouw moet haar deel bijdragen in dezen arbeid. Zij die haar last laat vallen wordt in stukken gereten, die onder gejuich rond den tempel worden gedragen. Dus een gebruik, dat in veel overeenkomt met de Bacchische ritën, waarbij dieren werden verscheurd en die ook door vrouwen werden bedreven. De beteekenis van τελεταί: afwijkende, opzienbarende ritën, wordt hier duidelijk geaccentueerd door het, bij wijze van synoniem, volgende: ἄλλαι ἱεροποιαῖ ἐξηλλαγμέναι, andere excentrieke cultushandelingen. Het woord ἱεροποιία, als algemeene, neutrale term voor heilige handelingen, behoeft hier de nadere omschrijving met 't adject. ἐξηλλαγμένος, dat bij τελεταί niet noodig is <sup>2)</sup>.

X, 3, 10 betoogt de schrijver dat de muziek van goddelijken oorsprong is. De meeste Grieken schrijven dan ook aan Dionysus, Apollo, Hecate, de Muzen, en vooral ook aan Demeter toe τὸ

<sup>1)</sup> Vgl. P. J. Koets, Deisidaimonia, bldz. 63.

<sup>2)</sup> De Atheensche ἱεροποιοί waren onder de priesters staande beambten die belast waren met 't uitvoeren van verschillend ritueel. Vgl. Stengel, Gr. Kultusalt. <sup>o</sup> bldz. 48.

ὄργιαστικὸν πᾶν καὶ τὸ βακχικὸν καὶ τὸ χορικὸν καὶ τὸ περὶ τὰς τελετὰς μυστικόν. — Τελεταί zijn hier de heilige handelingen der mysteriën. Even verder staat: "Ἰακχὸν τε καὶ τὸν Διόνυσον καλοῦσι καὶ τὸν ἀρχηγέτην τῶν μυστηρίων, τῆς Δήμητρος δαίμονα· δενδροφορίαι τε καὶ χορεΐαι καὶ τελεταί κοιναὶ τῶν θεῶν εἰσι τούτων. De aard der τελεταί is hier bepaald door de in één adem genoemde χορεΐαι, orgiastische dansen, en δενδροφορίαι, riten ter eere van Cybele, verwant aan de phallophoria <sup>1)</sup>).

Ook de beteekenisnuance „magische handeling” ontbreekt bij Strabo niet. In fragm. 18 van boek VII wordt nl. van Orpheus gezegd: ἀνδρα γόητα ἀπὸ μουσικῆς ἅμα καὶ μαντικῆς καὶ τῶν περὶ τὰς τελετὰς ὄργιασμῶν ἀγυρτεύοντα τὸ πρῶτον: „een toovenaar die eerst bedelde door middel van muziek en tegelijk door z'n waarzegkunst en de (geestvervoerende) handelingen bij z'n τελεταί”, d. z. de verrichtingen waar ook Plato, Resp. 364 E over spreekt en die, zooals we zagen, een magisch karakter dragen (bldz. 29). Het feit dat Orpheus hier γόης wordt genoemd, wijst daar ook op.

MUSONIUS RUFUS, de Stoïcijn, waarschuwt (Hense XX, einde) dat men bij de inrichting van z'n huis luxe moet vermijden: want een τρυφητής kan wegens zijn onvermogen om moeite te verduren, z'n plichten jegens den staat, zijn vrienden en de goden niet nakomen. „Want ook uit religieuze motieven moet hij die in de juiste verhouding wil staan tot de goden, zich wel eens inspannen, ὅτι θυσίας ἢ τελετὰς ἢ τινα ἄλλην ὑπηρεσίαν τελέσει τοῖς θεοῖς. Het is niet met zekerheid te zeggen wat de schrijver hier met τελεταί bedoelt naast θυσίαι. Misschien deelname aan godsdienstige plechtigheden van bijzonderen aard?

DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, sprekende over den oorsprong van den cultus der Magna Mater in Phrygië, vertelt dat Idaeus, een zoon van Dardanus, daar ὄργια καὶ τελετὰς stichtte, (Ant. Rom. I, 61, 4) die tot op den tijd van D. zelf in Phrygië zijn gebleven. Het zijn dus de wilde, Phrygische riten van Cybele <sup>2)</sup>).

<sup>1)</sup> Vgl. Cumont, Les religions or. d. l. pag. rom.<sup>s</sup> bldz. 89.

<sup>2)</sup> Vgl. Drexler, Roscher's Lex. II, 2932.

Volgens Ant. Rom. I, 68, 3, heeft Chryse de Palladia, heilige beelden of voorwerpen, gewijd aan Pallas, als bruidsschat uit Athene naar Arcadië gebracht, samen met de *ἱερά τῶν μεγάλων θεῶν, διδαχθεῖσαν* (sc. *Χρύσην*) *αὐτῶν τὰς τελετάς*. De Arcadiërs zouden, vluchtend voor den zondvloed, zich hebben gevestigd op Samothrace, waar hun koning Dardanos een heiligdom stichtte, *ἀρρήτους τοῖς ἄλλοις ποιῶντα τὰς ἰδίους αὐτῶν ὀνομασίας, καὶ τὰς τελετάς αὐτοῖς τὰς καὶ εἰς τόδε χρόνου γινομένης ὑπὸ Σαμοθράκων ἐπιτελεῖν*. Bij zijn vertrek naar Klein-Azië liet Dardanos de *τελεταί* op Samothrace, doch de Palladia nam hij mee.

Hier zijn onder *τελεταί* dus weer te verstaan de heilige handelingen ter eere van de *Μεγάλοι θεοί*, waarover ook Diodorus sprak V, 48, 4 (bldz. 46).

In zijn werk *De compositione verborum*, 25, wil D. de schoonheid van een redevoering van Demosthenes uiteenzetten. *Μυστηρίους μὲν οὖν ἔοικεν ἤδη ταῦτα, καὶ οὐκ εἰς πολλοὺς οἶα τέ ἐστιν ἐκφέρεσθαι, ὥστ' οὐκ ἂν εἶην φορτικὸς εἰ παρακαλοῖην οἷς θέμις ἐστίν, ἤκειν ἐπὶ τὰς τελετάς τοῦ λόγου, θύρας δ' ἐπιθέσθαι λέγομι ταῖς ἀκοαῖς τοὺς βεβήλους*. De welsprekendheid wordt dus vergeleken bij mysteriën. Slechts bevoegden mogen bij haar *τελεταί* komen. Een soortgelijk beeld wordt gebruikt Aristophanes, *Ranae* 357, waar gesproken wordt van de *Κρατίνου γλώττης βακχεῖα*; 356: *γενναίων ὄργια Μουσῶν*.

Een schrijver van geheel anderen aard is HERACLITUS, de Stoicijnsche auteur der *Quaestiones Homericae*, die waarschijnlijk leefde in de eerste eeuw na Chr. <sup>1)</sup> Bij zijn allegorische verklaring van Homerus zegt hij c. 6 dat Apollo de zon is; dit is ons duidelijk *ἐκ τε τῶν μυστικῶν λόγων, οὓς αἱ ἀπόρρητοι τελεταί θεολογοῦσι*, en uit de veel gebezigde uitdrukking *ἥλιος Ἀπόλλων*. Welke geheime riten Heraclitus op het oog heeft, is niet te zeggen.

De veelvormige gedaante van Proteus, zoo zegt Heraclitus, *Qu. Hom. 64* is een wonderlijk verhaal *εἰ μὴ τις οὐρανίῳ ψυχῇ τοὺς ὀλυμπίους Ὀμήρου τελετάς ἱεροφαντήσειε*. De werken van Homerus zijn dus *τελεταί*, hier: verhalen van diepe betekenis, die een man als Heraclitus ons als priester,

<sup>1)</sup> Vgl. Christ-Schmid II, 367.

toont (ιεροφαντεῖν). Wij zagen boven, bldz. 39, dat Chrysippus de Stoicijnsche godenleer ook τελεταί noemde, daarmede waarschijnlijk op de allegorische mythenverklaring doelende. Hier worden die mythen zelf τελεταί genoemd. De beteekenis komt ook hier dicht bij: leer.

Van DIO CHRYSOSTOMUS wil ik eerst twee plaatsen voorleggen, waar τελετή in meer algemeenen zin wordt gebezigd dan op de andere gevonden plaatsen.

Or. XXXI, 80 berispt de redenaar de Rhodiërs om hun vreemde handelwijze bij het eeren van pas gestorven medeburgers. Men had nl. eenige malen voor zulk een doel van een oud standbeeld den naam verwijderd en vervangen door dien van den te eeren burger. Het is ongepast, zoo betoogt Dio, dat aan tijdgenooten dezelfde eer te beurt valt als aan zulke beroemde mannen, die de hoogste eer waardig gekeurd zijn, ὧν ἔνιοι καὶ τὰς τελετὰς ἐσχήμασιν ἠρώων. Τελεταί ἠρώων zijn hier dus de heilige handelingen, de eerbewijzen voor de heroën. De heroëncultus nu heeft steeds een apart stempel gedragen. Oorspronkelijk hadden waarschijnlijk menschenoffers daarbij plaats; de bijzondere vorm van offeren, ἐναγίζειν, blijft. Vgl. Stengel, Kultusalt.<sup>3</sup> 138.

En Or. XXXVI, 56 over Zeus sprekende, zegt hij hoe het oerhuwelijk (τελειότατον λέχος) van Zeus en Hera de oorsprong werd van alle leven. Τοῦτον ὕμνοῦσι παῖδες σοφῶν ἐν ἀρρήτοις τελεταῖς Ἡρας καὶ Διὸς εὐδαίμονα γάμον.

Bij welke feesten wordt nu het huwelijk van Zeus en Hera aldus gevierd? O. a. bij de Daedala<sup>1)</sup>, een feest, door de Plataeërs op den Cithaeron gevierd, met een zeer bijzonder ritueel, maar, zoover wij weten, niet geheim, d.w.z. alle burgers deden er aan mee. Pausanias noemt het (IX, 3, 3) dan ook een ἐορτή. Ditzelfde geldt voor andere Hera-feesten waarin de ἱερός γάμος plaats had. Wordt hier op een feest bedoeld, dat wij van elders niet kennen, of heeft ἄρρητος hier niet de beteekenis: geheim, maar: van diepe beteekenis, die p z i n n i g?

Or. XXXVI, 33 vergelijkt Dio de dichters bij de εἶω περι θύρας

<sup>1)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. bldz. 50; Farnell, Cults of the Gr. St. I bldz. 185 worden verschillende plaatsen genoemd waar de ἱερός γάμος werd gevierd.

ὑπηρετάται τῶν τελετῶν: zij versieren den voorhof (van den tempel waar de mysteriën worden gehouden) en brengen altaren en andere dingen in gereedheid. Οὐκοῦν τοὺς πλησίον ἀναστρεφομένους τελετῆς τινος . . . εἰκὸς τὸ γε τοσοῦτον τῶν ἔνδοθεν αἰσθάνεσθαι ἤτοι ῥήματος ἐκβοηθέντος ἑνὸς μυστικοῦ ἢ πυρὸς ὑπερφανέντος. — Zonder eenigen twijfel wordt hier aan de mysteriën te Eleusis gedacht, waarbij op de aanwezigen groote indruk werd gemaakt door wisselend licht en donker <sup>1)</sup>).

Or. XII, 34 komt sterk uit hoe de handelingen, in de mysteriën uitgevoerd, onbegrepen blijven voor den leek, maar voor den priester alle een bewuste bedoeling hebben. Dio zet hier nl. uiteen dat de mensch nooit de werken der natuur en die der godheid kan begrijpen; zoo zal iemand, die een mysteriënfeest bijwoont, lang niet alles begrijpen, maar als hij een ψυχὴ ἀνθρωπίνη heeft, toch vermoeden, dat alles gebeurt μετὰ γνώμης καὶ παρασκευῆς σοφωτέρας. Voor Dio zijn de mysteriën een symbol van het groote mysterie der natuur; τὴν ὁλόκληρον καὶ τῷ ὄντι τελείαν τελετὴν, waarin het gansche menschdom wordt ingewijd, onder talrijke wondere verschijnselen, nl. die der natuur; en dat nog wel θεῶν ἀθανάτων θνητοῦς τελούντων. De κορυφαῖος hierbij is de opperste heerscher van 't heelal, die de wereld stuurt als een kundig stuurman zijn schip.

De magisch getinte Orphische handelingen zijn τελεταί or. IV, 90; daar spreekt Dio van de werkwijze van hen die zich bezighouden met τὰς τελετὰς καὶ τὰ καθάρσια, die den toorn van Hecate zeggen te kunnen bezweren. Vóór de καθαρμοί roepen zij allerlei bonte verschijningen op, waarvan zij beweren dat de vertoornde godin ze zendt. 't Is duidelijk dat hier weer op de Orphische reinigingsriten wordt gedoeld. Hecate speelde hierin een belangrijke rol (vgl. Hymn. Orph. I).

PLUTARCHUS bezigt vele malen den term τελετή. 't Valt echter niet steeds gemakkelijk precies te zeggen wat hij ermede bedoelt. Ik heb getracht de plaatsen in eenige rubrieken onder te brengen; zooals men zien zal zijn soms de grenzen moeilijk aan te wijzen. Wel kan men zeggen dat τελετή voor Plutarchus altijd een bijzondere cultushandeling is.

<sup>1)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 87.



A. Ritueele handeling van gecompliceerden aard, waarbij geheimhouding echter niet vereischt wordt, is τελετή:

Non posse suav. viv. XXI 5 (1101 E). Wel is er bij het geloof der groote massa steeds δεισιδαιμονία, maar daartegenover staat het vertrouwen, de vreugde, en de heilsverwachting, uit den godsdienst geput. Want niets verheugt ons zoozeer als wat wijzelf verrichten (δρῶμεν αὐτοὶ περὶ θεῶν, ὀργιάζοντες ἢ χορεύοντες, ἢ θυσίαις παρόντες, ἢ τελεταῖς.) Vgl. ook XXI, 10 (1102 C).

De Herodoti malignitate XIII (857 D), betwist Plutarchus de waarheid van Herodotus' mededeeling dat o. a. τὰ μυστήρια καὶ τὰς περὶ Δημήτραν τελετὰς ἐξ Αἰγύπτου κομισθῆναι. Het betreft hier waarschijnlijk de Thesmophoria, vgl. Herod. II, 171, boven, bldz. 21.

De Iside et Osiride XXVII, 1 (361 D) is de term weer gebruikt om Aegyptische plechtigheden aan te duiden. Isis heeft een blijvende herinnering geschapen aan de lotgevallen van Osiris en zichzelf ταῖς ἀγιωτάταις ἀναμίξασα τελεταῖς εἰκόνας καὶ ὑπονοίας καὶ μιμήματα τῶν τότε παθημάτων. Over dit gebruik heb ik boven gesproken, bldz. 45.

Artaxerxes III (1012 C) wordt de plechtige handeling der inauguratie van den Perzischen koning τελετή genoemd: Artaxerxes rijdt naar Pasargadae ὅπως τελεσθεῖη τὴν βασιλικὴν τελετὴν, „om met koningsritueel gewijd te worden.” Deze plechtigheid bestond in het aantrekken van het kleed van Cyrus den Oudere, het nuttigen van vijgepap en hars, en het drinken van zure melk! Mee-rendeels dus alweer wonderlijke, niet meer begrepen handelingen.

Een zeer illustratieve plaats is ook Theseus XXV (12 A), waar van een wedstrijd ter eere van Melicertes op den Isthmus wordt gezegd: τελετῆς ἔχων μᾶλλον ἢ θέας καὶ πανηγυρισμοῦ τάξιν, waar dus τελετή als bijzondere, afwijkende plechtigheid wordt gesteld tegenover het gewone schouwspel bij een volksfeest. Hierbij schijnt nl. een doodenklacht te zijn gehouden. Verg. ook Aelius Aristides XLVI Keil (3 Dind.), 40, die van een τελετή καὶ ὀργιασμός voor Palaemon (= Melicertes) spreekt <sup>1)</sup>.

B. De plechtige volvoering der mysteriën van Eleusis duidt τελετή aan: Demetrius XXVI (900 E): Demetrius wil

<sup>1)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. bldz. 439.

ingewijd worden en τὴν τελετὴν ἅπασαν ἀπὸ τῶν μικρῶν ἄχρι τῶν ἐποπτικῶν παραλαβεῖν.

Alcibiades XXXIV (210). Toen Decceleia bezet was, was alle praal ontnomen aan de τελετή, thans noodgedwongen πεμπομένη κατὰ θάλατταν. Maar ook θυσίαι καὶ χορεῖαι καὶ πολλὰ τῶν δρωμένων καθ' ὕδον ἱερῶν ἐξελείπετο. Hieruit ziet men dat door τελετή hier aangeduid wordt de optocht naar Eleusis, evenals θυσίαι enz., deel uitmakende van de ἱερὰ δρώμενα.

Amatorius XVII, 20 (761 F): τῆς ἐν Ἐλευσίνοι τελετῆς μετασχεῖν.

Amatorius XIX, 13 (765 A): Eros leidt onze zielen naar de waarheid, οἷον ἐν τελετῇ παρέστη μυσταγωγός.

Quaestiones conviv. VIII, 2, 3 (718 D). De aanschouwing (θέα) is het doel der wijsbegeerte, οἷον ἐποπτεία τελετῆς. — Bij deze laatste twee plaatsen meent men den directen invloed van Plato te bespeuren, die een dergelijk beeld herhaaldelijk gebruikt <sup>1)</sup>.

Ander e mysteriëndiensten duidt onze term aan: Pompeius XXIV, 3, 631 C: τελετάς τινὰς ἀπορρήτους ἐτέλουν (sc. οἱ πειραταί), ὧν ἡ τοῦ Μίθρου καὶ μέχρι δεῦρο διασφύζεται <sup>2)</sup>.

In eenige passages verzekert Plutarchus dat de δαίμονες, dus de lagere goden in het godensysteem der Stoïcijnen, deelnemen aan onze τελεταί, b.v. De defect. orac. XIII, 417 A „Laten wij niet gelooven dat onze τελεταί καὶ ὄργιασμοί door de goden worden genegeerd.” Evenzoo: ibid. XXII (422 C). Een zekere Cleombrotus vertelt van 183 werelden, die om een driehoek geschaard liggen, volgens een geheimzinnig profet, dien hij eens heeft ontmoet. Binnen dezen driehoek zou het πεδίον ἀληθείας gelegen zijn. Daarin liggen de oerbeelden van al wat geweest is en komen zal. Van de τελεταί hier op aarde zijn de beste een droom van de ἐποπτεία καὶ τελετή die ginds is. Dit alles heeft Cleombrotus van den profet gehoord καθάπερ ἐν τελετῇ καὶ μῦσει: hij staafe zijn woorden met geen enkel bewijs.

De facie lunae XXX, 1 (944 D). De δαίμονες die op de maan zijn ταῖς ἀνωτάτω συμπάρεισι καὶ συνοργιάζουσι τῶν τελετῶν.

De lib. ed. XIV (10 E). Zwijgen op z'n tijd is zeer verstandig. Zij die de μυστηριώδεις τελετάς instelden, hadden daarbij het

<sup>1)</sup> b.v. Phaedrus 249C.

<sup>2)</sup> De Mithrasdienst wordt ook τελετή genoemd: Eunapius 93.

paedagogische doel, ons zwijgen te leeren, zooals Plutarchus meent.

Romulus XXVIII, 18 (36). Plutarchus gelooft niet dat bij Romulus' apotheose zijn lichaam verdween. Wel worden volgens hem de *ἀρεταί και ψυχαί* der menschen eerst tot heroën, dan daemonen en tenslotte tot goden, indien zij nl. *τέλεον, ὡσπερ ἐν τελετῇ καθαρθῶσι και ὀσιωθῶσιν, ἅπαν ἀποφυγοῦσαι τὸ θνητὸν και παθητικόν.*

Uit het geschrift van Plutarchus: De Daedalis Plataeensisibis maakte Eusebius in zijn Praep. evang. een uittreksel. Daaraan is ontleend fragm. IX, 1 (Eus. Praep. evang. III, 1, 83). De oude natuurkunde was, zoo is ongeveer Plutarchus' betoog, bij Grieken zoowel als buitenlanders, verborgen in mythen. Dat kan men vooral bij de Orphische en Aegyptische sagen waarnemen; *μάλιστα δὲ οἱ περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμοὶ και τὰ δρώμενα συμβολικῶς ἐν ταῖς ἱερουργίαις τὴν τῶν παλαιῶν ἐμφαίνει διάνοιαν.* „Vooral de heilige handelingen bij de *τελεταί* en de symbolische verrichtingen bij de cultushandelingen toonen de overtuiging der ouden”<sup>1)</sup>. Ik kan hier niet veel verschil ontdekken in de beteekenis van *τελεταί* en *ἱερουργίαι*, hetzij dan dat bij den term *τελεταί* gedacht zou zijn aan riten, waarvan de beteekenis slechts aan enkelen bekend was, of die in een gesloten kring van ingewijden gevierd werden, terwijl *ἱερουργίαι* openbaar waren, en voor allen begripelijk.

C. De magische handelingen, door rondtrekkende Orpheuspriesters e. d. verricht, (Dionysusmysteriën) worden *τελετή* genoemd.

Non posse XXVII, 4 (1105 B). In hun angst voor 't hiernaals meenen sommigen, dat bepaalde *τελεταί και καθαρμοὶ* hen kunnen helpen. Zie boven, bldz. 29: Plato Resp. 364 E.

De audiendo XVI (47 A). Iemand die met de philosophie begint, moet *ὡσπερ ἐν τελετῇ . . . τοὺς πρώτους καθαρμούς και θορύβους ἀνασχόμενον, ἐλπίζειν τι γλυκὸν και λαμπρὸν ἐκ τῆς παρούσης ἀδημονίας και ταραχῆς;* vgl. bldz. 26, Plato, Euthyd. 277 D (de Corybanten).

De def. or. XL (432 C). Het latent vermogen om de toekomst

<sup>1)</sup> Deze zelfde gedachte bij Plato, Protagoras 316D (boven bldz. 25, 26).

te voorspellen, herkrijgen onze zielen in onze droomen, και περι τὰς τελετὰς ἔναι, καθαρῶ γενομένου τοῦ σώματος, ἢ τινὰ κρᾶσιν οἰκείαν πρὸς τοῦτο λαμβάνοντος, ἢ τὸ λογιστικὸν και φροντιστικὸν ἀνίσθαι και ἀπολύεσθαι τῶν παρόντων ἀλόγῳ και φαντασιαστικῶ τοῦ μέλλοντος ἐπιστρεφόμεναι: „en sommige bij de mysteriën, omdat het lichaam dan zuiver is, of een menging verkrijgt, die daarvoor geëigend is, of omdat de rede en het denkvermogen den vrijen loop nemen, en zich losmaken van het tegenwoordige, en zich wenden tot het onberedeneerde en fantastische der toekomst.” Plutarchus denkt hier waarschijnlijk aan den magischen invloed der Orphische of Corybantische handelingen <sup>1)</sup>).

Het is niet geheel duidelijk met welke τελεταί we te maken hebben in het fragm. De anima <sup>2)</sup> (Stob. V, bldz. 1089 H.): (ἡ ψυχὴ) ὅταν ἐν τῷ τελευτᾶν ἤδη γένηται, τότε δὲ πάσχει πάθος οἷον οἱ τελεταῖς μεγάλας κατοργιαζόμενοι. διὸ και τὸ ῥῆμα τῷ ῥήματι και τὸ ἔργον τῷ ἔργῳ τοῦ τελευτᾶν και τελεῖσθαι προσέεικε. In beide gevallen treedt namelijk allerlei angst, schrik en duisternis op, gevolgd door groote vreugde en zaligheid. — Μεγάλα τελεταί doen denken aan Eleusis; toch schijnt mij de geheele spher, de sterke nadruk op de zaligheid na den dood, op de Orphische σῶμα-σῆμα gedachte te wijzen (Plato, Cratylus 400). Dieterich <sup>3)</sup> acht het ook mogelijk dat aan de ons slecht bekende, late Eleusinia is gedacht.

D. In bepaald afkeurenden zin gebruikt Plutarchus den term: Cleomenes XXXIII (820 D) waar van Ptolemaeus wordt verhaald, dat hij zoo losbandig was, dat hij in z'n nuchterste oogenblikken placht τελετὰς τελεῖν και τύμπανον ἔχων ἐν τοῖς βασιλείοις ἀγείρειν. Aldus gebruikt schijnen τελεταί bandelooze feesten te zijn, die onder 't mom van godsdienstige handelingen gehouden werden. Vgl. Fl. Jos. Ant. Jud. XIX, 1, 5.

Voor LUCIANUS, die tot voorwerp van zijn bijtenden spot

<sup>1)</sup> Over dit „divinatorisch” element bij de Dionysusmysteriën K. H. E. de Jong, Das ant. Mysteriesw. <sup>2</sup> bldz. 198, 209.

<sup>2)</sup> Maass (Orpheus 303–305) meent dat Themistius onder wiens naam Stobaeus het geeft, de schrijver is, evenals Dieterich (Mithrasliturgie 163); Wytttenbach's meening dat het van Plutarchus is, wordt overigens vrijwel steeds geaccepteerd.

<sup>3)</sup> Mithraslit bldz. 164.

bij voorkeur bepaalde godsdienstige uitingen koos, geldt hetzelfde wat bij Plutarchus werd opgemerkt: vaak levert het indeelen in rubrieken der plaatsen, waar hij onzen term gebruikt, groote moeilijkheid op. Evenals bij Plutarchus schijnt ook bij Lucianus het woord wel steeds een godsdienstige handeling van bijzonderen aard aan te duiden. Of men van „mysteriën” moet spreken, is in meerdere gevallen dubieus.

A. De Eleusinische mysteriën worden bedoeld: Demonax 11; 34.

Pseudolog. 5.

B. De Bacchische feesten der volgelingen van Dionysus:

Deor. dial. XVIII, 1.

Dionysus 5.

C. Het op Aegina gevierde feest van Hecate Enodia wordt ook τελετή genoemd, Nav. 15; van dit feest is ons bijna niets bekend <sup>1)</sup>.

D. Er bestaan en ontstaan in dezen tijd vele kleinere godsdienstige kringen, met een ritueel, gevormd naar dat der bekende groote mysteriën <sup>2)</sup>. Dat blijkt ook uit het feit, dat Lucianus vreest, dat na den sensationeelen dood van Peregrinus ἡ μὴν καὶ ἱερέας αὐτοῦ ἀποδειχθήσονται μαστίγων ἢ καυτηρίων ἢ τινος τοιαύτης τερατουργίας, ἢ καὶ νῆ Δία τελετὴν τινα ἐπ' αὐτῷ συστήσονται νυκτέριον καὶ δαδουχίαν ἐπὶ τῇ πυρᾷ.: „dat er zeker ook nog priesters aangesteld zullen worden van hem, met geesels of brandijzers of dergelijk wonderlijk gedoe, of, bij Zeus, dat er nog een nachtelijk feest ter eere van hem zal ontstaan, en een fakkeloptocht bij zijn graf.” (De morte Peregr. 28).

Ook van Alexander Pseudomantis wordt verteld dat hij τελετὴν . . . τινα συνίσταται καὶ δαδουχίας καὶ ἱεροφαντίας, τριῶν ἑξῆς αἰετλουμένων ἡμερῶν καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ πρόρρησις ἦν ὡσπερ Ἀθήνησι τοιαύτη εἴ τις ἄθεος ἢ Χριστιανὸς ἢ Ἐπικούρειος ἤκει κατάσκοπος τῶν ὀργίων, φευγέτω, οἱ δὲ πιστεύοντες τῷ θεῷ τελείσθωσαν τύχη τῇ ἀγαθῇ. (Al. Pseud. 38.) Men ziet hoezeer de vorm der Eleusinische mysteriën hier is nagebootst.

We hooren verder o. a. dat daarbij de λοχεία van Leto, de geboorte

<sup>1)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. bldz. 398, 399.

<sup>2)</sup> Vgl. Wendland, Die Hellenist.-röm. Kultur, bldz. 132; Friedländer, Sittengesch. Roms, III<sup>o</sup>, bldz. 312.

van Apollo, de bruiloft van Coronis (en Apollo) en de geboorte van Asclepius werd voorgesteld <sup>1)</sup>, zoodat we ons een idee kunnen vormen, waaruit de heilige handeling bestond.

Een overdrachtelijk gebruik maakt Lucianus van onzen term De merc. cond. 1, waar hij zegt, dat de verhalen van hen die reeds huisphilosooph zijn geweest, 't meest geloofwaardig zijn, als zijnde *διὰ πάσης ὡς εἰπεῖν τῆς τελετῆς διεξεληλυθότες, καὶ πάντα ἐξ ἀρχῆς ἐς τέλος ἐποπτεύσαντες*. De huisphilosophen hadden allerlei onaangenaamheden te verduren; dit brengt Lucianus er toe, hun bevindingen te vergelijken bij hen die onderworpen werden aan een mysteriehandeling <sup>2)</sup>.

E. Dat een godsdienstfeest dat telkens op gezette tijden terugkeert, ook als instituut *τελετή* genoemd wordt, zagen we herhaaldelijk, b.v. bij de mysteriën te Eleusis. Dat nu ook de kring der geregelde deelnemers aan zulk een regelmatig terugkeerend feest *τελετή* heet, is een voor de hand liggende uitbreiding van beteekenis, die natuurlijk geheel onbewust is gemaakt. Men kan vergelijken de ontwikkeling van het Latijnsche „conventiculum”, samenkomst. Via: deelnemers aan deze samenkomst(en) nadert het de beteekenis: *secte*. Aldus moet m.i. 't gebruik van *τελετή* verklaard worden: De morte Peregrini 11, waar met dit woord het Christendom wordt aangeduid. Lucianus zegt daar, dat de Christenen nog altijd dien mensch hoog vereeren die in Palaestina werd gekruisigd *ὅτι καινὴν ταύτην τελετὴν εἰσήγαγεν ἐς τὸν βίον*. „daar hij die nieuwe secte in de wereld heeft ingevoerd.” De kring der Christenen als deelnemend aan bepaalde ceremoniën, b.v. het avondmaal, (dat ook *τελετή* is genoemd) <sup>3)</sup> heet dus *τελετή*. Reeds bij *Plato* (Leges X, 908 D, boven, bldz. 34) en bij *Ps. Demosthenes* (In Neaeram 104, R 1380, boven, bldz. 24) beteekent *τελετή* afzonderlijke genticultus; in de passage der Leges wordt deze als verwerpelijke godsdienstige instelling, secte, afgekeurd.

F. Wij komen in *magische spher* als we, Menippus 6,

<sup>1)</sup> Vgl. in de Eleus. mysteriën den roep: *ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον Βριμῶ Βριμῶν*. (Hippol., Refut. V, 8, 39 Wendl.).

<sup>2)</sup> Zeker weten we, dat zulk een handeling onaangenaamheden meebracht bij de Corybanten (Plato Euthyd. 277D (boven, bldz. 26) en de Orphici (Plut. fragm. De anima (boven, bldz. 55).

<sup>3)</sup> Vgl. Dionysius Areop., Eccl. Hierarch. III, 1 (Migne III, 424).

lezen, hoe de held van 't verhaal vertelt, dat hij van een magiër, een leerling van Zoroaster, hoort dat deze in staat is, iemand mee naar de onderwereld te nemen en ook weer terug te voeren door middel van ἐπωδαὶ καὶ τελεταί. We lezen dan hoe de magiër Menipus meeneemt naar den Euphraat. Deze heeft alles bij zich ὅσα πρὸς τὴν τελετὴν χρῆσιμα. Op een eenzame plaats wordt dan een kuil gegraven, waaromheen het bloed van geofferde schapen geplengd wordt. Dan roept de magiër alle daemonen met luider stem aan, onder onverstaanbare tooverformules: παραμιγνύς ἅμα καὶ βαρβαρικά τινα καὶ ἄσημα ὀνόματα καὶ πολυσύλλαβα. (9). Wij zullen later zien, hoe in de tooverpapyri, die zulke bezweringen voor ons hebben bewaard, het woord τελετή herhaaldelijk evenals hier gebezigd wordt in den zin van: magische handeling <sup>1)</sup>.

In de onechte geschriften van Lucianus werd τελετή ook eenige malen door mij gevonden. Het staat niet vast uit welken tijd deze dateeren <sup>2)</sup>. Daar het waarschijnlijk is dat de schrijvers ervan het spraakgebruik van Lucianus hebben nagebootst, lijkt het mij niet onlogisch, ze hier te bespreken.

Tragoedopodagra 112 vraagt de podagrailijder aan de volgelingen der godin Podagra:

Τίσιν δὲ τελεταῖς ὀργιάζει προσπόλους;

„Met welke heilige handelingen brengt zij haar adepten in vervoering?“

Amores 24 wordt Eleusis genoemd.

De saltatione 15 wordt gezegd dat geen enkele oude τελετή zonder dans is, omdat Orpheus en Musaeus, de stichters, de beste dansers van hun tijd waren. Vandaar ook, zoo zegt de schrijver, de term ἐξορχεῖσθαι τὰ μυστήρια. Hier is dus wel aan religieuze handelingen gedacht met een exclusief en extatisch karakter.

Een andere plaats in de Amores, nl. 42, beschrijft het voor echtgenooten ondragelijk gedrag van sommige vrouwen. Na een lang en zeer minutieus toilet-maken gaan ze naar den dienst van alle mogelijke goden, die 't verderf worden voor den echtgenoot, o. a. de „Phrygische godin“, en de „herder“, τελεταί δὲ ἀπόρρητοι καὶ

<sup>1)</sup> Vgl. beneden, bldz. 74 e. v.

<sup>2)</sup> Krumbacher denkt aan Byzantijnsche nabootsers (Gesch. d. Byz. Lit. bldz. 91 e. v.).

χωρίς ἀνδρῶν ὑποπτα μυστήρια. Hier is dus dezelfde groep welig tierende kleinere mysteriën bedoeld, waarvan De morte Peregr. 28 en Alex. Pseud. 38, sprake is (boven, bldz. 56).

In de litteraire brieven die ALCIPHRO ons nagelaten heeft, vinden we een ontboezeming van Menander, aan Glycera, die een uitnoodiging van Ptolemaeus om naar Aegypte te komen, heeft afgeslagen, daar hij niet van Glycera kan scheiden; ook is hij te zeer gehecht aan het Atheensche leven: ἐμοὶ γένοιτο τὸν Ἀττικὸν ἀεὶ στέφεσθαι κισσὸν καὶ τὸν ἐπ' ἐσχάρας ὑμνῆσαι κατ' ἔτος Διόνυσον, τὰς μυστηριώτιδας ἄγειν τελετάς, δραματουργεῖν τι καινὸν ταῖς ἐτησίαις θυμέλαις (IV, 18, 16. Schepers).

„Mocht het mij te beurt vallen, mij immer te bekransen met 't Attisch klimploof, en ieder jaar Dionysos te bezingen bij het altaar, de mysteriën-uitvoeringen te houden en een nieuw drama op de jaarlijksche voorstelling te geven.” Ongetwijfeld zijn hier de Eleusinische mysteriën bedoeld.

AELIUS ARISTIDES Or. 8 Dindorf = XLV Keil, (In Sarapim) 17. Sarapis schonk onze ziel wijsheid, waarin onze verwantschap met de goden blijkt, die het kennen (ἐννοίαν) der goden aan de menschen gaf, καὶ ἱερά καὶ τελετάς καὶ τιμὰς πάσας εὔρεν, en ons verder alle zegeningen der beschaving schonk. — In tegenstelling met ἱερά en andere eerbewijzen, den goden gebracht, zullen τελεταί hier wel de mysteriën aanduiden. Niet onmogelijk is, dat Aristides, die zoo sterk onder invloed der Attische redenaars stond, hier geïnspireerd is door Isocrates, Panegy. XXVIII, waar deze Demeter als schenkster der τελεταί prijst.

Mysteriën-viering, of wellicht inwijding, is τελετή Or. 24 Df. = III Keil (Or. sacr. II) 28. Na een relaas over de verschijning van een godheid verklaart hij: σχεδὸν γὰρ ὡσπερ ἐν τελετῇ περὶ πάντα ταῦτα διήγομεν, παρεστῶσης ἅμα τῷ φόβῳ τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος. Vrees gepaard met hoop op zegen is, zooals wij weten, een kenmerk van menige mysteriënplechtigheid.

Dezelfde beteekenis vindt men Or. 26 Df. = L Keil, (Or. sacr. IV) 6. In den droom hoort Aristides een stem. Het geheele voorval leek wel op een τελετή: οὕτω θείων τε καὶ παραδόξων τῶν δρωμένων ὄντων.

Or. 3 Df. = LXVI Keil, 40. Wanneer sprake is geweest van aller-



lei zeegoden, wordt opgemerkt, dat ook Palaemon een belangrijke godheid is, en 't is goed τῆς τελετῆς <τῆς> ἐπ' αὐτῷ καὶ τοῦ ὀργιασμοῦ μετασχεῖν. Van zijn mysteriën weten wij weinig<sup>1)</sup>.

Or. 55 Df. = LIII Keil (Paneg. Perg.) 5 wordt in een afgebroken zin gesproken over de τελεται καὶ μυστήρια voor de Cabiren; deze bezaten zulk een kracht, dat zij de stormen konden bedaren, zoo schijnt er gestaan te hebben. Hun cultus schijnt steeds iets exotisch behouden te hebben<sup>2)</sup>. Bij zulk een gebruik komt bovendien de beteekenis: handeling met magische uitwerking, goed uit.

Oxyrhynchus Pap. XIII, 1612, 17, Grenfell-Hunt, geeft een passage uit een rede tegen den keizercultus, of althans tegen eenige nieuw in te voeren gebruiken daarbij. De uitgevers der papyrus denken aan de rede van een sofist uit Aristides' tijd, of aan een fragment van een geschiedwerk als dat van Cassius Dio. De nieuwigheden zijn volgens den schrijver ingesteld door iemand uit het naburige Nicaea. Hij zegt dan o.a.: . . . . παρ' ἐκείνοις τελείσθω μόνους, ὥσπερ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὰ τῶν Ἐλευσινίων, εἰ <μῆ> βουλόμεθα αὐτὸν ἀσεβεῖν τὸν Καίσαρα, ὥσπερ ἂν καὶ τὴν Δημήτραν <ἀ>σέβ[ο] <ι>μεν {[ᾶ]ν} ἐνθάδε τελοῦντες αὐτῇ τὴν ἐκεῖσε τελετὴν<sup>3)</sup>. „ . . . . Laat (deze gebruiken) bij hen alleen uitgevoerd worden, zooals (alleen) bij de Atheners de feesten te Eleusis, indien wij althans niet tegenover den keizer zelf ons aan goddeloosheid willen schuldig maken, zooals wij ook goddeloos zouden handelen tegenover Demeter, als wij hier de heilige handeling voor haar zouden uitvoeren, die ginds thuis behoort.” Weliswaar wordt de keizercultus zelf niet τελετὴ genoemd, doch wel wordt van τελεῖν gesproken als van het uitvoeren daarvan, en wordt hij vergeleken bij de τελετὴ van Eleusis. Door Herodianus werd de keizer-apotheose τελετὴ genoemd. (Ab exc. d. Marci IV, 2, 1; beneden, bldz. 70).

<sup>1)</sup> Vgl. v. Wilamowitz, Der Glaube der Hell. I, bldz. 217, II, bldz. 507; boven, bldz. 52 (Plut. Thes. XXV).

<sup>2)</sup> Vgl. v. Willamowitz, Der Glaube der Hell. I, bldz. 85.

<sup>3)</sup> Men ziet dat de text, om een behoorlijken zin te verkrijgen, door de uitgevers op ingrijpende wijze is veranderd.

MAXIMUS VAN TYRUS, de niet zeer origineele Platonische filosoof, spreekt Diss. VIII, 1 over de vereering der riviergoden; deze heeft verschillende motieven in de onderscheiden landen; men eert b.v. bij de Aegyptenaren den Nijl om zijn nut, en bij de Atheners den Ilissus *κατὰ τελετὴν*: in verband met de heilige handeling. Te Athene is dit, wanneer er niets aan wordt toegevoegd, steeds de viering der Eleusinische mysteriën. Hier is het daarvan een onderdeel, nl. het bad der mysten in de rivier den Ilissos, bij de kleine mysteriën te Agrae, om zich ritueel te reinigen <sup>1)</sup>. Eigenlijk is dus ook deze plaats een voorbeeld van 't gebruik van *τελετή* in den zin van *καθαρός*.

Volgens Diss. XXX, 5 zijn voor religieuze aangelegenheden (*ἑορταῖς . . . καὶ μυστηρίοις καὶ πανηγύρεσι*) de boeren veel geschikter dan de soldaten. Over 't algemeen is het de meening van Maximus dat de boeren *ἑορτὰς καὶ τελετὰς θεῶν συστήσασθαι*: „Want zij voerden het eerst reidansen uit voor Dionysus bij den wijnpersbak, zij stelden het feest van den dorschvloer (*ἄλω ὄργια*) voor Demeter in, zij kenden aan Athene de schepping van den olijf toe, en waren de eersten, die van de veldvruchten aan de schenkers daarvan, de goden wijdden.” Het is moeilijk uit te maken, welke feesten voor M. *ἑορταί* zijn, en welke *τελεταί*, als hij tenminste verschil maakt. De landelijke Dionysusfeesten hebben een zeer bijzonder ritueel, evenzoo de Haloa <sup>2)</sup>. De vereering van Athene als geefster van de olijf is bekend <sup>3)</sup>, al weten we, meen ik, van een specialen cultus, die dat doet uitkomen, niets. Het brengen van eerstelingen van den oogst als offer aan Eleusis is lang gebruik geweest <sup>4)</sup>. Dit soort offer werd reeds bij Soph. Trach. 238 aangeduid met de woorden *τέλη ἔγκαρπα*. Zie boven, bldz. 10.

Diss. XXXIII, 1, handelend over de vraag of Homerus aanhanger was van een philosophische richting, zegt dat zijn geheele

<sup>1)</sup> Vgl. Deubner, Att. F. bldz. 70, die o. a. citeert Polyaeus, Strat. V, 17: *παρὰ τὸν Ἰλισσόν, ὃ τὸν καθαροὺν τελοῦσι τοῖς ἐλάττοσι μυστηρίοις.*

<sup>2)</sup> Vgl. Schol. Luciani Dial. Meretr. VII, 4: *Ἑορτὴ Ἀθήνησι μυστήρια περιέχουσα Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ Διονύσου . . . ἐν ταύτῃ καὶ τελετὴ τις εἰσάγεται γυναικῶν . . . κ. τ. ἔ.*

<sup>3)</sup> Vgl. Farnell, Cults of the Gr. St. I, bldz. 293.

<sup>4)</sup> Vgl. Rouse, Gr. Votive-offerings bldz. 57.

werk drager was van een *ἐπιστήμη*, welke sommigen *τελετὰς καὶ ὀργιασμούς* noemen. Vergelijk Heraclitus 64 (boven, bldz. 49). De beteekenis is hier: *verborgen leer*.

Diss. XXXVII, 5. Zingen is nuttig voor vele dingen: *δεινὴ δὲ καὶ ἐν ἑορταῖς εὐφραῖναι, καὶ ἐν Διονυσίοις κωμάσαι, καὶ ἐν τελεταῖς ἐπιθειάσαι*. Het gezang heeft dus in vele ritueele handelingen van bijzonderen aard een rol gespeeld, om de extase, den *ἐνθουσιασμός* te bevorderen. Misschien zijn de Orphische hymnen hiervan een bewijs<sup>1)</sup>.

Diss. XXXIX wordt met name van de *τελετὴ* te Eleusis gesproken.

ÆLIANUS bestrijdt Var. Hist. II 31 de atheïsten en deïsten met het argument dat men bij alle vreemde volken vereering der goden aantreft. Zij hebben een vast geloof hieromtrent: *θύουσί τε καθαρῶς καὶ ἀγνέουσιν ὁσίως καὶ τελετὰς τελοῦσι καὶ ὀργίων φυλάττουσι νόμον*. *Τελεταί* schijnen mij hier, evenals *ἔργια*, bepaalde, aan vaste regels gebonden riten te zijn.

V. H. XIII, 2 worden de *βακχεῖα*, de Dionysusfeesten te Mytilene *τελεταί* genoemd.

Fragm. 10, bldz. 192, 4 (Hercher) wordt van den *νόμος τῆς τελετῆς* gesproken in verband met Eleusis.

ANTONIUS LIBERALIS, Metam. X, gebruikt *τελ.* ook voor den Dionysus-cultus. Eveneens is dit het geval in het mythographisch handboek op naam van APOLLODORUS, Bibl. II, 2, 2, 2 en III, 5, 1, 2.

ARTEMIDORUS schreef een droomboek, dat als oorkonde van Grieksch volksgeloof misschien meer aandacht verdient dan het geniet.

I, 68 zegt hij dat alle peulvruchten van elke *τελετὴ* en ieder *ἱερόν* geweerd werden. Hoewel dit overdreven is, waren er toch verschillende tempels en plechtigheden waar dit het geval was<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Vgl. Dieterich, De hymnis Orphicis, Kleine Schriften 69. Men denke ook aan den bij de Orphici veel gebruikten term *ἐπωδή*.

Vgl. voor *ἐπάδειν* ook Plato, Leges 664.

<sup>2)</sup> Vgl. Wächter, Reinheitsvorschriften im Gr. Kult., R. G. V. V. IX, bldz. 102.

IV, 2. Tot de vele sociale instellingen der menschen behooren o. a. *μυστήρια καὶ τελεταὶ καὶ πανηγύρεις καὶ ἀγῶνες*. In elk dezer twee gevallen is niet zeker te zeggen, wat Artemidorus met *τελεταὶ* bedoelt.

MARCUS AURELIUS, Comment. IX, 30, vermaant, toch vooral te bedenken, dat alles betrekkelijk is: zie slechts de ontelbare volksmassa's en *τελετάς*. Mij dunkt, dat *τελετή* (evenals boven Luc. de morte Peregr. 11, bldz. 57) hier beteekent: godsdiens-  
stige strooming.

De arts GALENUS, De usu part. 448, 3 (Helmreich) bedient zich in overdrachtelijken zin van onzen term. Volgens hem moesten alle godsdienstige menschen worden ingewijd in het mysterie (*τελεῖσθαι χρὴ τελετήν*), dat bestaat in de kennis van 't gebruik der ledematen, en dat heelemaal niet lijkt op de Eleusinische en Samothracische geheime feesten (*ἔργια*). Want die zijn duister in het aanduiden van hun leer, doch de *ἔργια* der natuur zijn duidelijk in al wat leeft.

PAUSANIAS heeft naast zijn belangstelling voor de monumenten van Oud-Hellas ook groote aandacht voor de religieuze instellingen waarvan deze dikwijls de uitingen zijn. Meermalen vertelt hij ons, dat op een bepaalde plaats een *τελετή* is gevestigd, daarmee blijkbaar bedoelende, dat op gezette tijden een bepaalde, meestal gecompliceerde, religieuze plechtigheid plaats heeft; niet alleen de handeling op zichzelf, maar de instelling, de vaste gewoonte dezer speciale ritën, met priesters en allen die daarbij een rol spelen, heet *τελετή*. Dit is niets nieuws; reeds herhaaldelijk hebben we dit gebruik, speciaal van de Eleusinische mysteriën kunnen constateeren. Maar bij Pausanias is dit gebruik overwegend. Hoe ook de schrijver zelf dit onderscheid voelt, kan men duidelijk waarnemen II, 14, 1, waar gesproken wordt over een vierjaarlijksche *τελετή*, aan Demeter gewijd. Pausanias noemt enkele afwijkingen van de Eleusinische mysteriën, wat betreft de organisatie der priesters, *τὰ δὲ ἐς αὐτὴν τὴν τελετὴν ἐκείνων ἔστι μίμησις*: „maar wat de heilige handeling op zichzelf aangaat, die is van de Eleusinische een nabootsing.” Hoewel de grens tus-

schen deze twee beteekenis-nuancen vloeiend is, heb ik toch getracht, eerst de plaatsen op te sommen, waar aan de handeling op zichzelf gedacht schijnt te zijn, daarna die waar τελετή het godsdienstig feest als vaste instelling aanduidt; vervolgens nog eenige andere beteekenissen.

A. Τελετή = de ritueele handeling op zichzelf.

I, 2, 5 wordt het huis van Pulytion genoemd, waar volgens veler zeggen aanzienlijke Atheners (d.i. Alcibiades c. s.) de τελετή in Eleusis hebben nagebootst <sup>1)</sup>).

I, 37, 4. Pausanias komt te spreken over de onreinheid van de boon t. o. v. heilige feesten als te Eleusis. Hij breekt zijn betoog af, en zegt: ὅστις δὲ ἤδη τελετὴν Ἐλευσίῃν εἶδεν, ἢ τὰ καλούμενα Ὀρφικά ἐπελέξατο οἶδεν ὃ λέγω. „Hij die de plechtigheid te Eleusis eens zag, of de zoogenaamde Orphische geschriften las, weet wat ik bedoel.” Vgl. Artemid. I, 68 (boven, bldz. 62).

II, 14, 1, handelende over de mysteriën te Celeae, welke plaats ik zooeven reeds citeerde, geeft eerst τελετή in de beteekenis: het heilige feest, als vaste instelling; daarna schijnt de nadruk meer op de handeling zelf gevestigd te worden; dit wordt ook bevestigd door het onmiddellijk volgende: δρώμενα voor de heilige handeling te Eleusis. Ook wordt verteld dat de stichter, Dysaules, een broeder van Celeüs, uit Eleusis zou zijn verbannen door Ion. Maar, zoo wordt verder door Pausanias betoogd, de Demeterhymne, die opsomt τοὺς διδασθέντας ὑπὸ τῆς θεοῦ τὴν τελετὴν, kent geen Dysaules. Dan volgt een aanhaling uit de hymne:

δεῖξεν Τριπτολέμῳ τε Διοκλεῖ τε πληξίππῳ  
 Εὐμόλπου τε βίῃ Κελεῶ θ' ἡγήτορι λαῶν  
 δρημοσύνην ἱερῶν καὶ ἐπέφραδεν ὄργια πᾶσιν . . .

Δρημοσύνη is hier synoniem van τελετή evenals van 't veel gebruikte δρώμενα. Wij hebben in de uitdrukking δεῖξεν . . . δρημοσύνην ἱερῶν het prototype te zien van het later veel in dergelijk verband gebezigde: τελετὴν καταδείκνυσθαι e.d. Vergelijk beneden, bldz. 100.

II, 38, 3 handelt over het bad, dat Hera jaarlijks te Nauplia neemt, waardoor zij weer maagd wordt. Οὗτος μὲν δὴ σφίσις ἐκ

<sup>1)</sup> Ik lees τὴν ἐν Ἐλευσίῃ παραδρᾶσαι τελετὴν met Hitzig-Blümner voor παρὰ τ. ἐ. Ἐ. δρᾶσαι τελε.

τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. „Dit is de zin der geheime gebruiken, af te leiden uit een heilige handeling, die zij houden voor Hera.” Deze heilige handeling bestond daarin dat het beeld van Hera jaarlijks in de bron Canathus werd gebaad door de priesters. Vgl. Nilsson, Gr. F. bldz. 45.

B. Τελετή = Cultus, d.w.z. vaste instelling:

I, 38, 3. Na den oorlog tusschen Athene en Eleusis werd bepaald, dat Eleusis geheel aan Athene zou zijn onderworpen, maar de Eleusiniërs zullen ἰδίᾳ τελεῖν τὴν τελετὴν. Τὰ δὲ ἱερά τοῖν θεοῖν Εὐμόλπος καὶ αἱ θυγατέρες δρῶσιν αἱ Κελεοῦ. Vgl. (Dem.) In Neaeram 104 (R. 1380), boven, bldz. 24.

II, 3, 4 weigert Pausanias, hoewel hij er van op de hoogte is, het verhaal weer te geven, dat wordt verteld over Hermes en den ram ἐν τελετῇ Μητρὸς. Men twist erover welk feest dit geweest is <sup>1)</sup>.

II, 26, 8 gaat over de Epidauria als onderdeel der Eleus. mysteriën, die hier zonder eenige nadere aanduiding τελετή heeten.

II, 30, 2 noemt den eeredienst voor Hecate op Aegina een τελετή. Zie Nilsson, Gr. F. 398.

II, 36, 7; 37, 2 handelt over den Demeter-cultus van Lerna. Men zegt, dat Philammon deze τελετή stichtte. Τὰ μὲν οὖν λεγόμενα ἐπὶ τοῖς δραμένοις δῆλὰ ἐστὶν οὐκ ὄντα ἀρχαῖα. De eigenlijke plechtigheid bestaat dus uit δρώμενα = τελετή.

IV, 1, 5 e. v. behandelt de geschiedenis der τελετή voor de Μεγάλοι θεοί te Andania in Messenië. Een zekere Cauco bracht de ὄργια dezer goden uit Eleusis naar Messenië. Lycus bracht de τελετή vele jaren later tot grooter bloei. Thans noemt men volgens Pausanias nog naar hem een bosch, waar hij de mysten reinigde. Nog eenige malen wordt τελετή aldus gebruikt <sup>2)</sup>.

Ook IV, 3, 10 noemt Pausanias deze mysteriën τελετή. Vergelijk ook beneden Paus. IV, 26, 6; bldz. 67.

IV, 34, 11 spreekt van de τελετή voor Dryops te Asine in Messenië. Over zijn cultus staat niets vast <sup>3)</sup>.

VIII, 14, 6 bespreekt Pausanias een filiaal van Eleusis te Phe-neüs in Arcadië. De bewoners bezitten een Demeter-tempel, καὶ

<sup>1)</sup> Vgl. Blümner ad locum.

<sup>2)</sup> Ik wil liever τελετῆς δὲ καὶ ὄργιων παντοίων συνθέτης (Mss.) lezen dan, met Hitzig-Bl.: τελέτης.

<sup>3)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. 422.

ἀγρουσι τῇ θεῷ τελετήν, τὰ Ἐλευσῖνι δρώμενα καὶ παρὰ σφίσι τὰ αὐτὰ φάσκοντες καθεστηκέναι.

VIII, 15, 1 wordt het z.g. πέτρωμα besproken, waar men om het andere jaar de grootere τελετή vierde. Bij die gelegenheid wordt een geschrift getoond, op twee steenen gegrift, bevattende τὰ ἐς τὴν τελετήν, dus de nauwkeurige beschrijving der heilige handeling. Hierbij zette zich de priester een masker van Demeter Cidaria op, en sloeg met roeden de goden der onderwereld. (Voor ἐπιχθονίους MSS. leest men algemeen ὑποχθονίους).

De plechtigheid voor Demeter Thesmia heet hier ook τελετή. Nilsson (Gr. F. 316) vermoedt, dat dit de door Herodotus II 171 in Arcadië gesignaleerde Thesmophoriën zijn.

VIII, 23, 4. Op den berg Cnacalus in Arcadië viert men een jaarlijksche τελετή voor Artemis. „Wenn das Wort τελετή streng genommen wird, ist diese Feier eines der seltenen Beispiele von Artemismysterien” <sup>1)</sup>. Uit tal van voorbeelden is ons evenwel reeds gebleken, dat τελετή iedere gecompliceerde, symbolische handeling aanduidt, en volstrekt niet in de eerste plaats „mysteriën” beteekent.

VIII, 29, 1 en 31, 7 spreken van de τελετή voor de Μεγάλαι Θεαί in het Arcadische Megalopolis <sup>2)</sup>. De δρώμενα, zoo wordt er bij medegedeeld, zijn een nabootsing van die te Eleusis.

VIII, 37, 2 noemt een πινάκιον in de Despoena-tempel γεγραμμένα ἔχον τὰ ἐς τὴν τελετήν.

VIII, 37, 5 beschrijft den zeer bijzonderen gang van zaken bij den dienst voor Despoena in Lycosura. De Arcadiërs τελετήν τε δρῶσιν ἐνταῦθα καὶ τῇ Δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα πολλὰ καὶ ἄφθονα. Dan volgt een beschrijving der zeer speciale methode die gevolgd wordt bij het offeren: niet de keel, maar een poot van het offerdier wordt afgesneden. Dat verder nog andere voorschriften golden in den tempel van Despoena weten we uit een ter plaatse gevonden inscriptie <sup>3)</sup>. Wat nu de eigenlijke τελετή is geweest, weten wij niet; daarbij werd de ware naam van Despoena onthuld, volgens Pausanias. Wel geloof ik, dat de bijzondere offermethode, en verdere voorschriften een deel der τελετή in ruimeren zin zijn,

<sup>1)</sup> Nilsson, Gr. F. 231.

<sup>2)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. 342.

<sup>3)</sup> Ditt. <sup>3</sup> III, 999. Vgl. Nilsson, Gr. F. bldz. 345.

en op zichzelf ook met dezen term aangeduid kunnen worden.

IX, 25, 6. In een passage over den Cabirendienst bij Thebe treft ons eenige malen de term *δρώμενα*. Deze wil Pausanias ons niet onthullen. De cultus heet *τελετή*. Vgl. Ael. Arist. 55 Df. = LIII Keil, 5, boven, bldz. 60.

IX, 35, 3 is sprake van de *τελετή* die de Atheners vieren voor de *Χάριτες*. Deze is *ἐς τοὺς πολλοὺς ἀπόρρητος*.

X, 7, 2. In een uiteenzetting over de oudste geschiedenis van Delphi worden de eerste deelnemers aan de wedstrijden opgesomd. Men zegt, dat Orpheus niet heeft willen mededingen *σεμνολογία τῆ ἐπι τελεταῖς*. Musaeus volgde zijn voorbeeld. Welke geheime plechtigheden hier bedoeld worden, is niet te zeggen. Orpheus gold als deskundige in *τελεταί* <sup>1)</sup>.

X, 38, 3, over de *τελετή* der "Ανακτες Παῖδες te Amphissa, vgl. Nilsson, Gr. F. blz. 422.

X, 31, 11 vinden we de verzekering, dat de *τελετή* in Eleusis bij de oudere Grieken zooveel meer geëerd was dan de andere religieuze instellingen, als zij de goden stelden boven de heroën.

Hoe *τελετή* ook de beteekenis van „schriftelijke uiteenzetting der cultushandeling” kan hebben, werd boven, bldz. 18 besproken. Bij Pausanias vinden we dit gebruik: IV, 26, 6. Het gaat over de wederinstelling der mysteriën te Andania. Een zekere Epiteles, door een droom gewaarschuwd, vindt in den grond een *κασσίτερον*, een opgerolde dunne looden plaat; *ἐνταῦθα τῶν Μεγάλων θεῶν ἐγέγραπτο ἡ τελετή*. 27, 2. „Toen de *τελετή* weer teruggevonden was, *ταύτην κατεπίθεντο ἐς βίβλους*.”

Hiermee moet vergeleken worden: Ditt. Syll.<sup>3</sup> II, 736 = I. G. V, 1, 1390, de bekende oorkonde der mysteriën van Andania <sup>2)</sup>. De *ἱεροί* zijn hierbij bepaalde functionarissen, die onder eede moeten beloven, de zaken der mysteriën trouw te zullen behartigen, o.a. *ἐπιμέλειαν ἔξειν ὅπως γίνηται τὰ κατὰ τὰν τελετὰν θεοπρεπῶς*. (r. 3.) Uit het vervolg blijkt, dat een schriftelijke handleiding gevolgd werd door de *ἱεροί*, die zij na afloop van hun functie aan hun opvolgers moeten overgeven (r. 12: *τὰν δὲ κάμπτραν* <sup>3)</sup>)

<sup>1)</sup> Vgl. Diod. I, 23, 7; Maass, Orpheus, passim.

<sup>2)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. 339; thans ook v. Wilamowitz, Der Gl. der Hell. II, bl. 536 e. v.

<sup>3)</sup> Dit woord schijnt „doos” te beteekenen. Vgl. Dittenberger, ad locum.



καὶ τὰ βιβλία ἃ δέδωκε Μνασίστρατος παραδιδόντω οἱ ἱεροὶ τοῖς ἐπι-  
κατασταθέντοισι. Dit klopt met Pausanias' bovenstaande mededeeling over de vondst van Epiteles. M. i. werd het origineel zorgvuldig in een doos bewaard, en voor dagelijksch gebruik had men het afschrift in de βίβλοι. — Wellicht zijn de op bldz. 40 genoemde, Τελεταί getitelde werken, door Stesimbrotus e. a. geschreven naar 't model van zulke cultusvoorschriften als waarvan we hier hooren. Men kan ook vergelijken de bovengenoemde plaatsen VIII, 15, 1 en 37, 2; waar τὰ ἐς τὴν τελετὴν in een steen zijn gegrift <sup>1)</sup>.

Ten slotte nog een voorbeeld van τελετή in nog niet gevonden zin, nl. gepersonificeerd als godin: Paus. IX, 30, 3. Op den Helicon bevinden zich beelden van Muzen en dichters. Ὀρφεὶ δὲ τῷ Θρακί πεποίηται μὲν παρεστῶσα αὐτῷ Τελετή. Dat van cultushandelingen goden worden gevormd komt bij de Grieken meer voor, b.v. Παιάν, Ἰακχος. <sup>2)</sup>

Even later wordt van Orpheus gesproken als den vinder der τελεταὶ θεῶν, der reinigingen van goddelooze daden, genezingen en afweringen tegen den toorn der goden. Mogelijk dat we τελετή hier dus weer in meer magische beteekenis hebben.

FLAVIUS PHILOSTRATUS, de schrijver van het leven van Apollonius van Tyana, verhaalt Vita Apoll. III, 22 dat een Perzisch koning Apollonius vertelt hoe Aegyptenaren, die aan zijn hof komen, de Grieken steeds kleineeren, terwijl ze verzekeeren, dat zij zelf heilige mannen zijn καὶ νομοθέτας θυσιῶν τε καὶ τελετῶν, ὅπως νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες. Dit stemt overeen met de bewering van Herodotus en Diodorus, dat de Grieksche mysteriën uit Aegypte afkomstig zouden zijn.

Ibid. IV, 18 zegt Apollonius dat hij meer weet περὶ τῆς τελετῆς dan de hierophant te Eleusis. Wellicht mogen we hier in τελετή

<sup>1)</sup> Ook bij een Latijnsch auteur wordt gesproken van boeken, die, in geheimschrift geschreven, datgene bevatten „quae forent ad usum teletae necessario praeparanda”. Apul. Metam. XI, 22. Het gaat hier om de wijding van Lucius tot Isispriester.

<sup>2)</sup> Vgl. K. Latte, Philologus LXXXV, 1930, 2, bldz. 225. — Een voorstelling van Τελετή als godin hebben we misschien in een relief uit Thyrea, uit Rom. tijd (Reinach, Répert. de rel. gr. et r. II, 361, Le Bas, Mon. fig. 98<sup>bis</sup>), waarop Professor Vollgraff mij wijst. Doch wellicht is Τελετή hier: cultushandeling. Vgl. Roscher, Lex. III, 2124.

iets meer lezen dan de heilige handeling, en is het de beteekenis daarvan, die door den wijzen Apollonius doorgrond wordt.

Ibid. VI, 20. In een gesprek van Apollonius met Thespesion, den leider der *γυμνοὶ σοφοί*, keurt deze het af, dat oude, heilige gebruiken, waarvan het ontstaan zich aan onze nasporing onttrekt, aan een nuchtere analyse worden onderworpen. Dan zouden we even goed de *τελετή* te Eleusis onderhanden kunnen nemen (*ἐπιλαβοίμεθα*), waarom deze zoo is en niet anders; *καὶ ὢν Σαμόθρακες τελοῦσιν . . . καὶ Διονυσίων καὶ φαλλοῦ καὶ τοῦ ἐν Κυλλήνη εἵδους*, en zoo zouden we alles aantasten. Duidelijk blijkt hoe thans, ± 200 n. Chr. toch in het woord *τελετή* nog het verbum *τελεῖν*, 'n plechtige handeling verrichten, gehoord wordt. Ook illustreert deze plaats duidelijk den eerbied van den Griek voor godsdienstige gebruiken van oeroude herkomst; deze worden zorgvuldig intact gelaten, en dragen niet zelden den naam *τελετή* <sup>1)</sup>. Vooral ook phallische riten heeten zoo, daar zij een sterk symbolisch karakter hebben <sup>2)</sup>. Te Cyllene schijnt een phallus als cultusbeeld te hebben gestaan (vgl. Paus. VI, 26, 5).

Ik laat hier enkele inscripties volgen uit de 2e eeuw na Christus, die onzen term bevatten.

Kaibel, Epigr. gr. ex l. coll. 871, van het eiland Tenos, gewaagt van een royaal gebaar van een zekere Isia, die uit eigen middelen de geldsom beschikbaar stelde, noodig om een gebouw te voltooiën, dat gebouwd moest worden tusschen een tempel van Bacchus en van Demeter. Daarom hebben de *μύσται ἐν τελεταῖσιν Ἀγγνωριδῶν* voor haar een standbeeld opgericht. Welke *τελεταί* hier worden bedoeld, weet ik niet.

Kaibel 950, uit den tijd van Hadrianus, bevat de volgende woorden, betreffende een priesteres van Demeter: *ἡ τελετὰς ἀνέφαινε θεοῖν παρ' ἀνάκτορα Δηοῦς*. De uitdrukking *τελετὰς ἀναφαίνειν* behoort tot de vaste terminologie van de mysteriën. Zie bladz. 100.

Dittenb. Syll.<sup>3</sup> II 873 (I. G. II<sup>2</sup> 1110) is een te Eleusis gepubliceerde brief van keizer Commodus aan de Eumolpiden. Deze deelt hun mede, dat hij zijn benoeming tot archont der Eumolpiden aanneemt, om, indien mogelijk, *τὰ ἀπόρρητα τῆς κατὰ τὰ*

<sup>1)</sup> B.v. Aristoph. Pax 419 (de Dipolia o. a.). Zie boven bldz. 15.

<sup>2)</sup> Vgl. Diod. IV, 6, 4; Plotinus, Enn. III, 6, 19.

μυστήρια τελετῆς: de geheime gebruiken der handeling in de mysteriën, nog luisterrijker en plechtiger te maken door zijn naam.

HERODIANUS, de geschiedschrijver, spreekt in zijn *Ab excessu divi Marci IV, 2, 1* over de vergoddelijking van den keizer, en drukt zich aldus uit: τὴν τε τοιαύτην τελετὴν <sup>1)</sup> ἀποθέωσιν καλοῦσιν (sc. οἱ Ῥωμαῖοι). Hij beschrijft daarna de plechtigheid, die wel een zeer bijzonder karakter droeg <sup>2)</sup>. Misschien kan men, voor het gebruik van den term τελετὴ om een plechtigheid ter eere van een afgestorvene aan te duiden, vergelijken Dio Chrysost. XXXI, 80, waar over de τελεταί der heroën gesproken wordt, die aan sommige Rhodiërs te beurt is gevallen (boven, bldz. 50).

DIOGENES LAERTIUS verhaalt I, 102 hoe Anacharsis, de vooruitstrevende Scythische prins, na z'n terugkeer uit Griekenland gedood is. Sommigen zeggen, dat hij gedood is τελετάς Ἑλληνικὰς ἐπιτελοῦντα. Dit heeft betrekking op de mededeeling van Herodotus IV, 76, die vertelt, dat Anacharsis te Cyzicus een feest voor de Μήτηρ θεῶν had gezien, door Herodotus genoemd ὄρτῃ en παννυχίς. 't Is een grillig feest, met oorverdoovende muziek van cymbalen, waarbij Anacharsis, als hij het in z'n vaderland nabootst, zich ἀγάλματα (amuletten) omhangt <sup>3)</sup>.

VIII, 2 heeft τελετὴ misschien de beteekenis van: inwijdingsceremoniën: van Pythagoras heet het: πάσας ἐμυήθη τὰς θ' Ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς τελετάς.

VIII, 33 wordt van Pythagoras gezegd, dat hij ἀγνεία te bereiken achtte διὰ καθαρῶν καὶ λουτρῶν καὶ περιρραντηρίων καὶ διὰ τοῦ καθαρῆσαι ἀπὸ τε κήδους καὶ λέχους e. d., welke gebruiken ook aanbevelen οἱ τὰς τελετάς ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπιτελοῦντες. Hieruit blijkt m. i. dat de τελεταί hier niets anders, of althans van denzelfden aard zijn, als de daarnaast opgesomde handelingen. Over dergelijke reinigingsplechtigheden zie men Wächter, Reinheitsvorschr., bldz. 7, waar blijkt dat deze gebruiken in werkelijkheid

1) Slechts één handschrift leest τελετὴν, de anderen τιμὴν, wat Mendelsohn in zijn tekst heeft opgenomen. Ik geloof dat τελετὴν de juiste lezing is.

2) Vgl. hierover E. Bickermann, Die röm. Kaiserapotheose, Archiv für Religionsw. XXVII (1929), bldz. 4.

3) Vgl. Stein, ad locum.

niet uitsluitend tot het ritueel van Orphische en dergelijke plechtigheden behoorde.

Ps. OPIANUS, *Cynegetica* schijnt een geschrift te zijn, uit het begin der derde eeuw na Chr. 1). Daarin, IV, 249, wordt verhaald, hoe de voedsters van den kleinen Dionysus hem in een houten kistje hadden gelegd, zich met hertehuiden en wijnranken hadden bekleed en τὸ μυστικὸν ὤρχήσαντο, daarbij tympana en cymbala bespelende, om 't geschrei van Dionysus voor Hera te verbergen.

... πρῶτα δ' ἔφαινον

ὄργια κευθομένη περὶ λάρνακι· σὺν δ' ἄρα τῆσιν

Ἄλνιαι λάθρη τελετῶν ἄπτοντο γυναῖκες.

Men ziet dat in deze aetiologische sage de handelingen der Bacchanten τελεταί zoowel als ὄργια worden genoemd.

Dat PLOTINUS' gebruik van den term τελετή sterk herinnert aan wat we bij Plato hieromtrent opmerkten, is natuurlijk. Zoo zegt hij *Enn.* I, 6, 5 dat iedere deugd een κάθαρσις is. Διὸ καὶ αἱ τελεταὶ ὀρθῶς αἰνιττονται τὸν μὴ κεκαθαρμένον εἰς Ἄιδου κείσεσθαι ἐν βορβόρῳ. Vgl. Plato, *Phaedo* 69 C, boven, bldz. 28.

*Enn.* III, 6, 19 vinden we weer 2) de gedachte dat de stichters van oude godsdienstige gebruiken eigenlijk wijsgeeren waren, die b.v. μυστικῶς καὶ ἐν τελεταῖς αἰνιττόμενοι Ἑρμῆν ποιοῦσι τὸν ἀρχαῖον τὸ τῆς γενέσεως ὄργανον. Op den berg Cyllene in Arcadië werd Hermes als phallus vereerd 3). Het is dus mogelijk dat Plotinus hier bij τελεταί aan dien cultus denkt. Vgl. ook Philostr. *Vita Apoll. Tyan.* VI, 20 (boven, bldz. 69).

Zijn leerling PORPHYRIUS spreekt *De abstinentia* II, 49 over het feit dat een priester van een bepaalden god natuurlijk op de hoogte is τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀγαλμάτων αὐτοῦ τῶν τε ὄργιασμῶν καὶ τελετῶν καθάρσεων τε καὶ τῶν ὁμοίων. Hier zijn τελεταί speciale riten.

Bij Stobaeus, *Floril.* I, 447 (Wachsm.) wordt naar aanleiding van

1) Vgl. Croiset, *Litt. Gr.* V, 622.

2) Vgl. Heraclitus, *Quaest. Hom.* 6, boven, bldz. 49.

3) Vgl. Pausanias VI, 26, 5; ook Wilamowitz, *Gl. der Hell.* I, 160.

de leer der zielsverhuizing, betoogd, dat men volgens Porphyrius bij zijn dood zijn ziel rein moet houden van alle kwade begeerte, afgunst en dergelijke, ὡσπερ ἐν τελετῇ καθαρεύοντα. Hier is de ritueele reinheid reeds opgevat als symbool van moreele reinheid; ἀγνεύειν δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια <sup>1)</sup>. Zoo zien we ook als voorwaarde voor het betreden van tempels langzamerhand de ritueele reinheidsvoorschriften een moreele uitlegging krijgen <sup>2)</sup>.

Augustinus, Civ. Dei X, 9, wordt betoogd dat er volgens Porphyrius bepaalde „theurgicae consecrationes” bestaan, diie men „teletae” noemt, door middel waarvan de geest geschikt wordt gemaakt tot het zien van geesten, engelen en goden. — Aldus gebruikt, neigt de beteekenis van τελετή naar: magische handeling.

In den Griekschen roman ontmoeten we herhaaldelijk een overdrachtelijk gebruik van de terminologie der mysteriën, voor de geheimen der liefde, waarmee reeds Aristophanes was voorgegaan. Zie b.v. Lysistr. 832. Gedurende den twist tusschen de vrouwen en de grijsaards ziet Lysistrate Cinesias naderen, en roept:

Ἄνδρ' ἄνδρ' ὄρω προσιώντα, παραπεπληγμένον,  
τοῖς τῆς Ἀφροδίτης ὀργίους εἰλημμένον.

en 898, waar Cinesias tot zijn vrouw zegt:

τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἱέρ' ἀνοργιάστά σοι | χρόνον τοσοῦτον ἐστίν.  
Wij kunnen veilig aannemen, dat zulk een beeldspraak onder het volk zeer gewoon is geweest.

Bij ACHILLES TATIUS <sup>3)</sup> lezen we De Leuc. et Cit. I, 7 dat iemand genoemd wordt ἔρωτι τετελεσμένος. en IV 1 vinden we in hetzelfde verband τὰ τῆς Ἀφροδίτης ὄργια, μυστήρια. — We vinden τελετή in denzelfden zin: I, 9, waar de verliefde Clitophon zich om raad tot een ouderen vriend wendt: σὺ γὰρ ἀρχαιότερος μύστης ἐμοῦ καὶ συνηθέστερος τῇ τελετῇ τοῦ θεοῦ. Zonder beeldspraak: gij weet beter hoe alles in z'n werk gaat bij zulke gelegenheden.

<sup>1)</sup> Als opschrift van den tempel te Epidaurus geciteerd: Porph. De abstin. II, 19.

<sup>2)</sup> Vgl. Wächter, Reinheitsvorschriften 8.

<sup>3)</sup> Over den tijd wanneer hij leefde vgl. W. Lehmann, De A. T. aetate, Breslau 1910.

Bij HELIODORUS, Aethiopica II, 26 heet Delphi een stad, gewijd aan *ἱερὰ καὶ τελεταί*. Wellicht is hier bij *τελεταί* gedacht aan de bekende methode waarop de Pythische orakels werden verkregen.

IX, 10, zijn in een Aegyptisch dorp, waar ἡ ἑορτὴ Νειλώων op handen is, alle bewoners druk bezig *πρὸς θυσίαις τε καὶ τελεταῖς*. Het is bekend hoe talrijk feesten ter eere van den Nijl in Aegypte zijn. Vgl. Breasted, Development of Religion and Thought in ancient Egypt, bldz. 8. Wij zagen al meer, dat Aegyptische religieuze feesten, met hun rijk en nauwkeurig in acht genomen ritueel, door de Grieken daarom gaarne *τελετή* worden genoemd. (Herod. II, 171; Diod, I, 22, 6, e. a.).

VIII, 11 geeft ons 'n voorbeeld van *τελετή* in magischen zin: toovermacht. Chariclea, de heldin van 't verhaal, die eens op wonderbaarlijke wijze aan den vuurdood is ontsnapt, spreekt tot haar geliefde, Theagenes, over haar *γνωρίσματα*, de bij de te-vondeling-legging medegegeven voorwerpen. Daaronder bevindt zich ook een in een ring gevatte steen, genaamd *παντάρβη*, waarin enkele heilige teekens zijn gegrift, *καὶ τελετῆς ὡς ἔοικε θειοτέρας ἀνάμεστος, παρ' ἧς εἰκάζω δύναιμι τινὰ ἤκειν τῷ λίθῳ πυρὸς φυγαδευτικὴν*. Wanneer we vertalen: „vol van bovenaardsche tooverkracht”, geven we, meen ik, den zin ongeveer weer.

Dit nieuwe gebruik van onzen term is als volgt te verklaren: *τελετή* in de sphaer der mysteriën en vooral der Orphiek is, zooals we zagen een speciale, aan strenge wetten gebonden rituele handeling; hij aan wien deze voltrokken wordt, ondergaat een diepgaande verandering. Maar ook voorwerpen, vooral ringen, konden aan bepaalde en wel magische handelingen worden onderworpen, om ze een zekere toovermacht te verleen. Ze heeten dan ook *τετελεσμένοι δακτύλιοι* <sup>1)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Vgl. Aristoph. Plutus 883. Zie ook van Buytenen, Fragmenten uit Aristoteles' Politeiai, diss. Utrecht 1932, bldz. 82, waar men meer voorbeelden van tooverringen vindt. Van tooverkrachtige steenen getuigt het Orphische gedicht *Λιθικά*.

Vgl. voor den term *τετελεσμένος*, aan 'n magische handeling onderworpen, en daardoor tooverkrachtig gemaakt, ook: Suidas s. v. *Παλλάδιον τοῦτο ἦν ζῶδιον μικρὸν ξύλινον, ὃ ἔλεγον εἶναι τετελεσμένον*. 't Was een geschenk van den *τελεστής* Asios.

Hoezeer, vooral in later tijd, dit gebruik toeneemt, blijkt uit de Grieksche tooverpapyri uit Aegypte; meermalen wordt daar ook de term τελετή gebruikt. Dat juist Aegypte ons tal van magische teksten heeft bewaard, is natuurlijk niet toevallig. In dit land was de magie bijzonder sterk ontwikkeld, ook in den officieelen cultus. Dat door het volk, ook in later tijd, veel geloof wordt gehecht aan magische praktijken, kan ons dus niet verwonderen.

De nu volgende plaatsen zijn alle aan de z.g. tooverpapyri ontleend. Ik heb den text aangenomen van Preisendanz' verzameling <sup>1)</sup>.

Pap. Leid. v. (J. 384) = Preisendanz XII wordt door Dieterich gedateerd op  $\pm$  200 n. Chr. <sup>2)</sup>. In het begin, r. 15, wordt een middel om liefde te verwekken, beschreven, πάρεδρος "Ερωσ genaamd: "Ερωτος τελετή, καὶ ἀφιέρωσις καὶ κατασκευή· ποιεῖ δὲ πράξεις ταύτας καὶ ὄνειροπομπεῖαν· ἀγρυπνίαν ποιεῖ καὶ διαλλάσσει κακοδαίμονος, ἐὰν ὀρθῶς αὐτῷ χρήσῃ καὶ ἀγνῶς, ἔστιν γὰρ ἔχων πᾶσαν πρᾶξιν. Dan volgen voorschriften om een Eros, een pop, van was en andere stoffen, te vervaardigen, waarna het heet: καὶ ψυχὴν τέλεσον ταῦτόν ὡς "Ερωτα. — Ik zie in de woorden τελετή en τελεῖν niets anders dan: vervaardiging, vervaardigen, maar onder inachtneming van zeer bepaalde, minutieus door de papyrus aangegeven voorschriften.

R. 36 wordt, na de beschrijving van een zeer gecompliceerd offer aan Eros, dat des nachts plaats moet hebben, voorgeschreven: τῇ δὲ γ' ἡμέρᾳ ἕτερον νοσσάκιον βωμῶ . . . εἰσθές. ποιῶν τὴν τελετὴν κατάφαγε τὸν νεοσσὸν μόνος, ἄλλος δὲ μηδεὶς συνέστω. ταῦτ' οὖν ποιήσας ἀγνῶς καὶ καθαρῶς ἀπάντων ἐπιτεύξῃ. Dan volgt een bij het offer te spreken aanroeping. — Ook hier de kenmerken van een magische handeling: de juiste uitvoering verzekert succes.

R. 202 (col. 6, 26) vinden we een recept voor een δακτυλίδιον πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν καὶ ἐπιτυχίαν. Men moet een jaspis-steen aan allerlei wonderlijke bewerkingen onderwerpen, καὶ τελέσσας τὸν λίθον ἐν χρυσῷ δακτυλίῳ φορεῖ. Dan zal hij, indien gij rein zijt, u alles wat gij wilt, verschaffen. Τελέσεις δὲ τὸ δακτυλίδιον ἅμα τῇ

<sup>1)</sup> K. Preisendanz. Papyri graecae magicae, I en II, Teubner 1928-1931.

<sup>2)</sup> A. Dieterich, Jahrb. für Kl. Phil., Suppl. Bd. XVI, 779, 780 (= Kleine Schriften, 34, 35).

ψήφω τῆ κατὰ πάντων τελετῆ. Gij zult den ring, tegelijk met den steen „bewerken met de voor alles geschikt makende magische bewerking” <sup>1)</sup>).

R. 211 (col. 6, 35). Τελετῆ δὲ ἡ κατασκευὴ ἢ ὑπογεγραμμένη. „De magische handeling bestaat in de hieronder beschreven toebereidselen.” Na nauwkeurige opgave der zeer bijzondere maatregelen voor een offer volgt de text van een gebed: r. 217 Ἐπικαλοῦμαι καὶ εὐχομαι τὴν τελετὴν, ᾧ θεοὶ ἐν μέσῳ μέρει κυκλοῦμενοι, γ’ ἥλιοι — vervolgens tooverwoorden. — Hier hebben we dus τελετὴ in de beteekenis van: magisch gebed.

R. 263 (col. 8, 15). In zulk een gebed worden o. a. de volgende woorden voorgeschreven: μηδεὶς δαίμων ἢ πνευμάτων ἐναντιωθήσεται μοι, ὅτι σοῦ ἐπὶ τῆ τελετῆ τὸ μέγα ὄνομα ἐπεκαλεσάμην. De magische beteekenis van den naam, vooral bij de Aegyptenaren, is bekend <sup>2)</sup>. Bij een magisch gebed of zulk een offer speelde deze een groote rol. — Daarna volgen, tusschen tooverwoorden, Hebreuwsche en Aegyptische godennamen.

R. 311 e. v. (col. 9, 31 e. v.) wordt de magische handeling, die ons de hulp van een god verzekert, weer een paar maal τελετὴ genoemd. Aan het slot lezen we: Ὅσάκις ἂν βόλει ἐπιτάσσειν τῷ θεῷ, τὸν μέγιστον Οὐφωρα εἰπὼν ἐπίτασσε καὶ τέλει ἔχεις τὴν τελετὴν τοῦ μεγίστου καὶ θεοῦ ἐνεργήματος. Het laatste moet m. i. beteekenen: „gij bezit de magische kracht om het allergrootste te bewerken nl. de daadwerkelijke hulp van een god” <sup>3)</sup>.

Papyrus Leid. w. (J 395) = Preisendanz XIII is waarschijnlijk uit denzelfden tijd als de vorige.

R. 26. In de beschrijving van een magisch offer komt het voorschrift voor, dat men eenentwintig dagen voor de τελετὴ reeds de zeven bloemen der sterren moet praepareeren op een nauwkeurig aangegeven wijze.

R. 890 (pag. 20, 15): Ἀστὴ ἢ τηλητὴ (sic) τοῦ χρυσοῦ πετάλου ἐκλειχομένου τε καὶ ἐπιλεγόμενου; daarna tooverwoorden, die zes

<sup>1)</sup> Over tooverringen zie bldz. 73, noot 1; ook Preisend. V, 214 e. v.

<sup>2)</sup> Vgl. Maspéro, Etudes de mythologie et d'archéologie égyptiennes, II, 61, 179.

<sup>3)</sup> Vgl. Preisendanz III (= Pap. Louvre 2391 Mimaut), 439 πράξεως ταύτης μείζων οὐκ ἔστιν. Opgemerkt dient te worden, dat in deze papyri πράξις dikwijls hetzelfde beteekent als τελετὴ.



maal moeten worden herhaald ἐν τηλητηῇ (sic). Dat is: „Hier volgt de magische bereiding van het gouden plaatje, dat afgelikt en (aldus) belezen wordt.”

Pap. Paris. (Bibl. Nat., Suppl. gr. 574) = Preisendanz IV, is de bekende groote Parijsche tooverpapyrus; r. 1559 lezen we de woorden: Ἔστιν δὲ ἡ κατὰ πάντων τελετή ἥδε. Daarop volgt een gebed aan Helios, waarin o. a.: „ik roep aan uw heiligen en grooten en geheimen naam, dien gij met vreugde hoort.” Hier dus weer dezelfde magische aanwending van den naam als Preisend. XII, 263, ook in een τελετή, een magisch gebed. Ik wil nog wijzen op r. 1664 en 1715 van deze papyrus, waar het werkwoord τελεῖν voorkomt in de beteekenis: een magische handeling of magisch gebed uitvoeren.

R. 2205. Na beschrijving van de magische behandeling van een ijzeren plaatje met drie Homerus-regels, dat men in de wonde van een ter dood veroordeelde moet houden, waarbij een gebed wordt opgezegd tot den doode, heet het: ἡ μὲν τελετή αὕτη, αἱ δὲ πράξεις αἴδε. — dan volgen eenige toepassingen, b.v. voor een openbaring, en om renwagens ten val te brengen. De magische behandeling, waardoor het plaatje toovermacht krijgt, heet dus τελετή, de toepassingen worden hier πράξεις genoemd.

Pap. Brit. Mus. XLVI, ed. Kenyon = Preisend. V, r. 69—172 bevatten de aanroeping van den oppergod, met opsomming van al zijn namen, aan wien gevraagd wordt, een persoon te bevrijden van een bepaalden geest, en om alle geesten aan hem onderworpen te maken (Kenyon). In r. 159 leest men: τελετή τῆς προκειμένης ποιήσεως. γράψας τὰ ὀνόματα (Preisend. τὸ ὄνομα) εἰς καινὸν χάρτιον καὶ διατείνας ἀπὸ κροτάφου εἰς κρόταφον σεαυτοῦ ἐντύγχανε πρὸς βορέαν enz.; d.w.z.: „Magische uitvoering van het hier bedoelde kunststuk . . .” enz. Weer volgt dan een toepassing der naam-magie.

R. 219 heeft men nog eens τελετή in de beteekenis: magische handeling.

Men ziet dat in dergelijke teksten het woord τελετή regelmatig gebruikt wordt, om een handeling aan te duiden die, mits nauwlettend uitgevoerd volgens de gegeven voorschriften, noodzakelijkerwijze een bepaald, bovennatuurlijk effect heeft. Preisendanz' vertaling „Weihe” is m.i. onjuist.

Hier mogen eenige inscripties uit de 3e eeuw na Christus een plaats vinden, waaruit ook kan blijken in welke richting zich de beteekenis van het woord *τελετή* beweegt, dat daarnaast evenwel ook in vroeger veelvuldig voorkomend verband blijft gebruikt worden.

Kaibel <sup>1)</sup> 972 is een opschrift op een Atheenschen herme, door het volk opgericht ter eere van zekeren Leucius, die, uit het geslacht der Cecropiden, een hooge functie had bekleed. Van zijn moeder heet het: *ἀρρήτου τελετῆς ὄργια δ[ερκομένη]* <sup>2)</sup>. Indien de aanvulling juist is beteekent dit wellicht: die de heilige handelingen van de mysteriën steeds aanschouwde, en duidt dan aan dat de moeder priesteres was der (Eleusinische) mysteriën. Vgl. Kaibel 950 (bldz. 69), waar ditzelfde gezegd wordt van de moeder van Aelius Apollonius. — In I. G. III 713, een eere-inscriptie uit Eleusis, wordt van een priester der mysteriën gezegd: *τελετὰς ἀνέφηγε καὶ ὄργια πάννυχα μύσταις*, waarbij *τελεται* en *ὄργια πάννυχα* als vrijwel gelijkwaardige synoniemen gebruikt schijnen.

Om de Oostersche en sterk magische handeling van het taurobolium <sup>3)</sup> aan te duiden, dient *τελετή* in de drie volgende inscripties, alle van laten tijd.

Kaibel 822; een epigram op een altaar te Athene, met afbeelding van Rhea en Persephone uit de 2e of 3e eeuw. Vermeld wordt, dat het werd opgericht als dank voor de *τελετή ταυρόβολος*. Archelaüs wijdde het aan Rhea, *τελετῆς συνθήματα κρυπτά χαράξας | ταυροβόλου πρῶτον δεῦρο τελειομένης*. Met deze herinneringsteekens zijn de op het altaar gebeeldhouwde runderschedels bedoeld, zooals Kaibel terecht opmerkt.

Kaibel 823, een epigram uit Rome, uit de 4e eeuw, vermeldt eveneens de wijding van een altaar; twee Rheapriesters,

*ὄργια συνρέξαντε θεᾶ παμμήτορι Ῥεῖη  
κριοβόλου τελετῆς καὶ ταυροβόλοιο φερίστης  
ἤμασι μυστοπόλοις βωμὸν ὑπερτίθεσαν.*

d. i. „die samen voor godin Rhea de heilige gebruiken, bestaande

<sup>1)</sup> Epigrammata graeca ex lapidibus collecta.

<sup>2)</sup> Aanvulling van Neubauer.

<sup>3)</sup> Vgl. Cumont, Les religions orientales d. l. paganisme Romain<sup>3</sup>, bldz. 108. Hij die het taurobolium ondergaat is daardoor „in aeternum renatus” (C. I. L. VI, 510).

in de uitvoering van het criobolium en taurobolium verrichtten, die zoo voortreffelijk (zegenrijk) is, hebben in de dagen dat zij mysten waren(?) een altaar opgericht.”

Ditt. Syll.<sup>3</sup> 907 = I. G. III, 173 van het jaar 387 n. Chr., vermeldt dat Musonius een altaar oprichtte als σύνθημα τῆς τελετῆς. Tevoren is gezegd dat ἐτελέσθη ταυροβόλιον ἐν Ἀθήναις.

In de Orphische litteratuur komt, zooals te verwachten was, de term τελετή dikwijls voor.

Kern, Orphic. fragm. 49<sup>1)</sup> is een papyrus te Berlijn, van de 1e eeuw voor Chr., waarin van Musaeus wordt gezegd, dat hij de hymnen van Orpheus te boek stelde, en zich zeer veel zorg gaf περί τελετᾶς καὶ μυστήρια καὶ <καθαρμοὺς καὶ> μαντεῖα.

Andere, ook als Orphische fragmenten door Kern opgenomen plaatsen, waar τελετή voorkomt, heb ik elders besproken. Vgl. ook boven, bldz. 17, 29.

De Orphische hymnen<sup>2)</sup> gebruiken den term dikwijls om de geheime plechtigheid aan te duiden door de Orphici gehouden. De godheid wordt meermalen gesmeekt, deze τελετή te komen bijwonen. B.v. I, 9 (Abel) waar Hecate gesmeekt wordt λισσομένοις . . . . τελεταῖς ὁσίησι παρεῖναι. Vgl. VI, 10; VII, 12; XXVII, 11; XLIII, 10; XLIX, 2, 7; LIII, 9; LXXIX, 12. Ook wordt wel gezegd, dat de godheid de τελεταί 't eerst toonde, openbaarde (XXIV, 10; LXXIX, 8) of deze wordt aldus aangeroepen: ὄργια νυκτιφατῆ τελεταῖς ἀγίαις ἀναφαίνων. (LIV, 10). Zie ook LXXV, 3 en LXXXIV, 3.

Lithica 736 geeft τελετή in een uitgesproken magische be teekenis. Bij het mengen van een bepaald φάρμακον moet men τὸ ἄρρητον οὖνομα der goden aanroepen: τέρπονται γὰρ ἐπεὶ κε τις ἐν τελετῆσι / μυστικὸν ἀείδησιν ἐπώνυμον οὐρανόων. Evenals zoo vaak in de tooverpapyri is het hier dus de magische bereiding van een toovermiddel. Daar zagen we ook hoe de naam-magie veelvuldig wordt toegepast.

<sup>1)</sup> Fragm. 31 Kern laat ik onbesproken. Dit is een papyrusfragment uit Gurob, waarvan de text niet is kunnen hersteld worden. De inhoud is Orphisch.

<sup>2)</sup> Deze zijn waarschijnlijk uit de 3e of 4e eeuw. Zie van Liempt, De vocabulario hymnorum Orphicorum, diss. Utrecht 1930, slot; v. Wilamowitz, Gl. der Hell. II, bldz. 514.

Ook Orph. Argonautica 903 heeft τελετή de betekenis „magische handeling”. Artemis Hecate nl. bewaakt het gulden vlies; de dichter noemt haar δεινὴν ἀνθρώποισιν ἰδεῖν, δεινὴν τ' ἑσακοῦσαι / εἰ μὴ τις τελετὰς πελάσει καὶ θύσθλα καθαρμῶν. De laatst-geciteerde twee Orphische geschriften zijn beide uit de 3e of 4e eeuw.

#### SAMENVATTING.

Het blijkt dat de in hoofdstuk I gevonden algemeeneren betekenis: religieuze handeling van iederen aard, in de periode na Alexander bijna niet meer waargenomen kan worden. Steeds is τελετή een plechtigheid van bijzonderen aard, soms met symbolische betekenis, soms geheimgehouden; in vele gevallen is de magische betekenis van het woord evident, vooral in de tooverpapyri.

Religieuze plechtigheid in algemeenen zin is het wellicht nog in de uitdrukking τελετή μυστηρίων, en Musonius Rufus XX, einde.

Ritueele handeling van bijzonderen aard is het zeer dikwijls. B.v.

merkwaardige Keltische gebruiken: Strabo IV, 4, 6;

de wijding tot Perzisch koning: Plut. Artax. III (1012 C).

de Romeinsche keizer-apotheose: Herodian. Ab exc. d. Marci IV, 2, 1.

Zeker zijn sommige hiervan symbolische handelingen geweest. Zoo worden τελεταί genoemd:

de gebruikelijke reinigingsplechtigheden voor de tempels: Porph. De abstin. II, 49;

de Aegyptische cultushandelingen; b.v. Diod. I, 22, 6; 88, 2; 96, 5; Plut. De Is. et Os. XXVII, 1 (361 D); Heliod. IX, 10;

de phallische cultusgebruiken: Diod. IV, 6, 4; Philostr. Vita Ap. VI, 20.

Inzonderheid echter dienen hier de handelingen der mysteriën genoemd te worden, vooral die te Eleusis, die zeer vaak τελετή (-ταί) heeten. Vgl. b.v. Diod. XX, 110, 1; Dio Chrys. XXXVI, 33; Plut. Demetr. XXVI, 900 E, enz.

Ook afzonderlijke gedeelten dezer mysteriën heeten τελετή: de κερνοφορία wordt hierbij genoemd door Polemon, bij Athenaeus XI, 56 C; en de πομπή naar Eleusis: Plut. Alc. XXXIV (210).

Dikwijls zijn deze handelingen door geheimhouding omhuld, doch dat dit geheim karakter voor τελεταί niet essentieel is, blijkt duidelijk uit Diod. V, 77, 3.

Schriftelijk bewaarde voorschriften voor bepaalde godsdienstgebruiken van gecompliceerden aard, vooral mysteriën, worden met τελεταί aangeduid: Pausanias IV, 26, 6, vgl. Ditt. Syll. II<sup>3</sup>, 736.

De om de τελετή ontstane gemeenschap: secte, godsdienstige gemeenschap is τελετή: Lucianus Peregr. 11; M. Aurel. Comm. IX, 30; zie verder bij de Chr. auteurs.

In afkeurenden zin: bandeloos feest van quasi-religieuzen aard, wordt τελετή gebruikt Plut. Cleom. XXXIII (820 D); vgl. Flavius Jos., Ant. Jud. XIX, 1, 5.

In overdrachtelijken zin, om iets geheims, of iets dat slechts aan bepaalde personen bekend is, aan te duiden, zien we τελετή b.v. Dion. Halic. De comp. verb. 25: τελεταί λόγου; Luc. De Merc. Cond. 1; Galenus, De usu parium 448, 3; Ach. Tatius I, 9 (de τελεταί der liefde). Hierbij hoort ook het bij Heraclitus, Quaest. Hom. 64, geconstateerde gebruik voor: allegorische mythenverklaring.

Als τελεταί de handelingen der mysteriën aanduiden, kan men volgens sommige geleerden (zie b.v. Deubner, Att. F., bldz. 79), hierin magische handelingen zien. Duidelijker komt deze magische beteekenis van τελετή uit Diod. V, 64; Dio Chrys. IV, 90; Strabo VII, fragm. 18 Cr.; Lucianus, Menippus 6; Heliodorus VIII, 11, en in de tooverpapyri.

Τελετή gepersonifieerd als godin, vinden we Paus. IX, 30, 3.

Ten slotte mogen nog vermeld worden de verloren gegane werken Περὶ τελετῶν, van Neanthes en anderen, die wel de bedoeling zullen hebben gehad, bijzondere, symbolische riten te verklaren. We vinden in de fragmenten dan ook eenige aetiologische sagen.

### HOOFDSTUK III

#### Τελετή BIJ JOODSCHE EN CHRISTELIJKE SCHRIJVERS.

Het is leerzaam, na te gaan in welke gevallen Joodsche en Christelijke schrijvers zich bedienen van den term *τελετή*, vooral wanneer zij daarmee hun eigen cultusgebruiken aanduiden, die wij dikwijls beter kennen, of uit andere bron, dan de Grieksche. Wij zagen reeds, dat vele Aegyptische religieuze plechtigheden voor de Grieken *τελεταί* zijn, om de redenen, die ik boven (bldz. 45) heb aangeduid. Het blijkt, dat ook sommige Joodsche en Christelijke riten die eigenaardigheid hebben bezeten, die ze voor den Griek tot *τελεταί* stempelden.

SEPTUAGINTA. III Kon. (Statenvert. I Kon.) 15, 12 leest men hoe Asa verschillende door zijn voorvaderen ingevoerde misbruiken afschaft; o. a. *ἀφεῖλεν τὰς τελετάς ἀπὸ τῆς γῆς*. Het hier weergegeven Hebreeuwsche woord *שׁוֹר* beteekent: mannelijke tempelprostituée, *ἱερόδουλος*, (Statenvert.: schandjongen). *Τελετή* schijnt hier dus, als *abstractum pro concreto* <sup>1)</sup>, deze in de Semietische godsdiensten niet zeldzame figuur aan te duiden <sup>2)</sup>. Dat *τελεῖν* voor juist dit soort van ritueele handelingen gebruikt werd, kan ook blijken uit het gebruik van de woorden *τελεσφόρος* en *τελισκόμενος* in Deut. XXIII, 17b, welke hetzelfde begrip weergeven.

Eveneens heidensche gebruiken worden met *τελετή* aangeduid Amos VII, 9. Daar spreekt Jahwe tot Amos: *καὶ ἀφανισθήσονται*

<sup>1)</sup> Zoo wordt *שׁוֹר* III Kon. (I Kon.) 14, 24 met *σύνδεσμος* vertaald.

<sup>2)</sup> Vgl. over dergelijke gebruiken b.v. B. D. Eerdmans, *De godsd. v. Isr.* I, 118. De eenige plaats in Griekenland waar we tempelprostitutie vinden is Corinthe. Wel merkwaardig, dat de scholiast op Lucianus' *De morte Peregrini* 13 (Rabe bldz. 219), een Christen, deze Corinthische gebruiken aanduidt als *τὰς ἀσχίστας καὶ ἑναγίς τελετάς*.

βωμοὶ τοῦ γέλωτος, καὶ αἱ τελεταὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἐρημωθήσονται. Het hier door τελεταὶ vertaalde woord is het Hebreeuwsche  $\text{עֲשֶׂה}$  Jesaja XVI, 12 heeft de Sept. daarvoor χειροποιητά, en worden de heiligdommen van Moab bedoeld. Merkwaardigerwijze wordt Amos VII, 13 ditzelfde woord vertaald door *ἀγίασμα*; doch thans is het de priester dezer heidensche instellingen zelf, die het woord gebruikt. Misschien dat het woord in dezen tijd voor de Joden een bepaald heidensche beteekenis had, en dat de Septuagint, door den hoogepriester zelf een ander, neutraler woord, als *ἀγίασμα*, in den mond te leggen, heeft willen doen uitkomen, dat deze de gebruiken vergoelijkt.

In het apocryphe geschrift *Wijsheid van Salomo*, dat waarschijnlijk tusschen 100 en 50 v. Chr. door een Alexandrijnschen Jood is geschreven <sup>1)</sup>, ontmoeten we eenige malen het woord *τελετή*. *Wijsh. XII, 4* is een passage uit een loflied op Jahwe, die zijn eigen volk liefheeft boven de heidenen, die hij haat ἐπὶ τῷ ἔχθιστα πράσσειν ἔργα φαρμακειῶν καὶ τελετὰς ἀνοσίους, als τέκνων (τε) φονέας ἀνελεήμονας, die σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίναν hielden, als αἵματος ἐκ μέσου μύστας θιάσου <sup>2)</sup>. De sfeer waaraan hier gedacht wordt bij τελεταὶ blijkt wel uit het er naast staande ἔργα φαρμακειῶν. Dat de schrijver de Grieksche religieuze termen kent, blijkt uit de woorden μύστης en θιάσος, die thans op gebruiken van door Israël verslagen Canaänietische volkeren van toepassing zijn.

Eveneens *Wijsheid XIV, 15*, waar het ontstaan der afgoderij wordt beschreven, heeft τελετή betrekking op heidensche (niet-Joodsche) riten: een vader vereert zijn te vroeg gestorven zoon als god καὶ παρέδωκεν τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετὰς. De typisch Grieksche wending μ. καὶ τ. παραδίδοναι verraaft den helleniseerden Jood. De schrijver voegt er nog aan toe: En metertijd wordt deze goddelooze gewoonte tot vaste wet.

*Wijsheid XIV, 23* handelt over heidenen, die τεκνοφόνους τελετὰς ἢ κρύφια μυστήρια vieren; en hier schijnt dus, evenals *XII, 4*, aan Molochdienst of iets dergelijks gedacht te zijn.

In het pseudo-historische, Joodsch-nationale geschrift *III Mac-*

<sup>1)</sup> Vgl. K. Siegfried, bij Kautzsch, *Apokr. und Pseudepigr. des Alten Test.* I, 479.

<sup>2)</sup> De overlevering staat niet vast. Zie 't critisch app. van Swete.

cabeeën, dat waarschijnlijk dateert uit het begin onzer jaartelling <sup>1)</sup>, wordt verhaald (II, 29 e. v.) hoe Ptolemaeus IV alle Joden tot lijfeigenen wil maken, en als teeken daarvan hen wil voorzien van een brandmerk in den vorm van een klimopblad, als teeken van Dionysus. Doch, zoo voegt het betreffende edict er aan toe, indien zij zich willen aansluiten bij hen die *κατὰ τὰς τελετὰς μεμνημένοι* zijn, zullen zij vrije burgers zijn (30). Hier zullen wel te Alexandrië in zwang zijnde Dionysus-mysteriën bedoeld zijn.

We constateeren, dat in de Septuagint de term *τελετή* uitsluitend van niet-Joodsche ritën wordt gebruikt, in afkeurenden zin.

Bij de latere Joodsche schrijvers echter vinden we een grooter verscheidenheid in beteekenis.

PHILO JUDAEUS, de Joodsche Hellenist, „steht wie eine wahre Proteus-gestalt vor uns“, om de typeerende woorden van Geffcken <sup>2)</sup> te gebruiken. Het verwondert ons dan ook niet, dat we bij hem den term *τελετή* in velerlei schakeering van beteekenis aantreffen. Zoo gebruikt hij het:

A. in den zin: heidensche, d. i. niet Joodsche godsdienstige gebruiken, evenals de Septuagint.

De mutat. nom. 107 (Cohn-Wendland III, 175) is b. v. sprake van de *ἀνέροι τελεταί Βεελφεγώρ* (cf. Septuag. Numeri XXV, 3: *καὶ ἐτελέσθη Ἰσραὴλ τῷ Βεελφεγώρ*).

De spec. legibus I, 56 (Cohn-Wendl. V, 14) handelt over de geschiedenis, in Num. XXV verteld, hoe Pinehas de met Moabitische vrouwen verkeerende Israëlieten straft. De sexueele connecties schijnen gepaard te gaan met religieuze. Pinehas zag hen tenminste *τελουμένους τὰς μυθικὰς τελετὰς*. Het adjectief *μυθικός* heeft voor de orthodoxe Joden (en Christenen) waarschijnlijk de beteekenis: goddeloos, d. w. z. ontleend aan de heidensche mythen. — Wij behoeven hier niet aan Baäl-mysteriën te denken, daar we zagen, dat *τελεῖν* en *τελεταί* zeker niet uitsluitend termen der mysteriën zijn.

De spec. leg. I, 319 (Cohn-Wendland V, 77) waar Philo spreekt over heidensche gebruiken als in Deut. XIV, 1 genoemd: „Gij zult

<sup>1)</sup> Vgl. Kautzsch, Apokr. und Pseudepigr. I, 121.

<sup>2)</sup> Geffcken, Der Ausgang des griech.-röm. Heidentums, bldz. 35.



uzelf niet snijden, noch kaalheid maken tusschen uw oogen". Philo voegt er aan toe, dat de wet bovendien verbiedt τὰ περι τελετὰς καὶ μυστήρια καὶ πᾶσαν τὴν τοιαύτην τερθρείαν καὶ βωμολοχίαν. De uitdrukking τ. καὶ μυστ. doet vermoeden, dat hij hier het oog heeft op een Griekschen mysteriëngodsdienst (vgl. Wijsh. XIV, 15, boven, bldz. 82). Philo gaat verder met te verklaren, dat het niet past dat de Joden, in den ideaalstaat, d. i. de theocratie opgegroeid, zich inlaten met nachtelijke, geheime plechtigheden en verzinsels (πλάσματα). Hij citeert dan: „μηδεὶς οὖν μήτε τελείτω μήτε τελείσθω τῶν Μωυσέως φοιτητῶν καὶ γνωρίμων." ἐκάτερον γὰρ, καὶ τὸ διδάσκειν καὶ τὸ μανθάνειν τελετὰς, οὐ μικρὸν ἀνοσιούργημα. Het citaat schijnt een variant te zijn van de boven, blz. 81, geciteerde plaats Deut. XXIII, 17b en een toevoeging, die niet in den Hebreeuwschen text staat <sup>1)</sup>. Deze woorden worden dus door Philo op Hellenistische mysteriën betrokken, ofschoon ze in werkelijkheid, zooals uit 't verband blijkt <sup>2)</sup>, wel betrekking zullen hebben op de in Canaän voorkomende tempelprostitutie. Philo was misschien te zeer Griek geworden, om dit nog te zien. Hij beschouwt klaarblijkelijk de plaats als een verbod voor de Joden om zich aan de Hellenistische mysteriënhandelingen te onderwerpen, en om ze zelf te verrichten. Over τελ. διδάσκειν vgl. bldz. 99 en 100.

De spec. leg. III, 40 (C. W. V, 161) is gericht tegen perverse gebruiken als paederastie. Volgens Philo spelen de ἀνδρόγυνοι bij den heidenschen cultus een zeer voorname rol, en gaan zij voor in de μυστήρια καὶ τελεταί en vieren de ὄργια van Demeter mee. We zouden hier aan de bekende, door Callimachus <sup>3)</sup> bezongen Calathus-optocht denken, ware het niet, dat daaraan slechts vrouwen mochten deelnemen <sup>4)</sup>. — Ook De Cherubim 94 (C. W. I, 193) wordt geijverd tegen heidensche gebruiken, w.o. ἀνοργίαστοι τελεταί.

B. Anderzijds staat Philo sterk onder den invloed van Plato, die zich, zooals we boven, bldz. 31 e. v. zagen, vaak van de terminologie der mysteriën bedient, om zijn denkbeelden duidelijk

<sup>1)</sup> Vgl. Heinemann bij deze plaats in de vertaling.

<sup>2)</sup> Vgl. Sept., Deut. XXIII, 17a: Οὐκ ἔσται πόρνη ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραήλ, καὶ οὐκ ἔσται πορνέων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

<sup>3)</sup> Callimachus, Hymn. VI.

<sup>4)</sup> Vgl. Nilsson, Gr. F. 350.

te maken. Zoo spreekt Philo, Quod omnis probus liber sit 14 (C. W. VI, 4) over de menschen, die door Plato tot filosofisch inzicht zijn gekomen: ὡπερ ἐν ταῖς τελεταῖς ἱεροφαντηθέντες, ὅταν ὀργίων γεμισθῶσι, πολλὰ τῆς πρόσθεν ὀλιγορίας ἑαυτοὺς κακίζουσιν. Hier dus niet in afkeurenden zin. Ook De praem. et poen. 120 (C. W. V, 364) schijnt geschreven te zijn onder invloed van Plato, waar sprake is van (τὸν νοῦν) μύστην γεγονότα τῶν θεῶν τελετῶν καὶ συμπεριπολοῦντα ταῖς τῶν οὐρανίων χορείαις.

C. Doch ook de immers zoo streng in acht genomen ritueele gebruiken der Israëlieten <sup>1)</sup> zelf heeten bij Philo begripelijkwijze τελεταί.

De ebrietate 129 (C. W. II, 195). Aäron en zijn geslacht moet zich van sterken drank onthouden: ἀνάγκη γὰρ ἐστὶν ἢ ἀρρηφοροῦντα αὐτὸν εἰς τὴν σκητὴν εἰσιέναι τὰς ἀράτους ἐπιτελέσοντα τελετὰς ἢ τῷ βωμῷ προσιόντα θυσίας ὑπὲρ τε τῶν ἰδίων καὶ κοινῶν χαριστηρίους ἀναγαγεῖν. — We constateeren hier het verschil tusschen de τελεταί die in den tabernakel, en de θυσίαι, die daarbuiten, bij het altaar plaats hebben. Merkwaardig is in dit verband het gebruik van den echt Atheenschen cultus-term ἀρρηφορέω.

Ook De vita Mosis II, 149 (C. W. IV, 235) worden typisch Grieksche sacrale termen voor Joodsche riten gebruikt. Daar zegt Philo, dat het z.g. vul-offer, Septuag. τελείωσις, bij de priesterwijding van Aäron en zijn zonen met recht zoo heet ἐπειδὴ τὰς ἀρμοττούσας θεραπευταῖς καὶ λειτουργοῖς θεοῦ τελετὰς ἔμελλον ἱεροφαντεῖσθαι: „daar aan hen immers zouden worden geopenbaard de voor dienaren en knechten van God passende heilige handelingen.”

De geheele reeks van offers en plechtigheden bij de priesterwijding heet ook τελετή: De vita Mosis II, 153 (C. W. IV, 236) ὀγδόη δ' ἦν τῆς τελετῆς ἡμέρα καὶ τελευταία, ταῖς γὰρ πρότερον ἐπτὰ ἱεροφαντῶν αὐτὸν τε καὶ τοὺς ἀδελφιδοῦς ὠργίαζεν (sc. ὁ Μωυσῆς).

D. Boven, onder B, zagen wij dat Philo, evenals Plato, de tot wijsgeerig inzicht gekomenen vergelijkt bij deelnemers aan de mysteriën. Maar ook bezigt hij den term τελετή (evenals μυστήριον) direct, om de openbaringen van de godheid aan te duiden, b.v. die, welke volgens hem verscholen liggen in de bijbelverhalen.

<sup>1)</sup> Vgl. Leviticus, passim.

B.v. Legum Alleg. III, 219 (C. W. I, 162) verklaart hij Gen. XXI, 7, waar Sarah zegt: „God heeft mij een lachen gemaakt.”: ἀναπετάσαντες οὖν ὄψα, ὃ μύσται, παραδέξασθε τελετάς ἱερωτάτας. Dan volgt een zijner bekende allegorische verklaringen.

Evenzoo De Cherub. 42 (C. W. I, 180). Daar beveelt hij de δεισιδαίμονες hun ooren dicht te stoppen of heen te gaan: τελετάς γὰρ ἀναδιδάσκομεν θείας τοὺς τελετῶν ἀξίους τῶν ἱερωτάτων μύστας. — Het gebruik van τελεταί = allegorische verklaring, schijnt zooals we boven (bldz. 49) zagen, ook door de Stoïcijnen te zijn toegepast; Heraclitus schijnt althans het woord zoo te hebben gekend.

E. Maar ook in het algemeen is τελετή (en ook μυστήριον) bij Philo vaak: hoogste openbaring van de godheid, heilgeheim, goddelijke waarheid <sup>1)</sup>. Μυστήριον vooral wordt ook in het Nieuwe Testament <sup>2)</sup> en bij de Christelijke schrijvers zoo gebruikt, en het woord „mysterie” behoort ook nu nog tot de kerkelijke taal, evenals tot die van theosophen en vrijmetselaars. — De volgende voorbeelden demonstreeren dit gebruik.

De Cherub. 48, 49 (C. W. I, 182): Als gij iemand der τετελεσμένοι ontmoet, die een nieuwere τελετή weet, moet gij niet rusten voor hij u deze geleerd heeft. καὶ γὰρ ἐγώ, παρὰ Μωυσεῖ τῷ θεοφιλεῖ μηθεὶς τὰ μεγάλα μυστήρια, heb later den profeet Jeremia gezien, en ontdekt, dat hij een bekwaam ἱεροφάντης is, en ben toen zijn leerling geworden. Zoo ongeveer luidt Philo's betoog. Men ziet dat de termen der mysteriën voortdurend worden aangewend. Vergelijk ook De sacrificiis Caïni et Ab. 60 (C. W. I, 226): De ziel, τῶν τελειῶν τελετῶν μύστις γενομένη μηδενὶ προχείρως ἐκλαλῆ τὰ μυστήρια <sup>3)</sup>. Een dergelijk gebruik vindt men eveneens: De sacrific. 62 (C. W. I, 227); De somniis I, 82 (C. W. III, 222); De Abrahamo 122 (C. W. IV, 28); De decalogo 41 (C. W. IV, 278).

De godheid zelf is het, die de ἱερωτάτας τελετάς uitvoert (τελεῖ): De Gigantibus 54 (C. W. II, 52) waar de samenkomst van Mozes

<sup>1)</sup> Vgl. Bousset: Religion des Judentums im Neutest. Zeitalter 426, noot 3. Zie over τελετή in dezen zin ook: R. Reitzenstein, die Hellenist. Mysterienreligionen<sup>2</sup> bldz. 107.

<sup>2)</sup> Vgl. Ebeling, Gr.-deutsches Wörterbuch zum Neuen Test. s. v. μυστήριον. Ook Septuag. Dan. II, 18; Tob. XII, 7, 11.

<sup>3)</sup> Vgl. De praem. et poen. 120 (C. W. V 364), boven, bldz. 85.

met Jahwe wordt behandeld (Exod. XXXIII, 7). Daardoor wordt Mozes niet alleen *μύστης*, maar ook *ιεροφάντης ὀργίων*, en leermeester van goddelijke dingen, die hij zal onderwijzen aan hen die rein van ooren zijn.

Resumeerende zien we bij Philo deze beteekenissen:

- A. Heidensche ritueele handelingen, die hij als Jood afkeurt.
- B. Grieksche mysteriën (-handelingen).
- C. Joodsche ritueele handelingen.
- D. De verborgen inhoud, de geheime leer der heilige schrift.
- E. Heilgeheim, heilsleer, goddelijke waarheid.

FLAVIUS JOSEPHUS is, hoewel een groot vriend der Romeinen, toch altijd vol geestdrift voor zijn volk gebleven. Contra Apionem II, 22 spreekt hij zijn bewondering uit voor de theocratie in Israël. Geen staatsvorm is heiliger, nergens wordt God zoo bij voortduring geëerd, daar het geheele volk voorbereid is op vroomheid, en bovendien de speciale zorg voor den godsdienst aan de priesters is toevertrouwd, *ὡσπερ δὲ τελετῆς τινος τῆς ὅλης πολιτείας οἰκονομουμένης*. De geheele staat vormt dus als het ware een *τελετή*. Wat daarmee bedoeld wordt, blijkt uit 't volgende: „Want dien toestand, dien anderen slechts enkele dagen kunnen bewaren, en dien zij *μυστήρια καὶ τελετάς* noemen, dien toestand bewaren wij altoos met vreugde en standvastigen geest.” Josephus zal hier wel aan de in zijn tijd nog steeds vermaarde Eleusinische mysteriën gedacht hebben, die eenige dagen duurden.

Ant. Jud. XIX 1, 5 is sprake van *τελεταὶ μυστηρίων*, door Caligula gehouden, waarbij de keizer zelf in vrouwenkleeren optreedt. Blijkbaar had hij deze quasi-godsdienstige geheime plechtigheden alleen ingesteld om aan zijn zucht naar uitspattingen te kunnen toegeven. (Vgl. Plut. Cleom. XXXIII (820 D, boven, bldz. 55).

De Grieksche en de Joodsche gedachtenwereld vormen samen den geestelijken bodem, waaruit het wordend Christendom groeit. Van de Grieksche cultuurwereld zijn het vooral de mysteriën-godsdiensten, die invloed op het Christendom hebben geoefend,

althans uiterlijk. Het is niet de bedoeling hier te peilen in hoeverre de overeenkomst van terminologie een overnemen van gedachten dekt. Hierover is reeds meermalen geschreven, en loopen de meeningen zeer uiteen <sup>1)</sup>. Ik zal slechts trachten na te gaan of, en in hoeverre de beteekenis van τελετή bij de Christelijke auteurs zich wijzigt.

JUSTINUS maakt in zijn Apologie, I, 66, na een beschrijving van het Christelijk avondmaal de opmerking, dat volgens sommigen ditzelfde ook plaats heeft in de mysteriën van Mithras; ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἣ ἐπίστασθε ἢ μαθεῖν δύνασθε. Het is duidelijk dat τελ. τοῦ μουμ. hier zijn de handelingen, voltrokken aan hem die wordt ingewijd <sup>2)</sup>.

CLEMENS ALEXANDRINUS veroordeelt scherp de Grieksche mysteriën en wat daarbij plaats had. Toch vindt men ook bij hem eenige plaatsen, waar hij hun terminologie op het Christendom toepast.

Protr. I, 2, 2 (Stählin) raadt hij aan, hen die razen in een τελετή βακχική, met al hun attributen maar op te sluiten op den Helicon en den Cithaeron.

Protr. II, 12 is de bekende philippica tegen de mysteriën. Hij zal de goden ὧν αἱ τελεταὶ μυστικαὶ als het ware met een tooneelmachine op den voorgrond schuiven. Dan vertelt hij hoe o. a. de Bacchanten τελίσκουσι τὰς κρεονομίας τῶν φόνων: de door hen gedoodde dieren verslinden zij rauw. Het teeken der Bacchische riten (ὄργια) is een ὄφις τετελεσμένος, d.w.z. een aan bepaalde, voor Clemens' gevoel magische handelingen onderworpen slang.

Iets verder verwenscht hij den stichter dezer valsche riten,

<sup>1)</sup> Vgl. K. H. E. de Jong, Das antike Mysterienw. <sup>2</sup> bldz. 3, waar men ook een opgave der betreffende litteratuur vindt, met aanvullingen bldz. 432. Daar zegt deze geleerde over den invloed der mysteriën op het Christendom: „Man wird hinsichtlich dieser vielumstrittenen Frage als vorläufiges Ergebnis festzustellen haben, dass im Neuen Testamente zwar was Ausdruck und Anschauung betrifft, manche Analogien an die Mysterien vorkommen, an eine absichtliche Entlehnung seitens der Christen jedoch nicht zu denken ist.“

<sup>2)</sup> Het woord μυστήριον wordt bij Justinus, evenals bij Philo, verschillende malen gebruikt in de beteekenis: heilgeheim (Apol. 131; Exp. rect. fid. 16).

hetzij dat Dardanus is, hetzij Eëtion, ὁ τὰ Σαμοθράκων ὄργια καὶ τελετὰς καταστησάμενος.

Protr. II, 14, 2 spreekt Clemens over een feest van Aphrodite op Cyprus: ἐν ταῖς τελεταῖς ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς wordt volgens hem als symbool van de geboorte van Aphrodite een korrel zout en een phallus gegeven aan hen, die ingewijd worden in de echtbrekkunst.

Protr. II, 17, 2 wordt van Orpheus als dichter der Τελετή gesproken <sup>1)</sup>. Dit zal ongetwijfeld betrekking hebben op het Orphische geschrift Τελεταί. Zie boven, bldz. 18 en 29.

Protr. II, 19, 4 is sprake van de Καβειρική τελετή; 22, 1 heet het: ἄξια μὲν οὖν νοκτὸς τὰ τελέσματα; en 22, 3 vat hij al zulke Grieksche gebruiken samen als: ἀνοργίαστοι τελεταί; vgl. Philo, de Cherub. 94 (C. W. I, 193); Origenes Contra Celsum VI, 33 spreekt van ἀτέλεστος τελετή; Schol. in Luc. De morte Per. 13, ed. Rabe bldz. 219 wordt gewaagd van de ἀνέορτος ἐορτή der Aegyptenaren, ook door een Christen.

Protr. II, 24, 1 vinden we het verhaal van Anacharsis, die de τελετή van de Magna Mater uitvoerde; vgl. Herod. IV, 76; Diog. Laert. I, 102 (boven, bldz. 70).

Paedag. II, 8, 73, 1 wordt den Christenen het gebruik van bloemkransen ontraden, daar ook zij die in bacchische geestvervoering zijn, dit feest met kransen vieren: ἐπὶ δὲ ἀμφιθῶνται τὰ ἄνθη, πρὸς τὴν τελετὴν ὑπερκάονται: „dan ontgloeien zij nog meer in geestdrift voor de heilige handeling.”

Strom. IV, 22, 140, 1 brengt Clemens 't woord εὐφρόνη met φρονέω in verband, daar 's nachts de ziel, als zij geen zinnelijke indrukken meer ontvangt, tot zichzelf inkeert en meer deel heeft aan de φρόνησις. Daarom worden ook de τελεταί 's nachts gehouden, daar zij een zich terugtrekken van de ziel uit het lichaam aanduiden. Vgl. Plut. De def. or. XL, 432 C (boven, bldz. 54).

Op al de bovengenoemde plaatsen beteekent τελετή: heilige handeling, uitvoering der riten die tot de mysteriën behooren. Overal spreekt Clemens er met afkeuring over, behalve op de laatst geciteerde plaats.

<sup>1)</sup> Clemens noemt daarna τῆσδε τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα: ἀστράγαλος, σφαῖρα, στρόβιλος, μῆλα, ῥόμβος, ἔσοπτρον, πόκος, die betrekking hebben op de Zagreusmythe.

Strom. V, 4, 19, 1 verklaart Cl. dat de Grieken nog niet aan het werkelijke heil, nl. het Christendom, toe zijn, zooals bij de τελεταί iemand die nog ἀμύητος is, en bij de χορεΐαι iemand die ἄμουσος is, moet staan buiten de heilige plaats. Heel duidelijk blijkt, uit de analogie met χορεΐαι, dat hier aan de heilige verrichtingen is gedacht. 20, 1 betoogt hij verder dat de τελεταί niet zoo maar aan den eerste den beste getoond worden, maar dat men ze openbaart door middel van καθαρμοί en προρρήσεις. In de twee laatst geciteerde plaatsen gebruikt Clemens dus de mysteriën-terminen om de openbaring van het Christendom duidelijk te maken <sup>1)</sup>, ondanks zijn felle aanvallen op die mysteriën, welke we boven constateerden.

HIPPOLYTUS toont in zijn Refutatio (vroeger Philosophumena genoemd en aan Origenes toegeschreven) <sup>2)</sup> V, 7, 1, aan dat de gnostische secte der Naässenen onder 'n Christelijk uiterlijk niets anders is dan een soort mengproduct uit allerlei Grieksche en niet-Grieksche religieuze opvattingen. Als hij er toe overgaat deze na te gaan, zegt hij: ἔλθωμεν ἐπὶ τὰς τελετὰς ὅθεν αὐτοῖς οὗτος ὁ μῦθος. Hij noemt dan achtereenvolgens Boeëtische, Libysche, Aegyptische en Assyrische mythen. Τελετή hier dus = godsdienstleer. Vgl. ook V, 7, 9.

Ref. V, 7, 22. Volgens de Naässenen hebben de Aegyptenaren, na de Phrygiërs het oudste volk, het eerst van alle menschen de τελετὰς καὶ ὄργια θεῶν πάντων verkondigd evenals hun ιδέας καὶ ἐνεργείας. De Aegyptenaren gelden voor de Grieken (vgl. Herodotus, Diodorus) door den indrukwekkenden vorm hunner godsdienstige monumenten en instellingen, en door het exotische en geheime, dat daaraan eigen is, als bijzonder ervaren in de kennis der goddelijke dingen. Zooals boven reeds gezegd is (bldz. 45) zou bijna iedere Aegyptische godsdienstige plechtigheid door de Grieken een τελετή (of ὄργιον) kunnen zijn genoemd.

Ref. V, 9, 12. De Naässenen brengen het woord νόαας (Hebr.

<sup>1)</sup> Hij trekt zelfs geheel en al een parallel tusschen den weg des heils der Christenen en den trapsgewijzen voortgang der inwijding in de mysteriën: Strom. V, 11, 70, 7.

<sup>2)</sup> Zie de voorrede van Wendland, in de uitgave der Kirchenväter-Commission der Königl. Preuss. Akademie der Wissensch., band III.

voor slang) in verband met *νάος*, tempel. Zij zeggen dat aan dezen *νάος* gewijd is ieder heiligdom, *πᾶσαν τελετήν καὶ πᾶν μυστήριον*. Want men vindt nooit een *τελετή* waarbij geen *νάος* behoort. *Τελετή* kan hier cultus, misschien ook godsdienst zijn.

Ref. V, 20, 4 wordt over Orpheus gesproken als dengene die vooral *τάς τελετάς καὶ τὰ μυστήρια κατέδειξε*. Zie boven, bldz. 100 en beneden, bldz. 100. Zooals we vroeger zagen zijn *τελεταί* 'Ορφέως op te vatten als (al of niet schriftelijk overgeleverde) door de Orpheus-priesters verrichte religieuze handelingen. Een bepaald, ook door de Sethianen voorgestaan leerstuk aangaande den moederschoot, de slang en den navel, komt letterlijk voor in de *Βακχικά* van Orpheus; *τετέλεσται δὲ ταῦτα καὶ παραδέδοται ἀνθρώποις πρὸ τῆς Κελεοῦ καὶ Τριπτολέμου καὶ Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ Διονύσου ἐν Ἐλευσῖνι τελετῆς*. „Dit werd reeds uitgevoerd en overgeleverd voor de heilige handeling van Eleusis.”<sup>1)</sup>

Uit de vijf geciteerde plaatsen blijkt dat Hippolytus het woord gebruikt als 1° heilige handeling, 2° cultus, 3° leer.

Bij ORIGENES keeren deze beteekenissen terug. *Contra Celsum* I, 12 zegt hij van de Perzen: *παρ' οἷς εἰσι τελεταί πρεσβεύμεναι μὲν λογικῶς ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς λογίων, συμβολικῶς δὲ γινόμεναι ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς πολλῶν καὶ ἐπιπολαιωτέρων*. Hier komt duidelijk uit dat *τελεταί* gecompliceerde ritueele handelingen zijn. De geleerde priesters, die hun zin begrijpen, voeren ze op wetenschappelijke wijze uit; het volk, dat ze niet begrijpt, ziet er symbolen in. — Hetzelfde constateert Origenes by de Syriërs en Indiërs, *καὶ τῶν ὅσοι καὶ μύθους καὶ γράμματα ἔχουσιν*.

Met *Βακχικά* *τελεταί* zijn C. Cels. IV, 10 waarschijnlijk Orphische riten bedoeld: deze, waarbij *φάσματα καὶ δείματα* worden opgeroepen, worden door Celsus met het Christendom vergeleken. Vgl. Dio Chrysost. IV, 90 (boven, bldz. 51).

C. Cels. VIII, 67. Indien Athene een vroeger geleefd hebbende sterfelijke vrouw is geweest, voor wie haar nabestaanden, terwille van haar gedachtenis, *μυστήρια καὶ τελετάς* hebben overgeleverd, dan mag men haar zeker niet als godin vereeren. — We weten dat Pindarus de Panathenaeën *τελεταί* van Athene noemde. Vergelijk

<sup>1)</sup> Over de slang als symbool der gnostici vgl. H. Leisegang, *Die Gnosis* bldz. 111 e. v.



echter ook Septuag., Wijsheid v. Sal. XIV, 15, waar we ongeveer dezelfde woorden in een soortgelijk verband vinden.

C. Cels. III, 34 bestrijdt Origenes Celsus, die beweert, dat Jezus op één lijn zou zijn te stellen met Zalmoxis, Mopsus en Amphiloehus, die allen ook na hun dood aan de menschen verschenen. Origenes veronderstelt, dat deze soort *δαιμόνια* aan bepaalde plaatsen gebonden zijn, 't zij dat ze er altijd zijn gevestigd geweest, 't zij dat ze er heen zijn gebracht *διὰ τινων τελετων και μαγγανειων*. De ritueele handeling, hier met *τελετη* bedoeld, is wellicht het raadplegen van orakels en de uitvoering daarvan, wat natuurlijk door Origenes als *μαγγανεία*, tooverij, wordt beschouwd. Vgl. Plato, Leges 738 C, zie boven, bldz. 34.

Ook C. Cels. III, 36 vinden we dit hendiadys gebruikt voor de aanleiding tot het stichten van den Antinoüs-cultus.

Evenzoo C. Cels. V, 38, einde. Daar wordt gesproken over den Sarapis-dienst, die een schepping is van Ptolemaeus. Daaruit zien wij, dat niet alleen beeldhouwers goden maken, maar ook toovenaars en dergelijke lieden, *μετὰ τῶν ἀτέλεστον τελετων και τῶν καλουσῶν δαιμονας μαγγανειων*. Bij *ἀτέλεστοι τελεται* zou men kunnen denken aan den droom van Ptolemaeus, en wat daarop volgt <sup>1)</sup>.

Op al deze plaatsen zijn *τελεται* de door Origenes verfoeide heidensche riten. Doch ook cultus-handelingen der Christenen duidt hij er mee aan. Zoo geeft hij III, 59 een betoog van Celsus weer, die zegt, dat zij die oproepen tot andere *τελεται*, reinheid van handelen en woorden eischen, maar dat de Christenen zich juist wenden tot allerlei slechte menschen. Origenes geeft dit toe, doch voegt er aan toe, dat aan die slechte menschen eerst een betere levenswandel wordt bijgebracht door het woord (*λόγος*), eerst *δάν καλοῦμεν αὐτοὺς ἐπὶ τὰς παρ' ἡμῶν τελετάς*. Hier is *τελετη* dus de heiligste handeling of: hoogste openbaring van het Christendom. De blijkbaar door Celsus gebruikte term wordt zonder bezwaar door Origenes overgenomen. Hij voegt er een citaat van Paulus aan toe: *σοφίαν γὰρ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις* <sup>2)</sup>. (I Cor. 2, 6).

<sup>1)</sup> Vgl. Plut., De Iside et Os. XXVIII e. v.; Tacitus, Hist. IV, 83 en 84.

<sup>2)</sup> Wij moeten aannemen dat Paulus zelf slechts om beter door z'n tijdgenooten begrepen te worden, dezen en andere aan het mysteriënwezen

Contra Cels. VI, 24 is eveneens (door Celsus) sprake van de vergelijking tusschen een τελετή der Christenen en één der Perzen <sup>1)</sup>.

De in een ritueele handeling vervatte leer beteekent τελετή op twee plaatsen: VI, 22 wordt een passage van Celsus aangehaald, waarin deze zegt, dat de voorstellingen van het hiernamaals der Christenen overeenstemmen met de Perzische: αινίττεται ταῦτα καὶ ὁ Περσῶν λόγος, καὶ ἡ τοῦ Μίθρου τελετή, <ἢ> παρ' αὐτοῖς ἐστίν. Hierbij schijnt Celsus de secte der Ophieten met het Christendom te hebben vereenzelvigd. Origenes desavoueert hun leer, en noemt hen 33 een ἀτέλεστος τελετή.

Ook EUSEBIUS gebruikt τελετή zoowel in heidenschen als in Christelijken zin. In heidenschen zin b.v. Vita Const. IV, 25, waar verhaald wordt hoe Constantijn allerlei heidensche gebruiken verbood: μὴ θύειν εἰδώλοις, μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι, μὴ ξοάνων ἐγέρσεις ποιεῖσθαι, μὴ τελετάς κρυφίους ἐκτελεῖν. Het is waarschijnlijk dat met τελεταὶ κρύφιοι de daarvoor genoemde heidensche gebruiken worden samengevat.

Met ξοάνων ἐγέρσεις ποιεῖσθαι lijkt mij bedoeld te zijn de dagelijksche ritus van het wekken der godheid in het Serapeum te Rome (vgl. Porph. De abst. IV, 9: de priester, staande op den drempel τῆ πατρίῳ τῶν Αἰγυπτίων φωνῆ ἐγείρει τὸν θεόν). Dit is natuurlijk bij uitstek een τελετή, evenals trouwens alle Aegyptische cultushandelingen met hun nauwgezet ritueel en veelal magischen inslag.

Christelijke cultushandelingen — of de Christelijke leer — wordt met τελετή aangeduid: Vita Const. III, 43. De moeder van Constantijn sticht een tempel op den Olijfberg bij Jeruzalem, daar men vertelde, dat de Heiland ἐν αὐτῷ ἄντροφ τοὺς αὐτοῦ διασώτας μυεῖν τὰς ἀπορρήτους τελετάς. Het is moeilijk uit te maken waaraan we hier moeten denken. Wordt het voorgesteld als zou Christus in deze zelfde grot zijn volgelingen bepaalde handelingen

---

ontleende termen gebruikt. De gnostici hebben, ook wat inhoud betreft, de gedaante van een Hellenistischen mysteriëngodsdienst aan het Christendom gegeven. Vgl. Die Schriften des N. Test. neu übers. u.s.w. II, 84 (W. Bousset).

<sup>1)</sup> Vgl. Justinus, Apol. I, 66.

hebben doen ondergaan — doop, avondmaal? — of is τελετή hier als bij Philo en Origenes heilgeheim, heilsleer?

Oratio Const. 19 worden uitvoerige, in het Grieksch vertaalde citaten aangevoerd uit Vergilius' vierde Ecloga. Hierin zou de dichter nl. hebben gedoeld op de komst van Christus: ἡπίστατο γὰρ οἶμαι τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελετήν. Dit kan ik niet anders vertalen dan zoo: hij kende de zaligmakende, naar den Heiland genoemde leer, d. i. het Christendom.

De proloog van zijn lofrede op Constantijn (Laus Constantini) is vol van aan de mysteriën ontleende termen. Hij spreekt daar o. a. de hoop uit, dat de godsspraken der heilige inspiratie ons tot leermeesters mogen zijn τῶν τελετῶν ἀμφὶ βασιλείας αὐτῆς ἀμφὶ τε βασιλέως τοῦ ἀνωτάτω δορυφορίας τε θείας ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα τοῦ τε καθ' ἡμᾶς βασιλικοῦ παραδείγματος. Τελεταί zijn hier dus de „hoogste wetenschap, zoowel aangaande het koningschap zelf als over den hoogsten koning, en over den heiligen dienst rondom ons aller koning, en aangaande het voorbeeld van een koning bij ons." Als wij aldus deze heiligste wetenschap aanschouwen (ἱεροφαντούμενοι τὰς θεοπρεπεῖς τελετάς) zullen wij de goddelijke wijding deelachtig worden (θείων ὀργίων ἐφαψόμεθα).

In de ORACULA SIBYLLINA, V, 496 (Geffcken) vinden we een, wel uit Christelijke bron afkomstige, voorspelling van den ondergang van den Serapidienst. Eens zal men inzien, dat zij die πομπὰς καὶ τελετάς hielden voor steenen en aarden goden, niet wijs waren. Dus ook een voorbeeld van τελετή voor Aegyptischen ritus.

Bij latere Christelijke auteurs vinden we het woord in de beteekenis van: sacrament. Zoo noemt JOHANNES CHRYSOSTOMUS het heilig avondmaal φοικωδεστάτη τελετή (De sacerd. III, 4). Deze geeft zich ook in Homil. VII, naar aanleiding van I Cor. 2, 6 (λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ) veel moeite, te verklaren, waarom het Christendom zoo dikwijls met termen als μυστήριον, τελετή en derg. wordt aangeduid. Verder spreekt DIONYSIUS AREOPAGITA, bij wien overigens de invloed der Neo-Platonische school sterk is waar te nemen, De eccl. Hierarch. III, 1 (bij Migne, Patr. gr. III, 424) over het avondmaal als de

τελετῶν τελετή, en de θειοτάτη τῆς εὐχαριστίας (τελετή), verder over de ἱερὰ τῆς θεογενεσίας τελετή, waarmede de doop aangeduid wordt, de heilige rite der goddelijke wedergeboorte.

PACHYMERES verklaart (Ad Dionys. Areop., De coel. hierarch. III, 1 (Migne, Patr. gr. III, bldz. 172)): τελετή δέ ἐστι πᾶν μυστήριον (sacrament) ὡς τελειωτικὸν τῆς ψυχῆς.

Het is merkwaardig dat MAXIMUS CONFESSOR ad Dionys. Areop. epist. VIII, 6 ongeveer hetzelfde zegt, over de heidensche τελεταί: Μάλιστα γὰρ τὰ μυστήρια τινος τῶν ψευδωνύμων αὐτῶν θεῶν τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλουν, ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. Deze zelfde uitlegging scheen reeds Plato te suggereeren. (Phaedr. 249 C). Vgl. beneden, bldz. 100, n. 2.

#### SAMENVATTING.

Als wij in het kort het gebruik van τελετή bij de Joodsche en Christelijke schrijvers der eerste eeuwen nagaan, dan blijkt dat de Septuagint den term gebruikt om Canaänietische cultusgebruiken aan te duiden, vooral ook tempelprostitutie. De in Hellenistischen en lateren tijd ontstane Apocryphen hebben meermaal het hendiadys τελεταί καὶ μυστήρια, waar we aan Grieksche mysteriënriten hebben te denken.

Bij Philo vinden we een veelsoortig gebruik. 't Zijn de Canaänietische gebruiken, de Grieksche, maar ook de Joodsche. (De ebrietas 129 (C. W. II, 195), De vita Mosis II, 153 (C. W. IV, 236)).

Τελεταί schijnen voorts bij hem te zijn de verborgen beteekenissen, door allegorische verklaring der bijbelverhalen gevonden (b.v. De leg. alleg. III, 219 (C. W. I, 162)) en onder Plato's invloed: de hoogste godsopenbaring, het heilgeheim. (De sacr. C. et A. 60 (C. W. I, 226)).

Flavius Josephus noemt het heele Joodsche staatsbestel als theocratie een τελετή (Contra Ap. II 22).

Bij de Christelijke schrijvers vinden we in het begin τελετή meest in afkeurenden zin, van heidensche ritën. Toch trekt reeds Clemens Al. een parallel tusschen de Christelijke gebruiken en die der μυστήρια (Strom. V, 11, 70, 7) en gebruikt zoo ook τελεταί V, 4, 19, 1 metaphorisch voor 't Christendom.

Hippolytus gebruikt den term eenige malen in den zin van: leer, (b.v. Refut. V, 7, 1), ook van: ingewikkelde cultushandeling als de Aegyptische (ibid. V, 7, 22) evenals trouwens zijn voorgangers.

Ditzelfde geldt voor Origenes, die echter ook het Christendom zelf, of de Christelijke leer *τελεταί* schijnt te noemen (Contra Celsum III, 59).

En bij Eusebius wordt het voorgesteld, dat Christus *τοὺς αὐτοῦ θιασώτας μωεῖν τὰς ἀπορρήτους τελετάς*. (Vita Const. III, 43) en wordt van het Christendom gesproken als de naar den verlosser genoemde *τελετή*. (Or. Const. 19). Bij lateren wordt *τελετή*, evenals *μυστήριον* gebruikt voor: s a c r a m e n t. (Dionys. Areop., Joh. Chrysost.).

De verhouding van het Christendom tot den term *τελετή* heeft zich m.i. aldus ontwikkeld. Aanvankelijk verfoeien de Christenen alles wat *τελετή* heet, als behoorende tot de heidensche godsdiensten. Zij zullen het niet hebben goedgekeurd, dat Lucianus hun gemeenschap een *τελετή* noemde (De morte Peregr. 11). Doch reeds Paulus bediende zich van de terminologie der mysteriën, om de Christelijke leer te verduidelijken <sup>1)</sup>; hij en ook Philo van Alexandrië zijn door de latere Christelijke schrijvers hierin nagevolgd. Bepaalde secten, als de Ophieten, hebben zich, ook wat inhoud betreft, geassimileerd aan de Hellenistische mysteriën. In de orthodoxe kerk is het bij overnemen van bepaalde termen gebleven.

---

<sup>1)</sup> Zie noot 1 bldz. 88. Vgl. ook C. Clemen, *Mysterienrel. und ältestes Christent.* R. G. V. V. XIII, 1 (1913) bldz. 81.

## SUMMARY.

Whereas in the preceding part the term τελετή was, as far as possible, traced chronologically through Greek literature, I shall now endeavour to summarize the results of this investigation by placing separately the various meanings found, at the same time bearing in mind the probable development of those meanings.

I. The original meaning of τελετή, being a nomen actionis of τελεῖν, to achieve, to perform, must have been: a c h i e v e m e n t, p e r f o r m a n c e, in a neutral and very wide sense. As far as I know this general, non-sacral meaning occurs, however, only once, viz. Batrachom. 305, where the end of the battle is described thus: καὶ πολέμου τελετή μονοήμερος ἔξετελέσθη. „And the performance of the battle, having lasted one day, was ended”<sup>1)</sup>.

All other places I found, have the word τελετή in a religious sense.

At first the term is used for all religious ceremonies, whatever their nature, just like τέλος, one of the meanings of τελεῖν being: to perform solemnly<sup>2)</sup>. (τελεῖν τάφον Il. XXIV 660; ἐκτελεῖν γάμον Od. IV, 7; τελεῖν θυσίαν etc.). Examples of this general use of τελετή, by which any sacral act may be described are: Pind. Ol. III, 41, where by τελεταί are denoted the theoxenia, offered to the Dioscuri by the kings of Acragas. Τελετή means sacrifice: Aristoph. Vespae 876; Pax 412. In Pind. Ol. XI (X) 53, where Heracles is sung of as the founder of the Olympic games, some gods are said to be present ταυτᾶ ἐν πρωτογόνῳ τελετᾷ, and so the performance of the games is described with τελετά. Pind. Pyth. IX, 97 it is the Panathenaeans

<sup>1)</sup> I cannot agree with A. Ludwich, who defends τελετή meaning here: mystery. (Die Hom. Batrachom. p. 424).

<sup>2)</sup> Compare also the verb ἔρδειν and its derivative ὄργια, and the Latin facere, operari.

that are thus described: τελεται ὄρια Παλλάδος. Cf. Nem. X, 34.

Though since the earliest period of Greek literature there has been a tendency to limit the use of τελετή to certain rites, which I shall enumerate below, traces of the original, wider meaning have remained through all times: the meaning of solemn performance is still heard in the rather current expression: ἡ τῶν μυστηρίων τελετή; and when Aristotle, Rhet. II, 24, 2 says: τὰ γὰρ μυστήρια πάντων τιμιωτάτη τελετή, he obviously uses the word in this more general sense.

II. We may notice that from the earliest time τελετή is preferably used to denote religious acts of a special kind, which deviated in some way or other from the prevailing practices in Greece and hence draw the attention. Thus we find denoted with τελετή: the nocturnal Bacchanalian rites, which, owing to their ecstatic character, form such a contrast with the Greek σωφροσύνη. Cf. Pind. Dithyr. Heracl. (fragm. 79 A); Eur. Bacch. 22, 200, 465; Strabo, X, 3, 10; Lucian. Dion. V a. s. o.

As a good example of τελετή in this sense of religious act deviating from the prevailing habit, we may quote Eur. Iph. Taur. 958, where the „feast of beakers”, celebrated on the second day of the Anthesteria, is thus called. As an aetiology of the peculiar use of many mixing-bowls at this feast instead of a single one in common use, we read there the story of Orestes who is shunned by the Athenians, being stained with blood-guiltiness. Ps. Demosth. In Neaeram 104 a gentile-cult is called τελετή in a decree of the Athenian people, according to which the Plataeans get Athenian civil rights and are made the equals of the Athenians in every respect πλὴν εἴ τις ἱερωσύνη ἢ τελετή ἐστὶν ἐκ γένους. Compare also Dio Chrys. XXI, 80 (the hero-cult is called τελετή); Herodian. Ab exc. div. Marci VIII, 4, 2, 1 (τ. = the apotheosis of the Roman emperors); Plut. Artaπ. III. (τ. = the consecration of a Persian king); etc.

III. It is difficult to find out in how far the ceremonies of the above mentioned group were symbolic acts; there exist,

---

<sup>1)</sup> We may remark here that in the greater part of the lexica the development of the meaning is represented just the reverse.

however, a good deal of τελεταί, the symbolic character of which we need not doubt of, which are repositories of more or less conscious dogmas. As such we should first consider the Eleusinian mysteries. Though we are not accurately acquainted with the nature of the performance in the Eleusinian telesterion, we can confidently assume that by certain sacred acts hopes for a better lot were raised in the participants. — It is noteworthy that those mysteries were originally an Eleusinian gentile-cult <sup>1)</sup>. (cf. Ps. Dem. In Neaer. 104). — Thus the whole complex of ceremonies, formed by the Eleusinian mysteries is called τελετή (Andoc. De myst. XV; Isocr. Paneg. XXVIII; Paus. I, 37, 4; Alciphr. IV, 18, 16; Diod. I, 29, 2 and 3, etc. etc.). But also the various functions separately are so called (Plut. Alcib. XXIV: τ. = πομπή) and the τελετή κατ' ἐξοχήν is the principal sacred act, that was anxiously kept a secret <sup>2)</sup>. (cf. for instance Paus. I, 37, 4: ὅστις δὲ ἤδη τελετὴν Ἐλευσῖνι εἶδεν . . . οἶδεν ὁ λέγω). This is well in keeping with the words of Theo Smyrnaeus, who (Rer. math. 23) mentions as the second grade of the initiation: ἡ τῆς τελετῆς παράδοσις. We should perhaps also think of this, when reading the often occurring phrase: τῆς τελετῆς μετέχειν, μεταλαμβάνειν. (cf. Diod. V, 49, 5; Plut. Erot. 27, 20; Lucian. Pseudol. 5 etc.). This highest stage of initiation was revealed by the goddess Demeter herself at Eleusis, when a mortal saw it for the first time (cf. Hymn. Dem. 470 f.f.); afterwards by the hereditary priests of the family of the Eumolpides and Kerukes.

This showing of the holiest rites by Demeter is described in the hymn (474) in the following words:

(Δημήτηρ) βασιλεῦσιν δεῖξε . . .  
 δρησμοσύνην θ' ἱερῶν καὶ ἐπέφραδεν ὄργια πᾶσιν  
 σεμνά, τὰ τ' οὐπως ἐστὶ παρεξέμεν οὔτε πυθέσθαι  
 οὔτ' ἀχέειν· μέγα γάρ τι θεῶν ἄγος ἰσχάνει αὐδῆν.

I think it is this same act of showing the holiest, secret acts of the mysteries that is described with expressions like:

τὴν τελετὴν διδάσκειν: Herod. II, 171; Dion. Hal. I, 68,3; Paus. II, 14, 1; Philo Jud. De spec. leg. I, 319 (C. W. V, 77).

<sup>1)</sup> Stengel, Gr. Kultusalts. p. 170.

<sup>2)</sup> From Diod. V, 77 it is evident that when the word τελετή is used, something secret need not always be thought of.



τὰς τελετὰς καταδεικνύουσι Aristoph. Ranae 1032; Dem. In Aristog. I, 11; Diod. I, 20, 6; III, 65, 2;

τὴν τελετὴν παραδεικνύουσι Diod. V, 48, 4;

τὰς τελετὰς ἀναδεικνύουσι Hymn. Orph. XXIV, 10<sup>1)</sup>;

τὰς τελετὰς ἀναφαίνουσι I. G. III, 713; Kaibel, Epigr. 950; Hymn. Orph. LXXIX, 8; ὄργια νυκτιφαῆ τελεταῖς ἀναφαίνουσι Hymn. Orph. LIV, 10;

τελετὰς παραδιδόναι Dion. Scytobr. fr. 7 Jacoby = Diod. III, 55, 9; Diod. V, 75, 4.

Those to whom the rites are revealed are said *μανθάνειν τὰς τελετὰς* Diod. III, 65. 2. *διδάσκειν καὶ μανθάνειν τὰς τελετὰς* as synonyms of *τελεῖν* — *τελεῖσθαι*: Philo, De spec. leg. I, 319.

Besides the Eleusinian mysteries other secret cults, like that of Samothrace, may have contained symbolic acts. An indication of this is the occasional occurrence of the phrase that the *τελεταί* denote some wisdom in an occult manner (*αἰνίττεσθαι*). Cf. Plato Phaedo 69 C; Plot. Enn. I, 6, 5; III, 6, 19. Here also lies the explanation that the Thesmophoria (Herod. II, 171) and phallic ritual (Diod. IV, 6, 4; Philostr. Vita Ap. VI, 20) are indicated by our term, being undoubtedly fertility-rites<sup>2)</sup>.

Neither need we be surprised at Egyptian religious ceremonies being called *τελεταί*<sup>3)</sup>. For it is well known that they were of a typical symbolic nature, which is partly due to the existence of an order of professional priests, which was centuries old. Rites of this kind were, as we have seen, preferably called *τελεταί* by the Greeks. In some of them Herodotus saw the Greek Thesmophoria (II, 171) which he regarded as of Egyptian origin<sup>4)</sup>; in

<sup>1)</sup> On *δείκνυμι* as a term denoting revelation, cp. R. E.<sup>3</sup> Suppl. IV, 339; Pfister, Bursian's Jahresber. 1930, Supplementb., p. 149.

<sup>2)</sup> Miss Harrison in her article „The meaning of the word *τελετή*” (Classical Rev. 1914, p. 36) states that in *τελετή* „becoming perfect” there is nothing to be found but „the world-wide rite of adolescence”. I think she starts from the wrong axiom that *τελετή* means primarily: „initiation into the mysteries.” This explanation was to some extent already put forward by Maximus Confessor, In Dion. Areop. ep. VIII, 6: *Τὰ μυστήρια . . . τέλη καὶ τελετὰς ἐγάλουν ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλος ἀγούσας τοὺς τελουμένους*. Cf. Plato, Phaedrus 249C.

<sup>3)</sup> Cf. Diod. I, 20, 6; Plut. De Is. et Os. 27; Heliod. Aeth. IX, 10.

<sup>4)</sup> Cf. Diod. I, 20, 21, 22; Plut. De Is. et Os. passim; Clem. Al. Strom. I, 15; Orig. c. Cels. I, 12.

accordance with him some modern scholars think that the Eleusinian mysteries had also been imported from Egypt <sup>1)</sup>. It seems questionable, however, if we may speak of Egyptian mysteries in the same sense as of those of Greece. According to Egyptologists gradual initiation is out of the question; as far as we know, a word denoting mystery, is unknown in Egyptian <sup>2)</sup>. Naturally priests must have possessed a deep knowledge of theologian theories, which were inscrutable for the layman; but this does not differ from our own days, impossible as it is for us, to talk, in matters of religion, of mysteries in the Greek sense of the word. In my opinion every Greek attending an Egyptian religious ceremony would give it the name *τελετή*, or even *μυστήριον*, because in Greece only those ceremonies were generally thus called, which were of a peculiar, often symbolic or dogmatic character.

Hence we can quite understand why some patriarchs use our term to denote baptism and the holy communion (Dion. Areop. Eccl. Hier. III, 1).

IV. A religious act with a certain dogmatic nature (*τελετή*) often becomes the centre of a group of participants, which in its turn may be called *τελετή*, and so we meet with some passages where *τελετή* seems to signify: exclusive religious community, sect. I think this is the case in M. Aurelius IX, 30; Lucian., *De morte Per.* 11 (Christianity is here called a *τελετή*); Hippol. *Refut.* V, 7, 1; Orig. *C. Cels.* VI, 33.

V. It is psychologically quite conceivable that a symbolic religious act, always performed according to strict rules, gets a magic meaning for a certain group of people, that is to say: if the precepts are strictly adhered to, a certain result is thought to be necessary. We may denote here as such *τελεταί* the *καθαρμοί*, if not all, at any rate those we meet with the Orphic mendicant priests. See Plato, *Resp.* 364 E: those *ἀγύρται καὶ μάντιες* say that *καθαρμοί* and *λύσεις* exist in order to redeem us from our unlawful deeds, *ἀς δὴ τελετάς καλοῦσιν, αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς*. Cf. also Paus. IX, 30, 4. — The *τελεταί* of the Corybants are of the same nature (e. g. Aristoph. *Vesp.* 121; Plato, *Euth.* 277 D; Plut. *De audiendo XVI* (47 A).

<sup>1)</sup> Cf. P. Foucart, *Les mystères d'Eleusis*.

<sup>2)</sup> Cf. C. Sourdille, *Hérodote et la religion de l'Égypte* p. 292.

Magic acts are undoubtedly meant when Hippocrates, in *De sacro morbo* IV speaks of a magician, who pretends to be able to fetch the moon down from the skies and similar miracles εἶτε καὶ ἐκ τελετέων εἶτε καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς γνώμης καὶ μελέτης. In *Heliod.* VIII, 11 a magic ring is said to be τελετῆς μεστός, full of magic power. Small wonder therefore that we meet the term repeatedly in the magic papyri, denoting the minutely prescribed acts, mostly of a very bizarre nature, to prepare a charm.

In this shade of meaning the stress is strongly laid on the result of the act. Hence I think that Plato uses τελετή in a figurative sense, to denote the wonderful, as it were magic influence the world of Ideas has on the human soul. Cf. *Phaedr.* 249 C: On account of the remembrance of Ideas he once beheld ἀνὴρ, τελέους ἀεὶ τελετὰς τελούμενος, τέλειος ὄντως μόνος γίγνεται. We are not sure to what τελεταί Plato is alluding here; at Athens τελεταί fairly often denote the Eleusinian mysteries. We may certainly speak of a magic element in them, since their mighty influence on present life and life after death is notorious<sup>1)</sup>. As a second instance of this metaphorical use in Plato may be mentioned *Phaedr.* 253 C, where τελετή can be translated by: uplifting influence, namely of Eros on the soul of the lover. — From the above quoted passage, *Phaedr.* 249 C, it seems to follow that a relation was seen by Plato between τελετή and τέλειος, so that τελετή = τελείωσις, which explanation has been put forward more emphatically by some patriarchs, when speaking of the Christian sacraments. (Cf. above, p. 97; 100, n. 2).

VI. The figurative meaning of the word mystery for things only known to few persons is nowadays quite current and existed already in antiquity. As it often designated the secret act of the mysteries, τελετή was used in the same manner. Cf. *Dion. Halicarn. De comp. verb.* 25 τελεταὶ λόγου: the mysteries of eloquence. Cf. *Galenus, De usu part.* 448, 3. For the secrets of love too these sacral terms are usurped. Cf. *Aristoph. Lys.* 832 ὄργια ἔρωτος; *Achill. Tat. De Leuc. et Cit.* I, 9 μύστης . . . . συνηθέστερος τῇ τελετῇ τοῦ θεοῦ (sc. ἔρωτος).

<sup>1)</sup> Cf. *Hymn. Dem.* 481 ff.; K. H. E. de Jong, *Das antike Mysterienwesen*<sup>2</sup>, p. 90 ff.

When Chrysippus (fragm. 42 Arnim) calls the τελεταί the last stage of philosophy (final doctrine, cf. metaphysics, τὰ μετὰ τὰ φυσικά) it is possible that he alludes to the allegoric explanation of the myths, which is called thus by Heraclitus, Quaest. Hom. 64. Another author who employs the term in this sense is Philo Judaeus. In Legum allegor. III, 219, (Cohn W. I, 162), when about to give an explanation of Gen. XXI, 7, he says: ἀναπετάσαντες οὖν ὅσα, ὧ μύσται, παραδέξασθε τελετάς ἱερωτάτας. Cf. De Cherubim 42 (C. W. I, 180). But also in general τελετή (just as μυστήριον in Philo<sup>1</sup>) as well as in the Christian authors, may mean: supreme revelation, divine truth. (De sacr. Caini et Ab. 60, C. W. I, 226; De somniis I, 82, C. W. III, 222).

VII. In antiquity several writings appear to have existed, entitled Τελεταί (or Περὶ τελετῶν) (Cf. p. 40). Just like the writings Περὶ φυσικῶν, Περὶ μυστηρίων, they must have been theological treatises, trying to explain certain religious acts, which, in consequence of their old age, were no longer understood in their symbolism.

VIII. Finally mention should be made of the rare occurrence of Τελετή personified as a goddess. Cp. Paus. IX, 30, 3.

---

<sup>1</sup>) Cf. Bousset, Religion des Judentums im Neutest. Zeitalter p. 426, n. 3.

## ADDENDUM

In de bij Stobaeus (IV, 150 H.) overgeleverde inleiding op de wetten van Charondas vinden we een figuurlijk gebruik van den term *τελετή*, dat duidelijk doet uitkomen, hoe daarbij vooral aan de werking wordt gedacht die ervan uitgaat, welk gebruik we vooral bij Plato vonden (boven, bldz. 32 en 33).

Men moet nl., zoo wordt gezegd, niet omgaan met ongunstig bekend staande lieden, doch het gezelschap zoeken der *ἀγαθοί*, *τελειῖσθαι τε τὴν μεγίστην καὶ τελειοτάτην τελετὴν, ἀνδραγαθίαν, μιμουμένους ἐπ' ἀληθεία καὶ κτωμένους τὴν ἀρετὴν* οὐδείς γὰρ ἀνὴρ τέλειος ἄνευ ταύτης. — De *ἀνδραγαθία*, rechtschapenheid, wordt hier dus voorgesteld als een *τελετή*, een inspireerende kracht, die ook anderen tot *ἀγαθοί* maakt. De geheele uitdrukking *τελειῖσθαι τὴν μεγίστην καὶ τελειοτάτην τελετὴν* herinnert aan Plato, Phaedr. 249 C (boven, bldz. 31). Ook om andere kenmerken staat het wel vast, dat het stuk van later tijd is. (Vgl. Niese, in R. E. s.v. Charondas, III, 2182.)

INDEX DER AANGEHAALDE PLAATSEN WAAR τελετή VOORKOMT

	bldz.		bldz.
Achilles Tattius I, 9	72.	XIII, 78, 602 D	
Aelianns, Var. hist. II, 31	62.	(Neanthes fr. 16	
	XIII, 2	Jac.)	40.
fragm. 10	62.	Augustinus, De civ. Dei X, 9	
Alciphro, IV, 18, 16	59.	(Porphyrius)	72.
Andocides, De myst. XV (I,		Chrysippus, zie Etym. Mag-	
111)	22.	num en Plutarchus.	
Anecdota gr. ed. Bachmann		Clemens Alex. Paed. II, 8, 73,	
I, 383	4.	1	89.
Antoninus Liberalis, Metam. X	62.	Protr. I, 2, 2	88.
ps. Apollodorus, Bibl. II, 2, 2, 2	62.	II, 12	88.
III, 5, 1, 2	62.	II, 14, 2	89.
Apulejus, Metam. XI, 22	68, n. 1.	II, 17, 2	89.
Archytas (Diels Vors. 260, B 1)	35.	II, 19, 4	89.
Arignote, zie Suidas.		II, 24, 1	89.
Ael. Aristides XLV (Keil)		Strom. IV, 22,	
(Dind. 8), 17	59.	140, 1	89.
XLVI K. (D.		V, 4, 19,	
3,) 40	52, 59.	1; 20, 1.	90.
III K. (D. 24),		Demosthenes In Neaeram 104	
28	59.	(R. 1380)	24, 35, 57.
L K. (D. 26), 6	59.	ps. Demosthenes In Aristog.	
LIII K. (D. 55)		I, 11 (R. 772)	24.
5	60.	Dio Chrysostomus IV, 90	51.
Aristophanes Nubes 304	16.	XII, 34	51.
Pax 412	15.	XXXI, 80	50.
417	15.	XXXVI,	
Ranae 342	17.	33	50.
368	16.	XXXVI,	
1032	17.	56	50.
Vespae 121	19.	Diodorus Siculus, Bibl.	
875	14.	I, 20, 6	44.
Aristoteles Rhet. II, 24, 2		I, 22, 6	43.
(1401 A 5)	36.	I, 23	45.
III, 18 (1409		I, 29, 2; 3	45.
A 3)	36.	I, 88, 2	43.
fragm. 10 Rose	41.	I, 96, 4; 5	45.
Artemidorus Onirocr. I, 68	62.	III, 55, 9 (Dion. Scytobr. fr.	
IV, 2	63.	7 Jac.)	42.
Athenaeus II, 40 D	4.	III, 63, 2	46.
IX, 18, 376 A (Ne-		III, 64, 7	46.
anthes fr. 15 Jac.)	40.	III, 65, 2	46.
XI, 56, 478 C (Po-		III, 65, 6	46.
lemon fr. 88 Pr.)	41.	III, 74, 1; 2	46.

	bldz.		bldz.
IV, 6, 4	43.	Herodianus, Ab ele. divi Mar-	
IV, 25, 1	46.	ci IV, 2, 1	70.
IV, 25, 3	45.	Herodotus II, 171	21.
IV, 43, 1 (Dion. Scytobr. fr.		IV, 79	21.
10 Jac.)	42.	Hesychius s.v. Τελεταί	4.
V, 48, 4; 5	46.	s.v. Ἀρχαία	5.
V, 49, 5; 6	46.	Hippocrates, De sacro morbo	
V, 64, 4	46.	IV	35.
V, 64, 7	47.	Hippolytus, Refut. V, 7, 1	90.
V, 75, 4	46.	V, 7, 9	90.
V, 77, 3	44.	V, 7, 22	90.
XX, 110, 1	46.	V, 9, 12	90.
Diogenes Laërtius I, 102	70.	V, 20, 4	91.
VIII, 2	70.	ps. Homerus, Batrachom. 305	6.
VIII, 33	70.	Inscripties. Dittenberger, Or.	
Dionysius Areop. De eccl.		gr. inscr. sel. 764, 9	42.
hierarch. III, 1 (Migne III,		Dittenberger, Sylloge <sup>a</sup> 547	41.
424)	94.	736	67.
Dionysius Halicarn.,		873	69.
Ant. Rom. I, 61, 4	48.	907	78.
I, 68, 3	49.	1047	42.
De comp. verb. 25	49.	I. G. III, 713	77.
Dionysius Scytobrachio, zie		I. G. <sup>2</sup> II, 1234	36.
Diodorus.		Kaibel, Epigr. gr. ex lap.	
Etymologicum Gudianum s.v.		coll. 822	77.
Τελετή	4.	823	77.
Etymologicum Magnum		871	69.
s.v. Βριτόμαρτις (Neanthes fr.		950.	69.
14 Jac.)	40.	972	77.
s.v. Ἴδαῖοι (Stesimbrotus)	40.	Isocrates, Panegy. XXVIII	
s.v. Τελετή (Chrysippus fr.		(46a)	23.
1008 Arn.)	4, 39.	CLVII	
Eunapius, Vitae 93	53, n. 2.	(73d)	23.
Euripides, Bacchae 22	12.	Johannes Chrysostomus, De	
72	12.	sacerdotio III, 4, 80	94.
238	13.	Flavius Josephus Ant. Jud.	
260.	12.	XIX, 1, 5	87.
465	12.	Contra Ap.	
Iph. Taur. 957	11.	II, 22	87.
Eusebius, Or. Const. 19	94.	Justinus, Apologia I, 66	88.
Laus Const., pro-		Lucianus, Alexander Pseu-	
loog	94.	dom. 38	56.
Vita Const. III, 43	93.	Demonax 11	56.
IV, 25	93.	34	56.
Praep. evang. III,		Deorum dial.	
1, 83 (Plutarchus,		XVIII, 1	56.
fr. De Daed. Plat.)	54.	Dionysus 5	56.
Eustathius, ad Odys. IV, 7	3, n. 1.	De merc. cond. 1	57.
Galenus, De usu part. 448, 3		Menipp. 6	57.
(Helmr.)	63.	9	58.
Heliodorus, Aeth. II, 26	73.	De morte Peregr. 11	57.
VIII, 11	73.	28	56.
IX, 10	73.	Pseudol. 5	56.
Heraclitus, Quaest. Hom. 6	49.	Nav. 15	56.
64	49.	ps. Lucianus, Amores 24	58.
		42	58.

	bldz.		bldz.
De saltatione 15	58.	263	75.
Tragoedopod.		311	75.
112	58.	Pap. Leid. w (J. 395)	
Marcus Aurelius IX, 30	63.	= Preisend. XIII, 26	75.
Maximus Confessor, Ep. ad		890	75.
Dion. VIII, 6	3, 100 n. 2.	Oxyrh. Pap. XIII,	
Maximus van Tyrus VIII, 1	61.	1604 (Pind. Dith.	
XXX, 5	61.	Her., fr. 79a)	8.
XXXIII, 1	61.	XIII, 1612, 17	60.
XXXVII, 5	62.	Pap. Paris. (Bibl. Nat.	
XXXIX, 1	62.	Suppl. gr. 574), Preis.	
Menander orator III, 404		IV, 1559	76.
Spengel	3, n. 1.	2205	76.
Musonius Rufus XX, einde	48.	Pausanias I, 2, 5	64.
Neanthes, zie Athenaeus en		I, 37, 4	64.
Etym. Magnum.		I, 38, 3	65.
ps. Oppianus, Cynegetica IV,		II, 3, 4	65.
249	71.	II, 14, 1	63, 64.
Oracula Sibyllina V, 496	94.	II, 26, 8	65.
Origenes, Contra Celsum I, 12	91.	II, 30, 2	65.
III, 34	92.	II, 36, 7	65.
III, 36	92.	II, 37, 2	65.
III, 59	92.	II, 38, 3	64
IV, 10	91.	IV, 1, 5 e. v.	65
V, 38	92.	IV, 3, 10	65.
VI, 22	93.	IV, 26, 6	67.
VI, 24	93.	IV, 27, 2	67.
VI, 33	93.	IV, 34, 11	65.
VIII, 67	91.	VIII, 14, 6	65.
Orph. Argonautica 903	79.	VIII, 15, 1	66.
Hymn. I, 9	78.	VIII, 23, 4	66.
VI, 10	78.	VIII, 29, 1	66.
VII, 12	78.	VIII, 31, 7	66.
XXIV, 10	78.	VIII, 37, 2	66.
XXVII, 11	78.	VIII, 37, 5	66.
XLIII, 10	78.	IX, 25, 6	67.
XLIX, 2; 7	78.	IX, 30, 3	68.
LIII, 9	78.	IX, 35, 3	67.
LIV, 10	78.	X, 7, 2	67.
LXXV, 3	78.	X, 31, 11	67.
LXXIX, 8; 12	78.	X, 38, 3	67.
LXXXIV, 3	78.	Philo Judaeus De Abrahamo	
Lithica 736	78.	122 (Cohn-	
fragm. 49 Kern	78.	Wendl. IV, 28)	86.
Pachymeres, Ad Dion. Areop.		De Cherubim 42	
De coel. hierarch. III, 1		(C. W. I., 180)	86.
(Migne III, 172)	95.	48 (C. W. I., 182)	86.
Papyri. Pap. Brit. Mus. XLVI		94 (C. W. I., 193)	84.
= Preisend. Pap. gr. mag.		De Decalogo 41	
V 159	76.	(C. W. IV, 278)	86.
219	76.	De ebrietate	
Pap. Leid. v (J. 384)		129 (C. W. II,	
= Preisend. XII, 15	74.	195)	85.
36	74.	De gigantibus	
202	74.	54 (C. W. II,	
211	75.	52)	86.



	bldz.		bldz.
De legum allegoria III, 219 (C. W. I, 162)	86.	250 B	32.
De mutatione nom. 107 (C. W. III, 175)	83.	253 C	32.
De praem. et poen. 120 (C. W. V, 364)	85.	Protagoras 316 D	25.
Quod. omn. pr. lib. sit 14 (C. W. VI, 4)	85.	Respubl. II, 364 E	29.
De sacrific. 60 (C. W. I, 226)	86.	366 A	30.
De sacrific. 62 (C. W. I, 227)	86.	Sympos. 202 E	27.
De somniis I, 82 (C. W. III, 222)	86.	215 C	27.
De spec. leg. I, 56 (C. W. V, 14)	83.	Plotinus, Enn. I, 6, 5	71.
De spec. leg. I, 319 (C. W. V, 77)	83.	III, 6, 19	71.
De spec. leg. III, 40 (C. W. V, 161)	84.	Plutarchus, Amatorius	
De vita Mosis II, 149 (C. W. IV, 235)	85.	XVII, 20 (761 F)	53.
De vita Mosis II, 153 (C. W. IV, 236)	85.	XIX, 13 (765 A)	53.
Philostratus, Vita Apollonii III, 32	68.	De audiend. XVI (47 A)	54.
IV, 18	68.	De def. orac. XIII (417 A)	53.
VI, 20	68.	XXII (422C)	53.
Photius, s.v. Δύσιοι τελευταί	4.	XL (432 C)	54.
s.v. Μυστήρια	4.	De facie lunae XXX, 1 (944 D)	53.
s.v. Ὀργεῶνες	24.	De Herod. malign. XIII (857 D)	52.
s.v. Τελετή	4.	De Iside et Os. XXVII (361 D)	52.
Pindarus, Ol. III 41	7.	De liberis educ. XIV (10 E)	53.
XI (X), 53	7.	Non posse XXI, 5 (110 1E)	52.
Pyth. IX, 97	8.	XXI, 10 (1102 C)	52.
Nem. X, 34	8.	XXVII, 4 (1105 B)	54.
fragm. 79a, Dith. Heracl., zie Oxyrh. pap.		Quaest. conv. VIII, 2 (718 D)	53.
Plato, Euthyd. 277 D	26.	De stoic. rep. IX (1035 A)	
Leges II, 666 B	33.	(Chrysippus fr. 42 Arn.)	4, 39.
V, 738 C	34.	Alcibiades XXXIV (210)	42, 53.
VII, 815	34.	Artaxerxes III (1012 C)	52.
X, 908 D	34, 57.	Cleomenes XXXIII (820 D)	55.
Phaedo 69 C	28.	Demetrius XXVI (900 E)	52.
Phaedrus 244 E	30.	Pompejus XXIV, 3 (631 C)	53.
249 C	3, 31.	Romulus XXVIII, 18 (36)	54.
		Theseus XXV (12 A)	52.
		fragm. De anima 2, zie Stobaeus.	
		fragm. De Daed. Plat., zie Eusebius.	
		Polemon, zie Athenaeus.	
		Pollux, Onomasticum I, 35	4.
		Porphyrus, De abstinence II, 49	71.
		Zie ook Augustinus en Stobaeus.	
		Relief Thyrea (Reinach, Répert. de rel. gr. et rom. II, 361)	68, n. 2.
		Scholia Apoll. Rhod. IV, 973	41.
		Lucian. Dial. meretr. VII, 4	61, n. 2.
		Lucian. De morte Pe-regri. 13	81, n. 2.

	bldz.		bldz.
Pind. Ol. III, 41	7, n. 4.	IV, 150 (Hense) (ps.	
Soph. Oed. Col. 1050	10.	Charondas)	104
Septuaginta. Amos VII, 9	81.	V, 1089 (Hense)	
III Kon. 15, 2	81.	(Plutarchus fragm.	
III Macc. 2, 30	83.	de anima 2)	4, 55.
Wijsheid van Sa-		Strabo IV, 4, 6	47.
lomo XII, 4	82.	X, 3, 10	47.
XIV, 15	82.	VII, fr. 18	48.
XIV, 23	82.	Suidas s.v. Ἀριγνώτη	41.
Stesimbrotus zie Etym. Mag-		s.v. Λύσιοι τελεταί	5.
num.		s.v. Μέγαρον	18 n. 4.
Stobaeus I, 447 (Wachsm.)		s.v. Τελεταί	18.
(Porphyrius)	71.	s.v. Τελετή	4.

K1527

## STELLINGEN

### I

De voorstelling in de lexica, als zou zich bij τελετή de beteekenis „inwijding in de mysteriën, viering der mysteriën” hebben uitgebreid tot „godsdienstig feest in het algemeen” is onjuist.

### II

De verklaring van den term τελετή, gegeven door Miss Harrison (Classical Review 1914, bldz. 36) is onaannemelijk.

### III

De geschiedenis van het woord τελετή leert o.a., dat cultushandelingen, die volgens nauwkeurige voorschriften worden uitgevoerd, voor een zekere groep menschen tot magische handelingen kunnen worden.

### IV

Het feit, dat sommige Grieksche schrijvers over Aegyptische τελεταί en μυστήρια spreken, mag niet als bewijs gelden dat de Aegyptenaren mysteriën hebben gekend in den zin der Grieksche.

### V

In de uitdrukking τελετάς καταδεικνύναι wordt καταδεικνύναι door Gonda (Δείκνυμι bldz. 111) niet geheel juist geïnterpreteerd als: instellen, stichten, scheppen.

## VI

Ten onrechte noemt Farnell de mededeeling bij Diodorus V, 77, over de mysteriën op Creta, „an odd statement that is self-contradictory, (and that) occurs in a worthless passage”. (Farnell, Cults of the Greek States III bldz. 130, n.a.).

## VII

V. Magnien, Les mystères d'Eleusis, bldz. 39, haalt ten onrechte Hymn. Orph. 42 aan als bewijs, dat de mysteriën rond de Aegeïsche zee met elkaar in nauw verband stonden.

## VIII

Herodianus, Ab excessu divi Marci, IV, 2, 1, Mendelssohn: τὴν τε τοιαύτην τιμὴν ἀποθέωσιν καλοῦσι leze men τελεστὴν voor τιμὴν, met de editio Aldina, 1503.

## IX

De lezing der MSS., Pindarus, Ol. VI, 15: πυρᾶν νεκρῶν τελεσθέντων is juist.

## X

De verklaring voor den naam Ἀνθεστήρια, gegeven door Verrall en Miss Harrison, is te verwerpen. (J.E. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion bldz. 48).

## XI

De uitlegging bij Jebb der woorden ὥστε τέκτονος, Sophocles, Trach. 768, is onjuist.

## XII

Zosimus, Historia Nova II, 2, 1 κατήγαγε τὸ πῦρ leze men κατηγάγετο παρὰ τὸ πῦρ.

### XIII

Ovidius, *Metamorph.* VIII, 725 leze men: *Cura deum di sint, et qui coluere colantur.* Men vatte „deum” op als genet. object. bij het actieve „cura”, in tegenstelling met L. Dalmasso. (*Rivista indo-greco-italica* VIII, 1924, bldz. 49 e.v.).

### XIV

De interpretatie, gegeven door Mayor en anderen, van Juvenalis, *Sat.* XI, 97 en 98: *vile caput aselli, | ad quod ludebant lascivi ruris alumni,* is niet juist.

### XV

Ten onrechte wordt bij Vergilius, *Aen.* V, 830, 831: *pariterque sinistros, | nunc dextros solvere sinus,* door Deuticke opgemerkt: „um zu lavieren”.

### XVI

Een beperkt gebruik der z.g. directe methode kan ook bij het onderwijs in het Latijn van nut zijn.















